

de

HUMANIST

Geloof als hype

ONAFHANKELIJK OPINIETIJDSCRIFT Nr 1 | 2007 € 5,50

Ruby Gloom
The happiest girl in the world

Het dilemma Iran

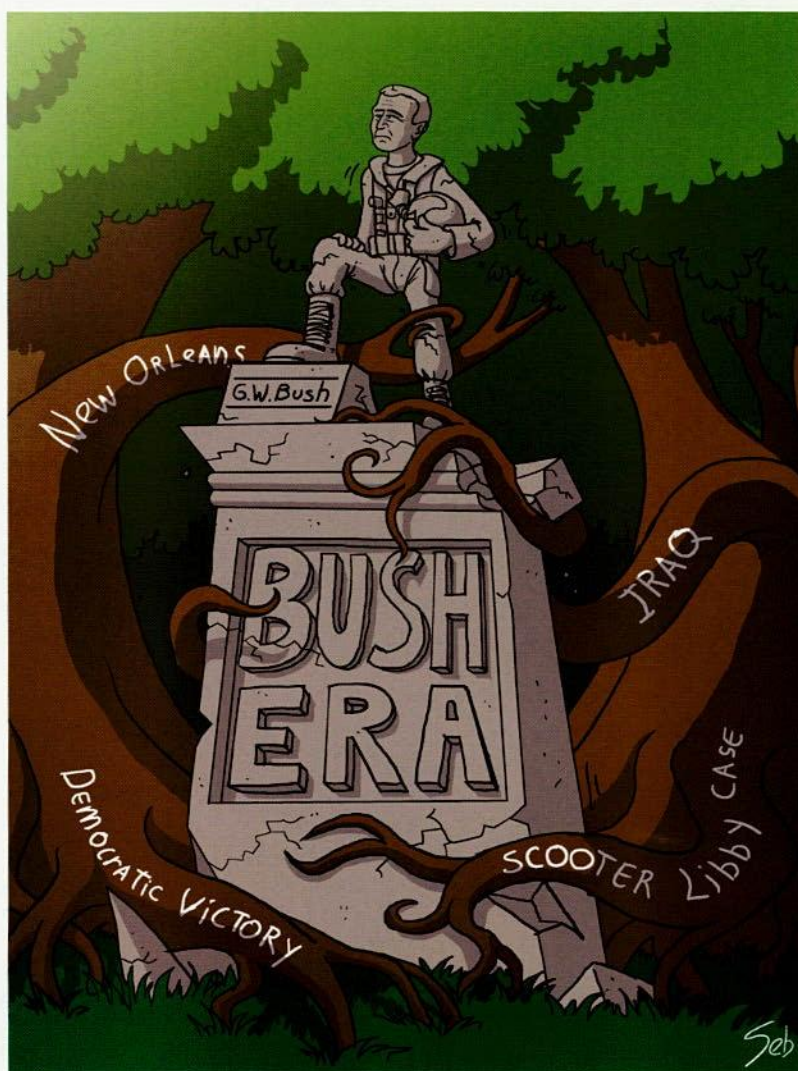
“Een atoomwapen in handen van antisemieten is vragen om een nieuwe holocaust” schreven wij in januari 2006 op deze plaats over het nucleaire streven van de ayatollahs en hun vooruitgeschoven pion Ahmadinejad. Een opinie, die we vergezeld lieten gaan van de wens dat het conflict met diplomatie zou worden geneutraliseerd. Nu ruim een jaar later lijkt er eindelijk sprake van enige toenadering tussen het westen en Iran, al doet de zichzelf onverminderd als wereldbaas afficherende VS-leider Bush zijn best de indruk te wekken dat de militaire optie nog alleszins reëel is. Op initiatief van de Iraakse regering hebben besprekingen met de buurlanden van Irak plaatsgevonden op ambassadeursniveau en komende maand zal dat worden vervolgd door een conferentie waar ministers van Buitenlandse Zaken aan deelnemen. Ook Condoleezza Rice heeft toegezegd deel te nemen, en dat is een verheugend teken. Het heeft zelfs de – op het vlak van mensenrechten omstreden – oud-minister in Washington Henry Kissinger, die in 1973 de Nobelprijs kreeg voor zijn rol in de beëindiging van de Vietnamoorlog, reden gegeven om een uitgebreid pleidooi te publiceren voor intensivering van de diplomatieke strategie.

Anderzijds roeren oorlogshitsers zich steeds openlijker met speculaties over de mogelijkheid van gerichte bombardementen op sleutelonderdelen in de keten van het uraniumverrijkingproces in Iran, – waarbij zoals altijd de

kansen van dergelijke oorlogsacties niet eens meer worden afgewogen tegen de immense risico's, zoals de ontsteking van het lont in het kruietvat dat Midden-Oosten heet. Ook in Nederland melden zulke onverantwoordelijke lieden zich inmiddels, in politieke partijen en in de media. Zo schrijft een zich als arabist presenterende maar vooralsnog onbekende publicist in *Opinio* 7/2007 een heftig betoog onder de kop ‘Aanval is de enige oplossing’. Een preventieve aanval op de cruciale onderdelen van het Iraanse nucleaire apparaat heet bij deze scribent ‘de enige effectieve methode om de ontwikkeling van kernwapens een halt toe te roepen’, aan de kansen van een diplomatieke strategie niet meer woorden bestedend dan de vaststelling dat een diplomatieke oplossing ‘niet mogelijk lijkt’, want ‘de islamitische staat zal er alles aan doen om een kernmacht te worden’. Elders in het

blad wordt onder de kop ‘Het bedrog van de moellahs’ uit de doeken gedaan hoe onbetrouwbaar het Iraanse regime is en dat je met deze lieden dus geen afspraken kunt maken. Als dit de originele waarheden zijn die Jaffe Vink bij het starten van zijn magazine beloofde, dan doet hij er beter aan ons deze verder te besparen, want anders dan als platte oorlogshitsing kan dit niet opgevat worden.

Een oplossing in het hart van de Arabische wereld zou nooit uitsluitend met militaire kracht kunnen worden opgelegd, zo stelt ook Kissinger. En zodra het stadium van diplomatie is betreden, dienen militaire operaties te worden beperkt en stopgezet. Dat is de noodzakelijke toonzetting, voor terugtrekking uit Irak zo goed als voor het vermijden van een aanval op Iran. Het is te hopen dat dit besef zich doorzet.

de HUMANIST
Onafhankelijk opinietijdschrift
Verschijnt 4x per jaar
60e jaargang

Postbus 257, 1000 AG Amsterdam
Nieuwe Keizersgracht 45
Tel. (020) 330 72 00

Hoofredactie
Boudewijn Chorus
(redactie@humanist.nl)

Medewerkers aan dit nummer
Mohammed Benzakour, August Hans den Boef, Alice Broeksma, Ad van Dun, Esther Gerritsen, Guus Geurts, Stan van Houcke, Erik Kottier, Katja Kreukels, Josephine Krikke, Patrick van de Luijngaarden, Bas Pennings (cartoon), Max Pam, Arjan Post, Carla Rus, Rozemarijn Schalkx, Dirk Verhofstadt, Remco Visser

Correspondenten

Immy Beijer (Humanistische Geestelijke Verzorging in de Krijgsmacht), Jeannine Corneille (Humanistisch Vormings Onderwijs), Roeland Ensie (Humanistisch Verbond), Judith van der Goes (Universiteit voor Humanistiek), Marco Oostdijk (Humanistische Alliantie), Rudy Schreijnders (Humanitas)

Uitgever

Paul Roosenstein/Uitgeverij SWP
Vormgeving Merel van Dam,
Plots grafische vormgeving
Druk Geers Offset, Oostakker (B)
Administratie Marga Ineke

Abonnementsprijzen

Per jaar € 29,75. Leden Humanistisch Verbond en Humanitas € 24,75.
Studenten € 24,00.
Collectief vanaf 10 exemplaren € 26,00.
Jaarabonnement instellingen € 34,50.
Toeslag buiten Nederland € 11,50.
Los nummer € 5,50.

Aanmelden abonnement

SWP, Postbus 257,
1000 AG Amsterdam
Fax (020) 330 80 40, admi@swpbook.com
Abonnementen worden berekend per kalenderjaar en gaan in met de eerstvolgende editie. U ontvangt een factuur of acceptgiro voor de resterende periode van het lopende jaar. Abonnementen worden automatisch verlengd tenzij uiterlijk vóór 1 december schriftelijk is opgezegd.

Advertentie-acquisitie

Ton de Hoop, Ron de Graaf

Advertenties

All-Round, Lorentzkade 344, 2014 CJ
Haarlem. Telefoon: (023) 524 53 36. Fax:
(023) 524 80 43. E-mail: amedia@xs4all.nl

Verschijningsdata

De Humanist verschijnt eens per kwartaal.
De volgende verschijningsdata in 2007
zijn: 22 juni, 21 september en
14 december

Foto omslag

Patrick van de Luijngaarden

© 2007-2008 Uitgeverij SWP, Amsterdam.
Alle rechten voorbehouden. Algemene
voorwaarden: zie www.swpbook.com.
ISSN 0025-9489

Nederlands
uitgeversverbond
groep publicatietijdschriften

INHOUD

HYPE & MYTHE: MONDIALE OPLEVING VAN HET GELOOF (P.20)

ANALYSE

Nr. 1 | 2007

- 4 Milieu: is de catastrofe nog af te wenden?
(Guus Geurts)
- 10 Humanistische Omroep in het ongelijk gesteld
(Jan Haasbroek)
- 46 Verdrijving Palestijnen al in 1948 gepland
(Stan van Houcke)

INTERVIEW

- 16 Het wereldbeeld van Joop Goudsblom (Arjan Post)

VOORPUBLICATIE

- 20 Geloof als hype: de mythe doorgeprikt (August Hans den Boef)

REPORTAGE

- 26 Undercover in de thuiszorg: leven als alphahulp
(Katja Kreukels)
- 37 Afschaffing Britse slavernij herdacht (Alice Broeksma)

RECENSIE

- 34 Wagner beluisteren zonder vooroordelen (Dirk Verhofstadt)

DEBAT

- 42 Feminisme in crisis: moslima's in de kou (Carla Rus)

OPINIE

- 2 Boudewijn Chorus Het dilemma Iran
- 9 Rozemarijn Schalkx Ikeageneuzel
- 15 Mohammed Benzakour Lof der verveling
- 31 Esther Gerritsen Aangenaam gesprek
- 32 Meike Oosterwijk Het redelijke beest
- 41 Max Pam Het ware geloof

RUBRIEKEN

- 2 Cartoon
- 51 Zoom
- 53 Vers van de pers
- 54 De DoorDenker

Milieu: is de catastrofe nog af te wenden?

TEKST EN FOTO'S GUUS GEURTS

Al Gore documenteert de desastreuze effecten van het broeikas effect. James Wood gaat in zijn documentaire *Crude Impact* nog een stapje verder. Hij voorspelt binnen enkele jaren toenemende conflicten tussen de wereldmachten om de oprakende oliebronnen, en toenemende problemen in de voedselvoorziening. Vooral de armsten in ontwikkelingslanden zullen de grootste klappen moeten verwerken die ontstaan door klimaatverandering zoals: zeespiegelstijging, de hogere intensiteit van stormen en orkanen, toenemende droogtes en overstromingen, en oprakend gletsjerwater dat in de landbouw gebruik wordt in berggebieden.

Sinds Rusland begin 2006 duidelijk maakte dat een blijvende energievoorziening ook in de EU niet vanzelfsprekend is, ontstonden de eerste twijfels over de vanzelfsprekendheid van het eeuwig voortduren van de westerse levensstijl. De ernst van de problematiek lijkt langzaam door te dringen, al overheerst nog steeds het optimisme over technologische oplossingen. Het achterliggende westerse ontwikkelingsmodel en het vrijhandelsbeleid worden

nog niet ter discussie gesteld. Hoewel er vanuit diverse organisaties als de *Club van Rome*, de *New Economic Foundation*, *Vóór de Verandering* en de andersglobaliseringsbeweging, al jaren wordt aangedrongen op een herziening van het huidige westerse economische model. Het IPCC (*Intergovernmental Panel on Climate Change*) valt Al Gore bij dat op korte termijn 60-80 procent minder broeikasgassen moeten worden uitgestoten, om catastrofale klimaatverandering te voorkomen. Clinton noemde in 2006 enkele belemmeringen in dit proces. Volgens hem voorkomen de invloed en het geld van de 'oude-energie- belanghebbenden' een duurzame omslag naar 'nieuwe energie'.

Iets dergelijks lijkt inderdaad in Nederland aan de hand. De *Taskforce Energietransitie* kreeg de opdracht van het vorige kabinet om een actieplan op te stellen op weg naar een duurzame energievoorziening in 2050. De Taskforce staat onder leiding van Rein Willems, directeur Shell Nederland, en bestaat verder uit vele belanghebbenden van de 'oude energie'. In hun tussenrapportage gaan zij uit van een 90 procent energie-

voorziening via fossiele brandstoffen en kernenergie in 2025, en 60 procent in 2050. Er worden lage doelstellingen voor energiebesparing voorgesteld (1,5 procent per jaar ten opzichte van 2 procent kabinetsbeleid), ook worden vergroening van het belastingstelsel en het afschaffen van niet-duurzame subsidies, niet aanbevolen.

Alles lijkt er op gericht om door te gaan met de exploitatie van fossiele brandstoffen met hulp van de overheid; zo wordt er voorgesteld belastinggeld te gebruiken om CO₂-opslag mogelijk te maken. Geoloog Salomon Kroonenburg pleit er echter voor om hier geen overheidsgeld in te investeren, ook al omdat de effecten van die investering in zijn ogen twijfelachtig zijn.

Uiteindelijk leiden al deze voorstellen er volgens Donald Pols van *Milieudefensie* toe, dat Nederland niet minder maar meer afhankelijk wordt van fossiele brandstoffen.

In strijd met de democratie lijkt het voorgestelde 'Regieorgaan Energietransitie', die deze voorstellen voor jaren min of meer vastlegt in beleid zonder dat anderen hier veel invloed

Het laatste half jaar lijkt het milieu dan toch de plaats op de politieke en publieke agenda te krijgen die het verdient. De meeste credits gaan naar Al Gore die met zijn documentaire *An Inconvenient Truth* volle bioscoopzalen trok. Maar is het genoeg om echte verandering in gang te zetten?

Windenergie van weleer verdrongen...

op hebben. Hierdoor wordt de mening van andersdenkenden zoals de milieubeweging buiten de deur gehouden, terwijl verregaande keuzes met behulp van overheidsgelden worden gemaakt die gebruik van fossiele brandstoffen zullen stimuleren. Geld dat ook effectief kan worden ingezet door vooral te concentreren op energiebesparing, stimuleren van energie-efficiëntie en duurzame energievoorziening via zon en wind. Ter illustratie kan Nederland, volgens PvdA-kamerlid Samsom, hetzelfde welvaartspeil houden met 75 tot 80 procent van het huidige fossiele energieverbruik.

BIOMASSA EEN OPLOSSING?

Daarbij zal Samsom niet meteen aan biomassa gedacht hebben, terwijl juist de EU en de VS massaal inzetten biomassa als 'schone' alternatief voor fossiele brandstoffen. In de praktijk blijken de uitkomsten minder gunstig. Zo worden er Nederlandse subsidies verstrekt om bijstook van zogenaamd 'groene' palmolie in elektriciteitscentrales mogelijk te maken. Als onderdeel van het Kyoto-akkoord kreeg Nederland zo de

mogelijkheid haar CO₂-uitstoot minder te hoeven verlagen.

In 2006 toonde o.a. Marcel Silvius van *Wetlands International* echter aan dat de jaarlijkse bosbranden in Indonesië – die vooral worden aangestookt om nieuwe palmolieplantages te kunnen aanleggen – voor 10 tot 20 procent bijdragen aan de mondiale broeikasuitstoot. Milieudefensie pleit dan ook voor een moratorium op de import van palmolie bestemd voor biomassa. Zij ziet geen heil in de vrijwillige criteria waar de *Roundtable on Sustainable Palm Oil* (een platform van bedrijven in handel, productie en voedingsindustrie en het Wereld Natuurfonds) al jaren over vergadert.

deel van de eerste generatie biomassa hoogst onzeker of men wel energiewinst behaalt en dus CO₂ bespaart. Daarnaast zijn Nederlandse elektriciteitsbedrijven van plan een groot deel van de biomassa te importeren uit ontwikkelingslanden. Nu al wordt duidelijk dat de teelt van deze biomassa leidt tot concurrentie met voedselgewassen en natuurgebieden, zoals de palmolieteelt in Zuidoost Azië. Door alle kritiek werd er vorig jaar een commissie onder leiding van de huidige minister Cramer ingesteld, die tot duurzame criteria voor palmolie-import moest komen. De uitkomsten leiden tot veel protest van *Milieudefensie* en *Greenpeace*. Intussen vonden in Mexico onlangs al

'CONCENTREREN OP ENERGIEBESPARING EN STIMULEREN VAN ENERGIE-EFFICIËNTIE'

Een tweede vergissing lijkt de EU-richtlijn dat in 2010 5,75 procent van de brandstof uit biobrandstoffen moet bestaan. Ten eerste is het volgens milieukundige Pimentel, voor een groot

relen plaats omdat arme consumenten hun maïs niet meer konden betalen, die verdwijnt namelijk als ethanol in Amerikaanse auto's. Dit heeft verband met het NAFTA-vrijhandelsverdrag met de

VS, waardoor de marktbescherming tegen gesubsidieerde Amerikaanse maïs wegviel dertien jaar geleden. Miljoenen Mexicaanse boeren werden van hun lokale markt gedreven en vertrokken deels naar de VS. Nu is men afhankelijk voor maïs van de VS, die wordt geleverd door multinationals in graan- en maïshandel als Cargill en ADM. Bedrijven die ook actief zijn in de groot-schalige biobrandstoffenproductie. Deze voorbeelden maken duidelijk dat de (internationale) overheid haar taak als verdediger van het belang van alle (aard)bewoners en de natuur, soms teveel uit handen heeft gegeven aan het bedrijfsleven. Dit gebeurde in de jaren '80 en '90 onder invloed van deregulering, privatisering en liberalisering. Het gevolg waren nieuwe termen als: convenanten met inspanningsverplichtingen, *Public Private Partnerships* en maatschappelijk verantwoord ondernemen. Binnen deze constructies overheerste vrijwillige deelname aan eigen

normen, waarbij de markt – of te wel de 'goedgeïnformeerde' consument – scherprechter zou moeten zijn. Op deze manier werd bindende (inter)nationale regelgeving op sociaal- en milieugebied voorkomen zoals tijdens de milieutop in Johannesburg in 2002, terwijl afgesloten vrijhandelsverdragen binnen de WTO wel bindend waren. Blijkbaar vindt het Nederlandse bedrijfsleven zelf ook dat dit proces te ver is doorgeschoten. Dit zou de interpretatie kunnen zijn van de oproep in december van een aantal topmannen aan het nieuwe kabinet, om meer aandacht aan het milieu te besteden. Hopelijk grijpt de overheid deze kans en neemt haar verantwoordelijkheid terug.

ONTWERP VAN BELEID

Een dergelijk overheidsbeleid moet alle vier terreinen van milieubeleid bevatten; ge- en verboden, financiële beloningen en straffen, bewustwording en het scheppen van handelingsalternatieven.

Verboden kunnen gelden voor bepaalde onduurzame productie- en consumptiemethoden, zoals Australië die de gloeilamp wil verbieden en de veel energiezuinigere LED-lamp verplicht wil stellen. Anderzijds zou de EU op korte termijn energie-efficiënte apparatuur en auto's verplicht kunnen stellen, evenals een bepaald percentage duurzame elektriciteit.

Onder financiële prikkels valt de handel in CO₂-emissierechten. Maar dan zal de overheid de uitstootnormen voor bedrijven naar beneden bij moeten stellen, zodat het uitstootrecht en dus de prikkel om te besparen meer waard wordt dan nu.

Tevens zouden Nederland en de EU fossiele brandstoffen hoger kunnen belasten met ecotaks, terwijl de belasting op arbeid wordt verlaagd. Dit is de vergroening van het belastingstelsel waar onder andere GroenLinks al jaren voor pleit. Het is een stimulans om de innovatie in bedrijven en wetenschap om te buigen naar energiebesparing, in plaats van de arbeidsbesparing die decennia lang de R&D-agenda heeft bepaald. Daarnaast zouden subsidieregelingen voor (werkelijke) duurzame energie die vorig jaar werden afgeschaft, weer in het leven kunnen worden geroepen en uitgebreid.

Op internationaal niveau zal er een fors aangescherpte opvolger van het Kyoto-accord moeten komen. Landen die weigeren mee te doen zouden met handelssancties en economische boy-

Zontomaten?

Handmatige rijstooft door het Dai-volk in Yunnan, China

cots bestraft kunnen worden. Ontwikkelingslanden zouden kunnen worden geholpen het westerse onduurzame ontwikkelingspad niet te volgen, vooral door (veel) ontwikkelingshulp in de vorm van zonnecollectoren te geven. Tenslotte kan ook bewustwording aan consumenten worden ingezet. *Global Action Plan* organiseert hiertoe ecoteams, waarbij groepjes burgers onder leiding van een coach in een half jaar tijd leren hun energie, afval, water en autoverbruik terugdringen. De gemeentelijke en/of nationale overheid zou nu met ruime financiële steun moeten bijspringen, zodat brede lagen van de bevolking (op wijkniveau) gestimuleerd worden mee te doen. Bijkomende voordelen zijn een positieve invloed op de sociale cohesie binnen de wijken, en een besparing op de energierekening. Al deze alternatieven kunnen met moedige politici en kritische maatschappelijke organisaties, burgers en media, op korte termijn ingevoerd kunnen worden.

WESTERSE LANDBOUW INEFFICIËNT

Maar er moet meer gebeuren. De huidige beleidsvoorstellen werken soms averechts of zijn niet coherent. De EU richt haar beleid vooral op het veilig stellen van de huidige energievoorziening, zelfs ten koste van de voorziening van basisbehoeften in ontwikkelingslanden. Maar ook de Europese voedselzekerheid kan in gevaar komen. Enerzijds is de EU door liberalisering

van de wereldhandel namelijk steeds afhankelijker geworden van landbouwproducten van buiten de EU. Hierdoor is een blijvende aanvoer zeker bij drastische klimaatverandering onzeker. Anderzijds is de westerse geïndustrialiseerde landbouw geheel afhankelijk van oprakende fossiele brandstoffen. Volgens *Crude Impact* wordt er tien maal meer (voornamelijk fossiele) energie in de westerse landbouw- en voedselvoorziening gestopt, dan de mens via zijn voedsel binnenkrijgt. Dit

'HOGERE ECOTAKS OP FOSSIELE BRANDSTOFFEN, DE BELASTING OP ARBEID VERLAGEN'

is inclusief kunstmest, bestrijdingsmiddelen, verwerking en het transport van gemiddeld 6.000 kilometer per product in de supermarkt.

Ter vergelijking levert rijstbouw op rijstterrassen in China nu nog een factor 50 meer energie op, dan er in wordt gestopt via menselijke en dierlijke arbeid. Zelfs traditionele jagers en verzamelaars behalen 10 maal meer energie uit hun voedsel dan men verbruikt om dit te verkrijgen.

Wat lange tijd als westerse vooruitgang werd gezien, blijkt nu in feite achteruitgang te zijn, nu het einde van de olievoorraden snel in zicht komen. In dit kader spreken (inter)nationale deskundigen over 'peak oil', de verwachting dat de komende jaren de ab-

solute top in de mondiale olieproductie gehaald wordt. Vanaf dat moment daalt de productie, terwijl de vraag naar olie de komende decennia zal stijgen met 75 procent. Dit komt vooral omdat mensen binnen de explosief opkomende middenklasse in het Zuiden ook een deel van de welvaart willen. Daarnaast stijgt de bevolking in het Zuiden. Tegelijkertijd neemt de energieconsumptie in het Westen alleen maar toe, ondanks dat de bevolking stabiliseert. Conflicten om de laatste oliebronnen

kunnen niet uitblijven en zijn volgens Michael Moore al gaande. Hij maakt in zijn film *Fahrenheit 9-11* duidelijk een koppeling tussen de oorlog in Afghanistan en Irak, en de aanwezige fossiele brandstoffen in de regio. Een oorlog die 2.000 miljard dollar kostte en tot honderdduizenden doden leidde.

Toch staat deze westerse moderne beschaving (nog) niet ter discussie, en verspreidt zich langzaam over de aardbol. Daardoor worden ook de bewoners in het Zuiden steeds afhankelijker van olie en andere fossiele brandstoffen, tenminste degene die de koopkracht hebben om te kunnen doen aan het westerse consumptieparadijs. In navolging van de Verenigde

Machinale graanoogst in Nederland

Het Vietnamese Hmong-volk bewerkt de grond traditioneel maar duurzaam

Staten en West-Europa verdwijnt de traditionele duurzame landbouw in Oost-Europa en ontwikkelingslanden nu snel om plaats te maken voor 'moderne' technieken. Dit gebeurt vooral onder druk van externe factoren. De 'Groene Revolutie' wordt gepromoot via overheidsvoorlichting en reclames van zaadbedrijven, en kunstmest- en bestrijdingsmiddelenleveranciers. Ook stimuleren ontwikkelingslanden – onder druk van schuldenlasten – de groot-schalige geïndustrialiseerde exportlandbouw van bijvoorbeeld soja, palmolie, suikerriet en tropisch fruit, ten koste van eigen voedsellandbouw. Dit alles geldt ook voor nieuwe EU-lidstaten. Kleine boeren in Roemenië kunnen bijvoorbeeld niet meer leveren aan hun eeuwenoude lokale markt vanwege verscherpte, dure Europese hygiëne-regels. Tevens wordt de duurzame paardenkar na de toetreding langzaam uit het verkeer verwijderd, om ruimte te maken voor auto's. Het gevolg zal zijn dat vele kleine boeren stoppen, en met hen verdwijnt de kennis en een plat-telandscultuur die in balans was met lokale hulpbronnen.

ALTERNATIEF: REGIONALISERING

Uiteindelijk is volgens de milieueconomie een duurzame voedsel- en energievoorziening voor alle mondiale bewoners alleen mogelijk als productie

en consumptie niet hoger zijn dan (de aangroei van) de voorraad aan natuurlijke hulpbronnen. Nu legt het Noorden echter nog veel te veel beslag op de hulpbronnen in het Zuiden. Jan Juffermans van *de Kleine Aarde* drukt dit uit in de veel te grote mondiale voetafdruk van het Westen; een gemiddelde Nederlander verbruikt 2,5 maal meer dan er gemiddeld voor iedere wereldburger aanwezig is; een gemiddelde Ameri-

van mineralen, grondstoffen en water. Als de EU zou overgaan op 'regionalisering' van voedsel- veevoer-, en energie, voorkomt dat import van soja en palmolie ten koste van regenwouden en voedselzekerheid in ontwikkelingslanden. En dus overbesteding hier en bodemuitputting daar. Maar ook stopt de dumping van Europese overschotten graan, vlees en melk op markten in ontwikkelingslanden.

'HET IS HOOGST ONZEKER OF MEN WEL ENERGIE - EN KLIMAATWINST BEHAALT UIT BIOMASSA'

kaan meer dan 5 maal. Daarentegen verbruikt een gemiddelde Afghaan 6 maal minder dan zijn rechtmatige aandeel. Niet lang meer want hij wordt nu 'ontwikkeld' door de eerste twee. Om tot een eerlijkere verdeling van deze hulpbronnen te komen, zou productie en consumptie zo dicht mogelijk bij die hulpbronnen moeten liggen, waarbij de bevolking ook democratisch controle heeft over die hulpbronnen. Dan ontstaan (zoveel mogelijk) zelfvoorzienende regio's uiteenlopend van maximaal de EU tot een dorpsgemeenschap. Voordeel is dat zowel milieuvervuiling als –uitputting kan worden voorkomen door sluitende kringlopen

Door deze regionalisering kunnen tevens de transportstromen – die nu mondiaal beslag leggen op 60 procent van de olie en voor 25 procent aan het broeikaseffect bijdragen – potentieel ver worden teruggedrongen. Regionalisering staat (nog) niet op de internationale politieke agenda. Integendeel: er wordt momenteel druk onderhandelt over een WTO-akkoord dat verdere afbouw van landbouw- en industriële importtarieven voorstelt. Juist deze tarieven zijn echter nodig om een duurzame kostendeckende regionale productie mogelijk te maken, die niet hoeft te concurreren op de 'vrije wereldmarkt'. Ondanks dat deze WTO-onderhandelingen cruciaal zijn voor de planeet, besteedt de media en landelijke politiek er vrijwel geen aandacht aan. Wel komt het autarkische toekomst-scenario uitgebreid aan de orde in het rapport 'Schone Lei' van het *Innovatienetwerk* (2006).

Voor de 'normale' Nederlandse burger zou deze regionalisering uiteindelijk tot een lagere luxe consumptie, en meer lichamelijke- en handenarbeid binnen kleinschalige regionale economieën kunnen leiden. Daar krijgt hij dan een duurzamere wereld en wat minder stress en zorgen over de toekomst voor terug.

Guus Geurts is milieukundige en publicist.

www.guusgeurts.nl

Maken de Mongolen werkelijk stappen in de goede richting?

ROZEMARIJN SCHALKX

IKEAGENEUZEL

Ik wantrouw mensen die iets willen doen voor hun medemens. Hulpverleners, mensen die een 'luisterend oor' bieden of barsten van de goede adviezen, allemaal voor jouw bestwil – voor mij hoeft het niet. Ik ken teveel mensen met een Jezuscomplex. Overtuigd van hun eigen goedheid kunnen ze niet wachten om de wereld te redden. Helpen veronderstelt per definitie machtsongelijkheid; de hulpbieder biedt iets dat de ander niet heeft. Hij komt iets doen, brengen of zeggen dat jij niet kunt, hebt of weet. De hulpbieder moet vervolgens bedankt en bevestigd worden: dat hij zo aardig is, zo betrokken, zo bijzonder, zo wijs. Want dat willen hulpbieders graag horen. Nee dank je – laat mij maar in mijn sop gaarkoken. Nog erger is het als bedrijven voor je willen zorgen, je advies willen geven, kortom je vriend willen zijn. Een gevoel van onbehagen be kroop me onlangs toen ik de nieuwste Ikea reclame hoorde. Een sympathieke vriendinnenstem stelde mij de vraag: "Wanneer ben jij opgehouden met naar jezelf te luisteren?"

'WANNEER BEN JIJ OPGEHOUDEN MET NAAR JEZELF TE LUISTEREN?'

Dat zette me aan het denken. Inderdaad luister ik niet zo vaak naar mezelf. Ik kan namelijk nogal grof in de mond zijn en daar moet je maar net zin in hebben. De belangrijkste reden waarom ik niet luister is dat het niet duidelijk is wat mijn 'innerlijke stem' wil. Het ene moment wil hij een zak drop, het andere moment wil hij 5 kilo afvallen. Dan wil hij graag iets voor het milieu doen, dan vliegt hij het liefst de hele wereld over. Ikea gaat er vanuit dat je innerlijke stem

consistent is. Op www.designyourownlife.nl staan testjes en vragenlijsten om te kijken of je wel naar jezelf luistert. Bovendien geeft Ikea tips: 'Kies voor jezelf', 'Leg de lat minder hoog' en 'Bewaar de rust in je huis'. Waarom voert Ikea deze campagne? Omdat we volgens Ikea teveel naar anderen luisteren: "Een ding is in ieder geval zeker: teveel naar anderen luisteren, maakt niet gelukkig. Het wordt tijd om ons leven weer zelf in de hand te nemen. En dat begint thuis. Want als er één plek is waar je jezelf wilt kunnen zijn, dan is het in je eigen huis. (...) Ikea wil iedereen kritisch laten nadenken over de keuzes die ze maken. Op het gebied van woninginrichting, maar ook daarbuiten."

De hoeksteen van de meubelboulevard die zich opwerpt als heiland en psycholoog. Ikea wordt daarbij ondersteund door de onvermijdelijke prof.dr. Roos Vonk (bekend van *Psychologie Magazine*) die hiermee het imago van de vrouw in de wetenschap een even grote dienst bewijst als Rita Verdonk het imago van de vrouw in de politiek. Vonk presteert het om de sociale psychologie, toch al geen hoogvlieger onder de academische stromingen, te versimpelen tot het niveau van een vierjarige vlak voor zijn middagdutje. Vonk raadt ons vanuit haar onmetelijke expertise aan om keuzes te maken die bij ons passen. Voor Vonk is dat kennelijk jezelf verkopen aan de Zweedse gehaktballengigant. Je moet er maar op komen.

Ikea wil natuurlijk niet dat wij kritisch nadenken over de keuzes die we maken. Stel je voor dat wij na rijp beraad met ons eigenste ik besluiten om voortaan ons huis in te richten met kringloopspullen. Ikea wil gewoon meubels verkopen. Daar heb ik geen enkel probleem mee. Maar zeg dat dan. Doe niet alsof je mijn wijze vriend bent die mij behalve een bank oppervlakkig psycho-geneuzel mag verkopen.

Meten met vele maten

Het was een lange lijdensweg langs commissarissen, advocaten, deskundigen, voorzieningen- en bodemrechters, die uiteindelijk doodliep op een vernietigend oordeel van de Raad van State. Wat ging er mis in de strijd om de zendtijd van de humanisten?

Tussen 2005 en 2007 verliest de Humanistische Omroep een belangrijk deel van zijn zendtijd. De radiozendtijd loopt terug van 160 via 130 naar 74 uur, de televisiezendtijd van 40 via 32 naar 25 uur per jaar. Deze aderlatingen zijn een gevolg van het nieuwe stelsel dat het Commissariaat in het voorjaar van 2004 introduceerde. Van begin af aan, lang voor men de gevolgen voor de eigen omroep kon overzien, hebben de humanisten zich tegen de nieuwe beleidslijn verzet. Men adviseerde het Commissariaat om met stelselwijzigingen te wachten tot er meer duidelijkheid zou bestaan over de plannen van de regering voor de gehele publieke omroep. En in

men in een motie-Bakker (D'66) van 24 november 2003, ondersteund door PvdA, VVD en CDA, die later echter weer werd ingetrokken. Het Commissariaat zette zijn eigen plannen door, omdat het vond dat de zendtijdverdeling uit 2000 niet langer op een juiste manier de verhoudingen tussen de geestelijke hoofdstromingen weerspiegelde. Wat er niet meer klopte en waar dat uit bleek, zei het Commissariaat niet. Ook koos men er niet voor om het stelsel ongewijzigd te houden en af te wachten welke wijzigingen de aanvragers in de omvang van hun respectievelijke achterbannen zouden aantonen. Nee, het Commissariaat kwam met een eigen

'RECHTBANK DOORZAG DE PROBLEMATIEK BETER DAN DE RAAD VAN STATE'

plaats van de malle santenkraam van genootschappen, vaste en losse voeten, representatieve instellingen, achterbannen en adhesiebetuigingen op te tuigen, werd bepleit om elk van de zeven stromingen evenveel zendtijd (voor tv 50 uur per jaar) te geven. Dit idee van *equal access*, werd overgeno-

korset, dat gemeen knelde, omdat de ondergrens van de zendtijd op arbitraire gronden ('vindbaarheid' en 'herkenbaarheid') werd opgetild, terwijl de bovengrens de zelfde bleef. Toen de nieuwe zendtijndeling op de rand van 2004 bekend werd, was niet direct duidelijk welke verbeteringen

in omroepland

STRIJD OM DE ZENDTIJD

30.03.'04 **Bekendmaking nieuwe beleidslijn**

In een beleidslijn geeft het Commissariaat van de Media aan welk beleid het voor de periode 2005 – 2010 zal volgen t.a.v. het aanvragen, toewijzen en verdelen van zendtijd aan kerkgenootschappen en genootschappen op geestelijke grondslag ex art. 39f Mediawet. Het gaat hier om de radio- en tv-zendtijd van de omroepen die – afgezien van de grote omroepverenigingen als EO, NCRV en KRO - de zeven grote geestelijke hoofdstromingen vertegenwoordigen: humanisme, islam, protestantisme, katholicisme, jodendom, boeddhisme en hindoeïsme. Voor de televisie van de 39f-omroepen is er per jaar in totaal 350 uur beschikbaar. Er komen drie nieuwe klassen:

- A voor stromingen met ten minste twee miljoen aanhangers.
- B voor stromingen met 500.000 tot twee miljoen aanhangers.
- C voor stromingen met minder dan 500.000 aanhangers.

30.09.'04 **Indiening aanvragen**

Tot deze datum kunnen de 39f-omroepen, waaronder de Humanistische Omroep, hun zendtijdaanvragen bij het Commissariaat indienen.

28.12.'04 **Besluit over zendtijdaanvragen**

Het Commissariaat maakt bekend dat de protestanten en katholieken in klasse A komen, de moslims in klasse B en de overigen, waaronder de humanisten, in klasse C.
Zie verder tabellen over de verdeling van de tv-zendtijd.

08.02.'05 **Humanisten maken bezwaar** tegen zendtijdtoewijzingsbesluit van Commissariaat d.d. 28.12.'04 vanwege het verlies van zendtijd als gevolg van indeling in de nieuwe klasse C.

26.04.'05 **Reactie Commissariaat**

Het Commissariaat noemt de bezwaren van de Humanistische Omroep ongegrond en handhaaft daarom zijn indelingsbesluit van 28.12.'04.

17.06.'05 **De Humanistische Omroep vraagt** de rechtbank Amsterdam om een **voorlopige voorziening** op het besluit van het Commissariaat van 26.04.'05.

19.08.'05 De gevraagde **voorziening** van de Humanistische Omroep **wordt** door de rechtbank **afgewezen**.

01.09.'05 **Nieuwe zendtijndeling** voor 39f-omroepen gaat in. De humanisten zakken in tv-zendtijd van 40 naar 32 uur, verder aflopend tot 25 uur per jaar in 2007.

03.02.'06 **Zitting rechtbank Amsterdam** (in bodemprocedure).

05.07.'06 **Uitspraak rechtbank Amsterdam**

De rechtbank verklaart het beroep van de Humanistische Omroep tegen de beslissing op bezwaar van het Commissariaat d.d. 26.04.'05 gegrond, vernietigt het besluit tot zendtijdtoewijzing van 28.12.'04 en bepaalt dat het Commissariaat een nieuwe beslissing op bezwaar neemt.

16.08.'06 **Humanistische Omroep en Commissariaat gaan in hoger beroep.**

15.09.'06 De Humanistische Omroep maakt de gronden van hoger beroep kenbaar aan de Raad van State.

14.11.'06 **Zitting Raad van State**

10.01.'07 **Uitspraak Raad van State**

De Raad van State verklaart het hoger beroep van het Commissariaat tegen de uitspraak van de rechtbank van 05.07.'06 gegrond en het beroep van de Humanistische Omroep tegen het besluit van het Commissariaat d.d. 26.04.'05 ongegrond. Het zendtijndelingsbesluit van 28.12.'04 blijft in stand.

er in de afspiegeling van de geestelijke hoofdstromingen tot stand gebracht waren. De katholieken, die volgens recent onderzoek terrein verloren, kregen er uren bij. De 50.000 boeddhisten werden in korte tijd opgetrokken van 10 naar 25 uur. De 50.000 joden en de 120.000 hindoes kregen evenveel zendtijd, elk een derde van de (ingeperkte) zendtijd die aan meer dan tweeënhalf miljoen protestanten werd toegewezen. Bij de moslims werden twee omroepen toegelaten, terwijl er in de eigen regels slecht plaats was voor één. En het humanisme, tenslotte, verloor dus de helft van zijn radiozendtijd en eenderde van zijn tv-uren.

Je kunt vijf van de zeven door het Commissariaat erkende geestelijke stromingen hun gearrangeerde promoties, maar een betere afspiegeling...?

AFFINITEIT METEN

Volgens de richtlijnen van het Commissariaat, afgeleid uit verschillende uitspraken van de Raad van State, worden tot de achterban van de geestelijke hoofdstromingen gerekend, 'diegenen waarvan vast staat dat zij *daadwerkelijke affiniteit* hebben met het godsdienstige of geestelijke gedachtegoed van de stroming.' Op verschillende manieren hebben de humanisten die affiniteit proberen te achterhalen door gereputeerde bureau's (Intomart, Motivaction, Verwey-Jonker Instituut) onderzoek te laten doen naar affiniteit met humanistische kernwaarden en centrale beginselen en naar het daadwerkelijk gebruik van humanistische voorzieningen en diensten. De andere zes stromingen lieten dat na. Zij verwezen in het beste geval naar hun ledenadministraties of naar de landen van herkomst van hun aanhangers. Daarom concludeerde de Amsterdamse rechtbank dat er door het Commissariaat – bij de vaststelling van de omvang van de achterbannen – verschillende criteria werden gehanteerd, die niet de meting van daadwerkelijke affiniteit tot uitgangspunt hadden. Daardoor had het Commissariaat, aldus de rechtbank, zich bezondigd aan een *ongeoorloofde ongelijke behandeling* van de hoofdstromingen. De Raad van State was het eens met de rechtbank

dat er verschillende criteria waren gehanteerd, maar sloot zich daarentegen aan bij de zienswijze van het Commissariaat dat het acceptabel is dat de achterbannen van de hoofdstromingen op verschillende wijze werden vastgesteld.

Hoe viel het te rijmen dat twee rechtscollages, t.a.v. de meest fundamentele kwestie, tot diametraal tegenovergestelde uitspraken kwamen? Waarom liet de Raad van State het Commissariaat een zoveel ruimere beoordelingsvrijheid dan de rechtbank? Waarom vond de Raad van State dat het hanteren van verschillende uitgangspunten voldoende was gemotiveerd en vond de rechtbank die motivering juist onvoldoende? Waarom was voor de rechtbank meten met twee maten, wat voor de Raad van State rekening houden met bijzondere omstandigheden was. Is de beroemde doctrine uit het advies (over de criteria voor steunverlening aan genootschappen) van de Commissie Hirsch Ballin uit 1988 tot een dode letter geworden? *Bestaat er geen grondwettelijke basis meer voor de verplichting die op de overheid (en dus ook op het Commissariaat, jh) rust om kerkgenootschappen en genootschappen op geestelijke grondslag gelijk te behandelen? Geldt niet langer dat de overheid bij het nemen van beslissingen alleen een terzake dienend en gerechtvaardigd onderscheid mag maken op basis van redelijke en objectieve criteria?*

ACHTERBAN METEN

Wie de processtukken goed bekijkt, ziet precies waar het misgaat. Dat is waar de Raad van State op een onbegrijpelijke manier meegaat in de foutieve voorstellingswijze (van de raadsman) van het Commissariaat, die het beginsel van de daadwerkelijke affiniteit degradeert tot een soort *alternatief criterium* dat alleen zou gelden voor minder hecht georganiseerde stromingen. Dat valt uit de tekst van de beleidslijn niet op te maken. Vervolgens wordt het begrip *directe achterban* van een eigen duiding voorzien, waarvoor de beleidslijn evenmin aanknopingspunten biedt. Toch baseert de Raad van State juist op deze zienswijzen zijn conclusie dat de achterbannen van de hoofdstromingen op verschillende manieren kunnen worden vastgesteld. Maar nogmaals, nergens in de beleidslijn staat dat een genootschap met een directe achterban van aangesloten leden niet meer hoeft aan te tonen dat die leden over daadwerkelijke affiniteit met het gedachtegoed van de stroming beschikken. Lidmaatschap op zichzelf geeft daarvoor dan ook onvoldoende indicaties. Er valt in de beleidslijn uitsluitend te lezen dat representativiteit *bijvoorbeeld kan blijken* uit cijfermatige gegevens over de samenstelling van de directe achterban. De begrippen genootschap, achterban en stroming zijn door de Raad van State niet scherp onderscheiden en dat was precies het gevaar waarop de humanisten al in hun aanvraag hadden gewezen.

In de aantekeningen, die ik na de zitting van de Raad van State maakte, lees ik: 'Ik had het gevoel dat de rechtbank de problematiek beter doorzag dan de Raad van State.' Zou verschil in vooronderzoek hier een rol gespeeld hebben? Ik vreesde daarnaast dat het de Raad van State onvoldoende duidelijk was geworden dat het mogelijk is de humanisten in hun claims te volgen, zonder dat dat tot omverwerping van het systeem hoeft te leiden of tot aantasting van de discretionaire bevoegdheid van het Commissariaat. In een publieke omroep waar jaarlijks meer dan 20.000 uur televisiezendtijd omgaat, ligt niemand wakker van de herschikking van een paar uur.

	I		II		III	
	tot 01/09/'05		vanaf 01/09/'05		vanaf 01/09/'07	
protestantisme	130	37,0%	118	33,3%	104	28,6%
katholicisme	86	24,5%	89	25,1%	94	25,8%
islam	52	14,8%	61	17,2%	65	17,9%
humanisme	40	11,4%	32	9,0%	25	6,9%
hindoeïsme	20	5,7%	22	6,2%	25	6,9%
boeddhisme	13	3,7%	17	4,8%	25	6,9%
jodendom	10	2,9%	15	4,2%	25	6,9%
totaal	351	100%	354	99,8%	363	99,9%

toelichting

kolom I Situatie tussen 1.9.'00 en 1.9.'05 (vorige indeling)

kolom II Situatie vanaf 1.9.'05 tot 1.9.'07 (nieuwe stelsel, overgangperiode)

kolom III Situatie vanaf 1.9.'07 tot 1.9.'10 (nieuwe stelsel, definitief)

Het dreigement van het Commissariaat dat – vanwege het gesloten systeem en de gefixeerde ruimte *niet aan de ander kan worden toegekend wat eerder aan de een is toegekend* heeft de rechtscollages mogelijk nodeloos schrik aan gejaagd. Hilversum heeft wel voor heter vuren gestaan.

AFSPIEGELING METEN

Van begin af aan was duidelijk dat het Commissariaat een veel bescheidener idee had over de omvang van de humanistische stroming dan de humanisten zelf. Bij de voorafgaande zendtijdtoewijzingen waren steeds onderzoeken van Intomart geaccepteerd, die nu op methodologische gronden – die overigens overtuigend weerlegd konden worden – werden afgevoerd. Ook de benadering waarbij dié personen als humanist mogen worden gerekend die zich sterk voelen aangesproken door de centrale zingevingsgedachte uit de beginselverklaring van het Humanistisch Verbond werd nu – anders dan in het verleden – niet meer voetstoots geaccepteerd. Er stond dit keer meer op het spel: een nieuw stelsel, beperkte ruimte en de ambitie om de afspiegeling te verbeteren. En dus stelde het Commissariaat zich tegenover de humanisten (de andere stromingen werd niet op deze manier de maat genomen) op het standpunt dat de daadwerkelijke affiniteit met een stroming alleen blijkt als iemand – niet geholpen door een vraagstel-

'ANDERE STROMINGEN WERD NIET OP DEZE MANIER DE MAAT GENOMEN'

ling – eigener beweging zo'n stroming noemt. De deskundigen van de humanisten (o.a. hoogleraar psychologie Jaap Van Heerden) stelden dat je op die manier op een absoluut onjuiste wijze gegevens over de aanhang van het humanisme zou genereren. Daadwerkelijke affiniteit met het humanisme zou volgens de methodologen van de humanisten veel beter blijken uit bijvoorbeeld een vrije keuze van ouders voor humanistisch vormingsonderwijs.

Toen het Commissariaat de talrijke door het humanisme beschikbaar gestelde gegevens niet accepteerde, bestreed het die niet met eigen onderzoek (een mogelijkheid waar de beleidslijn expliciet in voorzag), maar greep het terug op gegevens van derden (CBS, SCP) die nog dateerden van vóór de vorige zendtijdtoewijzing in 2000 en die nooit vergaard waren om daadwerkelijke affiniteit met stromingen te achterhalen. De Raad van State volgde het Commissariaat in zijn opvatting dat de bestaande onderzoeken voldoende basis boden om, als Commissariaat, van het doen van eigen onderzoek af te kunnen zien. Ook onderschreef de Raad van State met het Commissariaat de uitkomst van een SCP-onderzoek uit 1999 dat Nederland niet meer dan 160.000 humanisten telt.

Uit programma's van de Humanistische Omroep: 'Van God los' (Hafid Bouazza), 'De vloer op' (Mohammed en Margot), 'Profiel Hofland' (Cees Overgaauw en H.J.A. Hofland), 'Ik wil nooit beroemd worden' (documentaire Mercedes Stalenhoef) en nogmaals 'De vloer op' (sketch: 'Minnares vermoord').

VECHTEN OM HET MIDDENVELD

Humanisten en moslims vchten om hetzelfde – inmiddels aanzienlijk gekrompen – middenveld. Als het beginsel van de daadwerkelijke affiniteit op alle stromingen was toegepast, waren de moslims in klasse C in plaats van klasse B ingedeeld. Volgens het ‘moskeecriterium’ van de arabist Hans Jansen kunnen er in Nederland nooit meer dan 200.000 *belijdende* moslims zijn, omdat de vijfhonderd moskeeën in ons land elk gemiddeld plaats bieden aan vierhonderd gelovigen. Ook de socioloog en publicist Herman Vuysje stelt dat niemand weet hoeveel mensen van islamitische herkomst ernst maken met hun geloof. Toch is dat waar het bij de bepaling van de omvang van stromingen volgens het Commissariaat om gaat.

Ik verdedig tot slot de stelling dat het door het Commissariaat toegepaste systeem van zendtijdtoewijzing niet meer werkt. Je kunt van stromingen niet meer objectief vaststellen

‘SYSTEEM VAN ZENDTIJDTOEWIJZING WERKT NIET MEER’

hoe constituerend ze zijn voor een cultuur. Je kunt religieuze stromingen niet meer langs de meetlat leggen. Ook de reken-doctrine dat één persoon nooit aan meer dan één stroming kan worden toegerekend is achterhaald. Het afspiegelingsidee

heeft als bruikbaar beginsel voor zendtijdverdeling afgedaan. Voor steeds minder mensen wordt het geestelijk leven vormgegeven vanuit één enkele welomschreven en onveranderlijke levensbeschouwing. Men shopt en mixt en *naait* – volgens de SCP-studie Godsdienstige veranderingen in Nederland (2006) – *zijn eigen identiteit aan elkaar tot een levensbeschouwelijk patchwork*. Sinds men *geestelijk granduint*, zijn mensen niet meer toe te rekenen aan één kerk of stroming, zelfs als ze daar nog staan ingeschreven. De samenhang tussen begrippen als stroming, belijden, genootschap, lidmaatschap, overtuiging en achterban, die de ankers vormen in het beleid van het Commissariaat, is aan de werkelijkheid komen te ontval-len. Daarmee is dat beleid van zijn constituerende pijlers en zijn daadkrachtige motivering beroofd. De vraag: ‘bent u humanist, jood, of katholiek?’, levert in veel gevallen geen gezaghebbend antwoord meer op. De wereld zit zo niet meer in elkaar. Als ook gelijke zendtijd voor elke 39f-omroep politiek geen haalbare kaart is, moet de pluriforme dialoog tussen de diverse levensbeschouwelijke stromingen op een andere manier worden geregeld. Draag in dat geval de publieke omroep op om elke week een spannend en actueel levensbeschouwelijk debat met publiek uit te zenden, waar de vonken van afspatten.

Jan Haasbroek is journalist. Hij werkte o.a. voor De Groene, VPRO, HP en AT5. Tussen 1997 en 2004 was hij directeur van de Humanistische Omroep. Op zijn laatste werkdag diende hij voor het humanisme een zendtijdaanvraag in voor de periode 2005 – 2010.

(sketch: ‘Minnares vermoord’) ‘De vloer op’, Margôt Ros en Stefan de Walle.

MOHAMMED BENZAKOUR

LOF DER VERVELING

Een land met een half miljoen suïcidale jongeren, een land dat iedere week opgeschrikt wordt door bloeddoodrenkte gezinsdrama's, terwijl in datzelfde land de TopVijf Boeken gesierd wordt door 1. Sonja Bakker 2. Sonja Bakker 3. Kluun 4. Marlies Dekkers/Heleen van Rooyen 5. Youp van het Hek – zo'n land is hard toe aan een stoomcursus Verlichting – daar hebben we de moslims niet voor nodig. Maar deze Verlichting zal schromelijk falen, om de eenvoudige reden dat omringd door een even fatalistisch als allesoverheersend calorie-en-lingerievolk zelfs Voltaire en Erasmus zich spontaan zouden laten besnijden om vervolgens in een berggrot Christus, Allah of Jaweh aan te roepen.

Nur noch ein Gott kann uns retten, waarschuwde Heidegger. Gelukkig is er ieder jaar weer de Boekenweek. Zodat we ons in de waan kunnen wentelen een kunstminnend volk te zijn met goede smaak. Het zelfgeschapen alibi bezittend oude meesters in hun graf lastig te vallen. Dit jaar is de arme Erasmus opnieuw de lul. Ongevraagd en gedreven door pure armoe halen we zijn 'Lof der Zotheid' maar weer uit de kast en poetsen het op. Opdat het legertje inkt morsende, in hun eigen ego's verdrinkende grachtengordelsmurfen opnieuw van talkshow naar talkshow kan hollen met in hun baggage wufte kletspraatjes, onmachtig om zelfs maar de lucht boven Erasmus' hoofd in trilling te brengen.

Want wat is zotheid vandaag? Wat is ironie en cynisme? De eindeloze stroom ANP-berichten, de duizelingwekkende hoeveelheid tv-spelletjes, quizjes, shows, soaps, magazines – het wekt de schijn dat er van alles gaande is. Dat alles in beroering is. Dat alles leuk, grappig en interessant is. De wereld als kermis, een hel van toeters en flikkerlichten, megamolens en achtbanen die zwaarig door de lucht zwaaien – alles schatert, alles kakelt, alles sms't, alles, kortom, lijkt geïnfecteerd door de Pretdrukke.

Maar wat houdt deze Pretdrukke precies in? Is het een levenshouding? Is het de spelende mens? Is het verzet tegen gewooneheid? Een diepere drang?

Nee. De conclusie lijkt paradoxaal maar is feilloos raak: we vervelen ons te pletter.

Kort geleden promoveerde de Rotterdamse filosoof Awee Prins. Hij deed vijftien jaar over dit onderzoek, er kwam geen eind aan. (De meest verboden vraag op de Erasmus Universiteit luidde: wanneer gaat Awee promoveren?) Een kloek boek, maar het resultaat mag er zijn. De huidige westerse mens leeft volgens Prins in een klein koninkrijkje, een klein pretparkje. Hij heeft alles tot zijn beschikking, maar wordt door niets meer geraakt. „We zijn voortdurend op zoek naar plezier en denken dat de verveling dan wel verdwijnt. Maar er heerst geen inter-esse, dat wil zeggen: we zijn niet meer werkelijk te midden van de zijnden. We kunnen ons niet meer concentreren en geen geduld meer opbrengen voor de Dingen.”

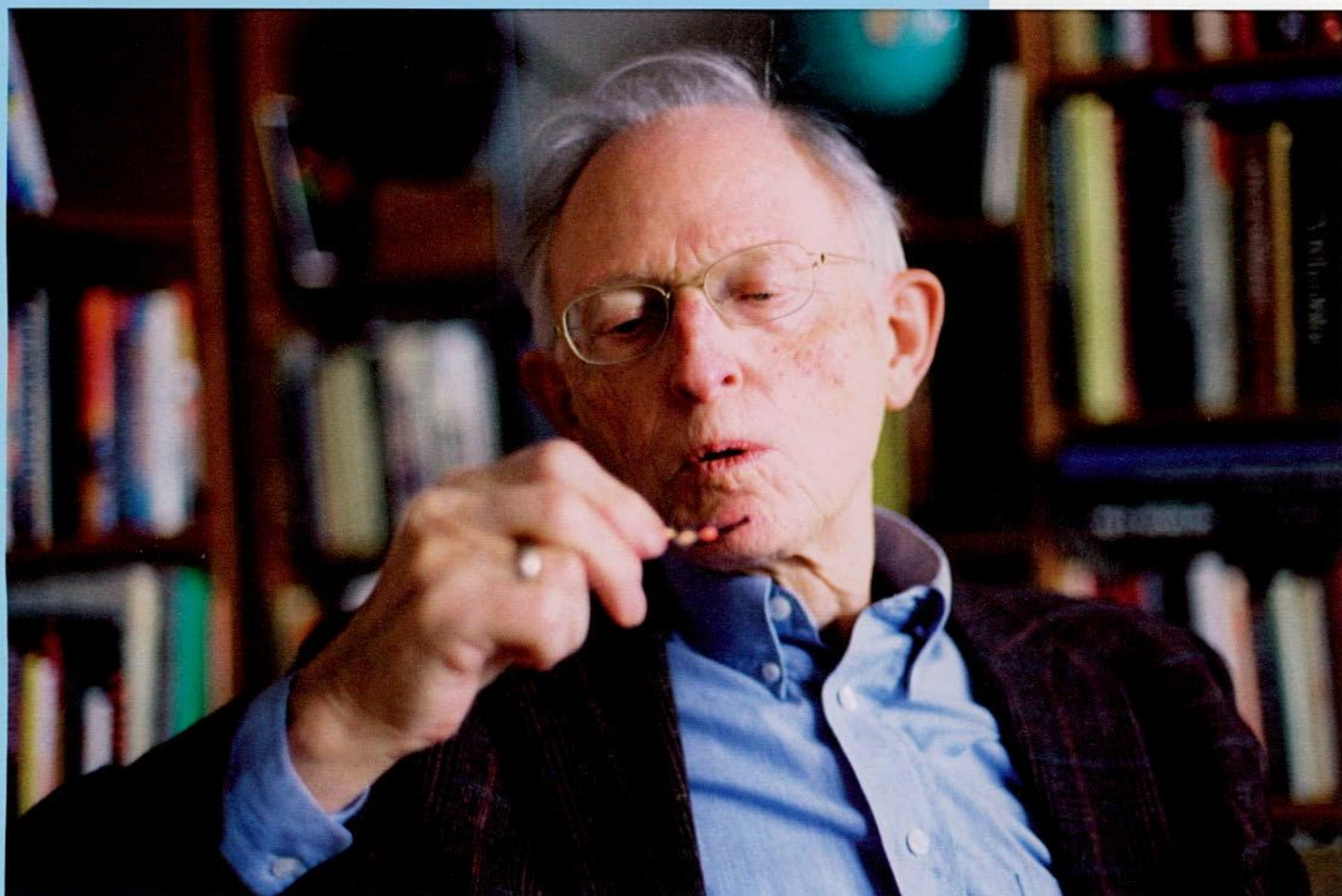
'WANT WAT IS ZOTHEID VANDAAG? WAT IS IRONIE EN CYNISME?'

Deze woorden klinken al erg genoeg. Maar erger wordt het wanneer we door die verveling – gecamoufleerd door rusteloze bedrijvigheid – stillemkes aan het vermogen verliezen onderscheid te maken tussen echt en onecht, tussen kunst en kitsch, tussen wat er toe doet en wat er niet toe doet. Dat het politieke debat wekenlang in de greep is van de dubbele nationaliteit, terwijl dat debat zou moeten gaan over de vraag hoe het komt dat dit kabinet toestond en toestaat zich te laten meesleuren in een van A tot Z gelogen apocalypse-oorlog, is slechts een van de tekenen.

Lof der Zotheid, het is een goed bedoeld boekenweekthema, alle lof daarvoor. Maar wat is zotheid nog temidden van vermaak en lectuur die alleen nog maar als zot en dwaas is te typeren? Wat is satire als de kunsten zijn verworden tot satire om de satire? Wat is de waarde van een Prijs als iets/ie-mand wordt geprezen wat/die niet prijzenswaardig is? Wat is ironie als de macht zelf ironisch is geworden?

Lof der Verveling – dat had het thema moeten zijn.

HET WERELDBEELD VAN J. GOUDSBLOM

In een tijd waarin om rust, reinheid en regelmaat wordt geroepen, is verandering een probleem. In het adelaarsperspectief van J. Goudsblom staat echter één ding vast: alles verandert. Een gesprek over dynamiek als cultureel proces, de geschiedenis van de mensheid, het 'waarheidsverbod', en het individuele einde van verandering.

TEKST **ARJAN POST**
FOTO'S **REMCO VISSER**

'Zo kan het niet doorgaan'

Wie bij Google 'verandering' intikt, krijgt al met de eerste twee verwijzingen een aardige indruk van de spanwijdte van dat woord. Zo is er een gelijknamig tv-programma van de Evangelische Omroep, waarin mensen stevast iets ingrijpends is overkomen. En er is een internetsite op het gebied van management en advies, waar verandering juist een middel is om een doel te bereiken. Teloorgang óf de gedurige vlucht naar voren, dat lijken in het conservatieve discours van nu de bijsmaken van verandering.

Op een heel andere tijdschaal, bijvoorbeeld de geologische, is verandering echter niet meer dan een gegeven. Wie maar ver genoeg kon uitzoomen, zou zien hoe zonnen ontvlammen, rivieren ontstaan, en kaakloze vissen aan land gaan. Ook op de tijdschaal van Johan Goudsblom (1932), emeritus hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, is verandering een constante. *Panta rhei* is zijn lijfspreuk: alles verandert, tevens de titel van het vriendenboek voor hem. Het is nog net een sociologische tijdschaal, waarin het langetermijnperspectief van Norbert Elias is te herkennen – de bovenbuurman die Goudsblom aan de vergetelheid onttrok. Maar Goudsblom gaat verder. Ooit promoveerde hij cum laude op de Europese ideeëngeschiedenis *Nihilisme en cultuur*, ook al geen kleine greep, om vervolgens de vuurbeheersing en de tijd te bestuderen.

En in de loop der jaren is hij dan uitgezoomd tot iets wat maar heel weinig anderen doen: de studie der wereld- en mensheidsgeschiedenis. Het is een even groot als stoutmoedig vizier, dat hij echter met precisie en toch ook bescheidenheid hanteert. Maar zoals Jacques de Kadt ooit over hem opmerkte: 'Men mag hem veel vragen, omdat hij reeds getoond heeft veel te kunnen geven.'

VERANDERINGSZUCHT

De vraag is waarom mensen toch zo'n moeite hebben met verandering. Goudsblom ontvangt in zijn boekenvolle werkvertrek, en schenkt de thee in die zijn vrouw zojuist heeft binnengebracht. "Nou..." aarzelt hij. Mag hij eerst iets corrigeren? Onlangs hield hij een lezing over het onderwerp,

en achteraf spijt het hem dat hij niet iets over de uitnodiging heeft gezegd. Daarin werd gesteld dat de zucht tot veranderen nog nooit zo dominant was als in onze tijd. Goudsblom, zachte studeerkamerstem: "Ik betwijfel sterk of zoiets bestaat. Bovendien suggereert die 'zucht' een genetisch gegeven, wat ik ook al betwijfel. Natuurlijk, mensen willen niet een leven lang op één plek op de grond blijven liggen; ze zijn geprogrammeerd om zich te verplaatsen, ze hebben een zekere zin om de dingen naar hun hand te zetten. Maar ook de veranderingen van tegenwoordig lijken mij de uitkomst van blinde processen, niet van bewuste planning."

Om dat uit te leggen, heeft hij zijn groothoeklens al opgeschroefd. "Als je de hele mensheidsgeschiedenis overziet, dan komen er voortdurend impulsen van buiten die mensen voor problemen stellen – klimaatveranderingen, een die er eerder nog niet was. Naarmate de ontwikkeling van de mensheid vordert, krijgen die problemen steeds vaker *antropogene* oorzaken: het zijn andere mensen die problemen brengen." De vuurbeheersing is daarvan het eerste voorbeeld. Bepaalde groepen konden er hun voordeel mee doen, maar werden tegelijkertijd een probleem voor andere mensen en dieren omdat ze sterker kwamen te staan.

DE VERANDERINGEN VAN NU LUKEN MIJ DE UITKOMST VAN BLINDE PROCESSEN

"Wanneer mensen met iets nieuws beginnen, en dat is meestal iets wat hun meer macht geeft, dan hebben alle anderen een probleem. In de vroegste menselijke geschiedenis waren er maar kleine groepen die op grote afstand van elkaar leefden. Maar sinds de invoering van de landbouw en de veeteelt is de mensheid met ongeveer het duizendvoudige uitgebreid. Nu zie je langzamerhand een wereldsamenleving ontstaan. Veranderingen vinden op een ongekennde schaal

plaats, maar ook met ongekeerde snelheid. Ik denk dat het die complexiteit is waarvan wij ons nu bewust worden.”

DRIE TRANSFORMATIES

In de ontwikkeling van de mensheid onderscheidt Goudsblom drie sociaal-ecologische transformaties. Geen revoluties maar evolutie, gestage verschuivingen in de manier waarop mensen de natuur leerden beheersen. De vuurbeheersing is daarvan de eerste (250 duizend tot twee miljoen jaar geleden), samen met de invoering van de landbouw- en veeteelt (10 à 15 duizend jaar geleden) en de grootschalige industrialisering (zo'n tweehonderd jaar geleden). Al die transformaties ontstonden 'toevallig'. Ze waren de uitkomst van intensieve groei (kennis, complexiteit) en extensieve groei (grotere productie, meer monden te voeden). Steeds

weer was het de verandering zelf die nieuwe verandering genereert, benadrukt Goudsblom.

Maar kan dat ook niet juist tot behoudzucht leiden? “Tja, dat kan. Maar als de behoudzucht toeneemt, is dat ook weer een verandering.” Hij haalt een beroemd opstel van Karl Mannheim aan, die liet zien dat het conservatisme een reactie is op liberalisme en socialisme, dus niet iets van alle tijden. “En verandering leidt ook niet altijd tot verandering, hoor. Wel komt verandering altijd vóór uit verandering. Er is dus nooit één oorzaak.” Daarin schuilt ook de ambivalentie van verandering – nergens treffender verwoord dan in het ‘Verlichtingsgezag’ 179 uit het christelijk liedboek: ‘Ieder woelt hier om verand’ring en betreurt ze dag aan dag, hunkert naar hetgeen hij zien zal, wenst terug ’t geen hij eens zag.’ Goudsblom: “Ja, die tweeledigheid benadert de werkelijkheid beter dan louter verander- of behoudzucht.” Toch verdween het lied uit de bundel; een regel als ‘Wees tevreden met uw lot! Zie, hoe alles hier verandert, en verlang alleen naar God!’ was niet te rijmen met het vooruitgangsoptimisme van die tijd. Heel anders dan nu, zou je zeggen.

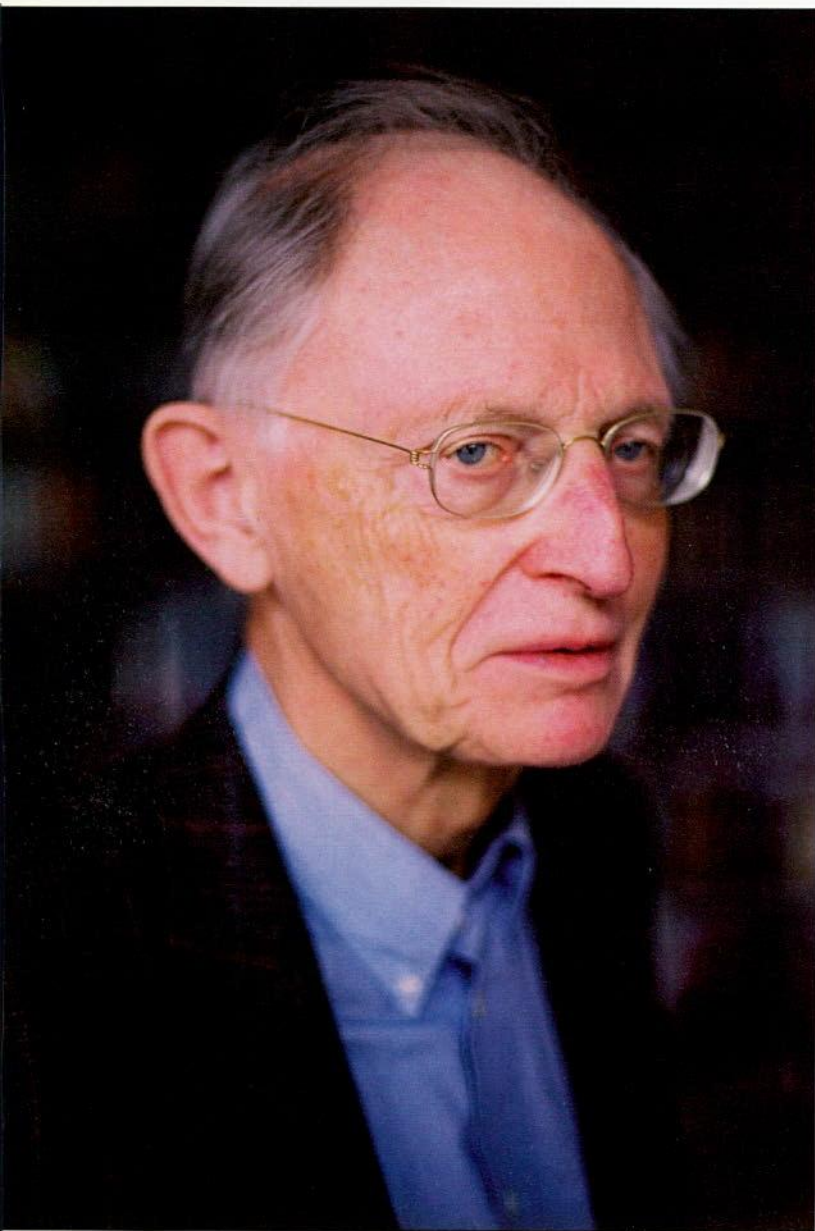
‘DAAROM IS HET EINDE VAN ALLE VERANDERING - DE DOOD - ZO MOEILIK TE ACCEPTEREN’

Goudsblom, stellig: “Nou, ik denk dat veel mensen nog steeds uitgaan van een vooruitgangsoptimisme. Ze klagen wel voortdurend, ik behoor daar ook toe, over de bediening van allerlei apparaten bijvoorbeeld. De afstandsbediening van de videorecorder of de dvd, zó moeilijk. Toch is er niemand die zegt: geef mij dan maar geen video. Al die verandering, vernieuwing zit in onze manier van leven ingebakken.” Juist daarom, zegt hij, is het einde van alle verandering nog veel moeilijker te accepteren. De dood, bedoelt hij. “Het feit dat het individuele leven een keer ten einde loopt, zul je toch moeten verdisconteren in je zelfbeeld.”

Hoe doet hij dat zelf? “Ach, er zijn dingen die ik vroeger met plezier zou hebben ondernomen, maar die nu toch wel zwaar zijn. Het duidelijkste voorbeeld komt uit mijn autobiografische faseologie, het ouder worden. Toen ik nog studeerde, haalde ik iedereen in op de fiets. Vervolgens is er een lange periode geweest waarin ik met het peloton meefietste. En nu word ik aan één stuk door ingehaald.”

SOCIALE EVOLUTIE

Centraal in Goudsbloms werk staat de ‘faseologie’ van de menselijke ontwikkeling, althans die van West-Europa. De dwingende manier dus waarop de vuurbeheersing, agrariseren – zoals hij het noemt – en industrialisering elkaar opvolgden. “Dat is hoe het tot nu toe is gegaan en ik kan mij niet voorstellen dat het anders was gelopen.” Het scheert langs sociaal-evolutionaire theorieën van denkers als Au-

guste Comte, Herbert Spencer en Karl Marx, die allen nog uitgingen van de groei naar een 'laatste stadium' – niet toevallig ook het beste. En, oppert Goudsblom, laten we het christendom niet vergeten. "Het was de christelijke heilsleer die een einde maakte aan het cyclische tijdsbeeld, gebaseerd op de onveranderlijke opeenvolging van de seizoenen. Met de eenmalige wederkomst van Jezus Christus ontstond het idee dat de mensheid op weg is naar de voleinding."

Zo niet Goudsblom. Hij stript de heilsverwachting en houdt de beschrijvende term ontwikkeling over. Het is de ruggengraat van zijn oeuvre: alles verandert, en wel volgens een kenbare structuur. Zo schrijft hij in zijn bundel aforismen en poëzie *Reserves*: "'Het idee dat er vooruitgang in kennis bestaat is achterhaald.'" Dat weten we dan ook al weer. Zelfs de uitspraak dat zulk geloof voorbij is, impliceert al dat mensen weer een stapje verder zijn. Maar op weg naar wat? Waar leidt zijn faseologie heen?

"Het kan heel goed zijn dat we ons nu in een vierde fase bevinden. Alleen: hoe moet die heten? Technologisering, informatisering? We hebben nog te weinig afstand tot de huidige ontwikkeling. Misschien moeten de belangrijkste veranderingen nog komen. Denk aan de gentechnologie – daar is al veel gaande, maar met betrekkelijk weinig gevolgen tot nu toe. En misschien, dat is ook altijd mogelijk, gaan we juist een fase in van veel minder verandering, waarin we de vernieuwingen beter onder controle krijgen. Al klinkt dat verschrikkelijk utopisch."

BEVOLKINGSGROEI

Vast staat volgens hem dat het zo niet door kan gaan. "Kijk," zegt hij, en beschrijft een gestaag klimmende lijn. "Er zijn curves die voor de hele mensheidsgeschiedenis gelden, zoals de groei van de wereldbevolking. Daarvan is het ondenkbaar dat de uitbreiding en de versnelling ervan doorgaan. Zoals demografen hebben berekend zou je dan een aardoppervlak krijgen dat louter bezet is door rechtop staande mensen die niet meer kunnen omvallen." Ook al is het einde van de groei voorspeld, zegt hij, vrolijk word je er niet van.

ALTIJD DE REGELS VAN HET MONDIALE SAMENLEVEN NOG ZIEN TE FORMULEREN

Opeens monter: "Ken je die plaat van Leonard Cohen? *I've seen the future, brother. It is murder.*" Een schitterend lied. Ook al kunnen wij de toekomst natuurlijk niet kennen, duidelijk is wel dat de afzonderlijke veranderingen in de twintigste eeuw – bijna allemaal verbeteringen, van vakantietoeslag tot AOW – hun prijskaartje hebben gekregen." Als de groei van genot en verkeer zo doorgaat, stevenen we af op een catastrofale 'verteveling': Goudsbloms samentrekking van verveling en teveel.

Gaat hij er nu vanuit dat Azië precies dezelfde ontwikkeling doorloopt als Europa? In hoeverre is zijn faseologie een

model voor de wereld? Goudsblom: "Wat China betreft zien we vooralsnog een enorme extensieve groei, die veel op de onze lijkt. Maar daarmee houden de overeenkomsten op. Een Afrikaans land dat hoofdzakelijk van jagen en verzamelen bestaat, kan in één klap in de industriële wereldsamenleving worden opgenomen."

In een tijd waarin steeds minder oog is voor het 'worden' van volken en culturen en steeds meer voor het 'zijn' ervan, is dat een belangrijke uitspraak. Want een faseologie zoals die van Goudsblom suggereert de superioriteit van het westen: terwijl het ene deel der mensheid *nog* in het ene stadium verkeert, is het andere *al* verder ontwikkeld. "Tja, die hiërarchie is in zekere zin onvermijdelijk, alleen al door de dominantie van één lineair tijdstelsel. Toch moeten we de faseologie niet verwarren met welzijnsvragen. Eerdere fasen zijn niet slechter dan latere. Integendeel, wij verkeren *al* in een situatie waarin we met veel problemen slecht raad weten. Onze ontwikkeling moeten we dus zeker niet overdragen. De pogingen daartoe zijn allemaal buitengewoon treurig. Denk aan de eskimo's, de indianen, de aboriginals. Wat hebben die van ons overgenomen? De drank."

DE MENSHEID

Toch is het eenvoudigweg niet meer mogelijk om de wereld nog in aparte taartpunten te verdelen. Onbedoeld heeft zich één groot, interdependent geheel gevormd: de antroposfeer, de mensheid. Als een van de zeer weinigen, met onder anderen de Amerikaanse historicus William McNeill, bouwt Goudsblom voort aan 'de historisering van het wereldbeeld': alles is de uitkomst van de geschiedenis. Een project met negentiende-eeuwse allure, dwars tegen trends van specialisering en fragmentering in.

"Tja, ik geloof dat wie zo denkt op den duur in het gelijk wordt gesteld." Hij lacht: "Het kan gewoon niet anders, het is zó duidelijk. Neem nu de sterrenhemel. Iedereen weet dat die er op het noordelijk halfrond anders uitziet dan op het zuidelijk halfrond. Maar dat wil niet zeggen dat er twee sterrenhemels zijn. Die twee passen in elkaar. Zo is het ook met de mensheid: het is één geheel, met één geschiedenis. We moeten alleen nog de regels van het mondiale samenleven zien te formuleren." Daarmee verwijst hij naar het 'waarheidsgebod' van Socrates, de eloquente denker uit Athene die aan burgers vroeg (Goudsblom geeft een imitatie): "Ik heb gehoord dat jij weet hoe het goede leven in elkaar zit. Wil je me dat eens uitleggen?" Er is volgens Goudsblom alle reden om zulke gesprekken op wereldschaal te herhalen. En, stelt hij voor, waarom niet het internet als *agora* ingericht waarop alle mensen hun kennis en ervaringen kwijt kunnen?

Niet dat hij zich illusies maakt. Socrates zelf moest zijn waarheidsgebod met zijn leven betalen, en onder de gepolariseerde verhoudingen van nu is veeleer sprake van een waarheidsverbod. Goudsblom: "Overal groeit de belangstelling voor het 'eigene', terwijl het denken in onderlinge samenhangen steeds moeilijker wordt gemaakt. Maar dat verandert niets aan het feit dat wij mensen op deze aarde tot elkaar veroordeeld zijn."

Geloof als hype of het gelijk van de stroman

TEKST AUGUST HANS DEN BOEF
ILLUSTRATIES C.K. WILDE

Allerlei religieuze functionarissen, politici en zelfs wetenschappers verkondigen de mondiale opleving van godsdienst. De statistieken laten anders zien, maar dat kan de mythe niet weerhouden van voortzetting van de zegetocht. Tijd voor August Hans den Boef om zich aan het schrijven van een actueel vervolg op zijn boek 'Nederland Seculier!' (2003) te schrijven. Een voorpublicatie.

Er waart een spook door Europa of nauwkeuriger, er flitsen drie hypes door ons werelddeel: de explosieve verspreiding van *second life*, de desastreuze klimaatverandering en de *comeback* van religie. Ik wil ingaan op de laatste hype omdat ik iets afweet van het onderwerp in kwestie.

De hype luidt als volgt: wie niet gelooft, is hopeloos ouderwets. Humanisten, agnostici, atheïsten, verdedigers van de verlichtingsidealen, het zijn allen wereldvreemde stakkers die de boot hebben gemist. Die hoeven dan ook geen positieve aandacht van de overheden, bijvoorbeeld in de vorm van subsidie. Want omdat ze geen oog hebben voor de *comeback* van het geloof, zijn ze maatschappelijk contraproductief. Met het propageren van hun achterhaalde verlichtingsidealen dragen zij immers niet bij aan de sociale cohesie en blokkeren zij zelfs de integratie van allochtonen.

In Amerika echter heeft men hier nog niets van gemerkt. De coverstory van het weekblad *Newsweek* van 12 februari 2007 had als titel 'Good God! Why Europe is turning churches into gyms, pizzerias and bars.' Voor ons een vertrouwd verschijnsel, kennelijk pas nu doorgedrongen tot de Amerikaanse correspondenten, kerken die worden verkocht en vervolgens hergebruikt als sportscholen, pizzeria's, cafés, concertruimen, pakhuizen, appartementencomplexen, dan wel moskees. In dat rijtje noemt *Newsweek* ook ons Amsterdamse Paradiso. Dat jongerencentrum trok al in 1968 in het voormalige kerkgebouw van de Vrije Gemeente. Zeer oud nieuws dus. Het bijzondere van het artikel is dan ook niet de conversie van kerkgebouwen, maar de vanzelfsprekendheid waarmee journalist William Underhill uitgaat van dit gegeven: 'European worship steadily declines'. De Europese correspondent

The Truth Has Died

signaleert zelfs een achteruitgang van het moskeebezoek in Engeland.

Dezelfde invalshoek hanteert *The New York Times*: het aantal leden van religieuze organisaties in de Verenigde Staten neemt af. Het dagblad publiceerde in oktober vorig jaar een serie artikelen van Diana B. Henriques over religie in het land van George W. Bush. Dat was niet mis. Had Frank Zappa ooit kernachtig aangeraden 'Tax the fuck out of the churches!', naar hem is niet geluisterd, eerder is het omgekeerde gebeurd. Er bleken volgens de krant nog nooit zoveel congresleden en senatoren uit het *religious right* te zijn geweest en daarom kregen religieuze organisaties ook meer (fiscale) privileges dan ooit. Dat hebben de *Founding Fathers* nooit bedoeld. Ondanks het ledenverlies van kerkelijke organisaties. Aldus Henriques.

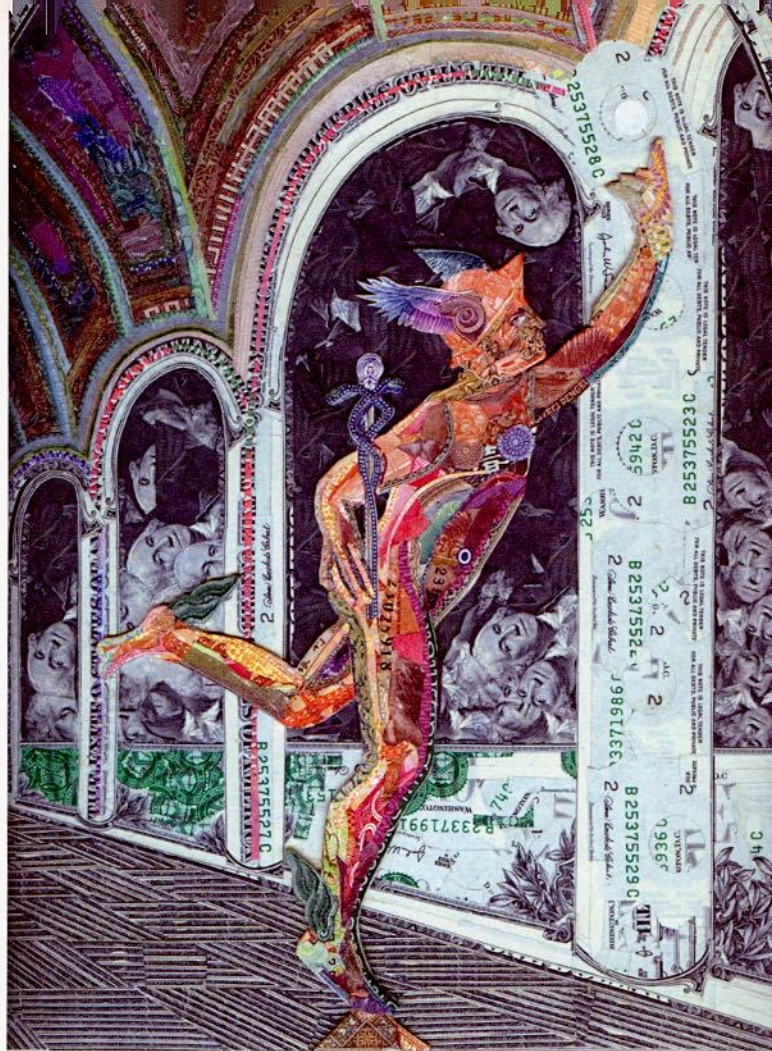
Op 23 december vorig jaar, de zaterdag voor Kerstmis, publiceerde het Britse dagblad *The Guardian* de uitslag van een poll die de krant samen met het bureau ICM had georganiseerd. Van de geënquêteerden bleek 82 procent van mening dat godsdienst schadelijk is voor de verhoudingen in het land en de wereld. Een kleine minderheid hield vol dat al het goede van boven blijft komen.

Overigens verklaart tweederde van de Britten niet te behoren tot een religieuze organisatie. Dat had niemand verwacht van het land met een premier die bijna nog ostentatiever christen is dan de onze.

Opvallend is dat *The Guardian* evenmin als *The New York Times* en *Newsweek* rept over ietsisme of andere vormen van 'buitenkerkelijke parareligie'.

EEN 'BLIJDE BOODSCHAP'

Ook in Nederland blijft het aantal leden van godsdienstige organisaties gestaag afnemen. Het Sociaal Cultureel Planbureau bracht daarover in oktober een nietsverhullend rapport uit: *Godsdienstige veranderingen in Nederland*. Maar in tegenstelling tot Engeland en Amerika ziet men hier geen reden tot somberheid. Integendeel. Joep de Hart, een van de onderzoekers, als privé-persoon toevallig gelovige, gaf een montere visie op Radio 1. Er gingen minder mensen naar de kerk, maar er waren meer mensen religieus dan ooit! Deze blijde boodschap vatte De Hart daarna nog eens kernachtig samen voor het AO-deeltje *Meer geloof, minder kerk*. Dat verhaal is niet nieuw. Al jaren rekenen dominees, pastoors en andere religieuze functionarissen die hun kerken

Hermes in the Temple (C.K. Wilde & M. Wagner)

zien leegstromen, zich rijk met ietsisten en anderen die thuis aan zelfkazende zingeving doen. Ik vergeleek die functionarissen vroeger wel met de vakbondsbestuurders die hun leden zagen wegllopen, maar het feit dat daarvoor in de plaats werknemers massaal een rechtsbijstandverzekering namen beschouwden als een ultiem bewijs voor het bestaansrecht van de institutie vakbond.

Behalve religieuze functionarissen verkondigen ook politici al jaren dat godsdienst aan een mondiale opleving bezig is. Uit partijen met een religieuze grondslag, maar merkwaardig genoeg ook uit de PvdA. Job Cohen bijvoorbeeld, maar vooral Thijs Wöltgens, de oude, wijze en roomse man uit Kerkrade.

'WRR-RAPPORT: ONDERZOEK VAN SLAGERS IN EEN SAMENLEVING DIE STEEDS VEGETARISCHER WORDT'

Wel nieuw is dat ook steeds meer wetenschappers de mythe van de religieuze *comeback* verspreiden. Aanvankelijk ging het om wetenschappers uit de multicultisfeer die meestal zelf gelovig waren. Islamologen, ethici en godsdienstsociologen. Peter van der Veer, Bas van Stokkom, Gerrie ter Haar. Maar eind vorig jaar bleek dit paradigma behalve tot de gelederen van het SCP ook doorgedrongen te zijn tot die van Weten-

schappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, gezien het rapport *Geloven in het publieke domein. Verkenningen van een dubbele transformatie*.

Misschien vormt het volgende een verklaring. Het gehalte VU, Tilburg en vooral Nijmegen onder de leden van de WRR is tegenwoordig hoger dan ooit en voor dit rapport zijn nog eens extra collega's van de VU, Tilburg en vooral Nijmegen aangetrokken. Veel CDA-wetenschappers bovendien, aangevuld met imams en andere beroepsreligieuze. Tekenend is dat de enkele werkelijk boeiende bijdragen (die vaak naar het slot zijn verschoven) geschreven zijn door onderzoekers die geen banden met confessionele universiteiten hebben. *Geloven in het publieke domein* doet dan ook sterk denken aan een onderzoek van slagers naar de vleesconsumptie in een samenleving die steeds maar vegetarischer wordt.

DE STROMANTACTIEK

Desondanks staan tegenwoordig ook de kwaliteitskranten vol met affirmatieve artikelen over de *comeback* van de religie. Precies dezelfde praatjes als al jaren dominees en pastoors, gelovige onderzoekers in de *battle dress* van de wetenschapper over zelfkazende zingeving en nieuwe rituelen hielden, lees je nu opeens bij *opinion leaders* als Michaël Zeeman. Een domineeszoon, zou je denken, dus die laat zich niet misleiden. Mis, Zeeman heeft vanuit zijn Romeinse positie een uitstekend zicht op de richting waarheen de wind van de Amsterdamse grachtengordel waait.

Geloof als hype: wie niet gelooft (in de comeback van religie), is provinciaal en hopeloos ouderwets. Kwaliteitskran-

ten doen een intelligente wetenschapper en publicist als de atheïst Richard Dawkins af als een stoute schooljongen. De aartsconservatieve katholiek Joseph Ratzinger wordt opeens geprezen als een wijze, geleerde Vader. Dezelfde Ratzinger die als waakhond van de paus met zijn geschriften tegen geboortebepijning en abortus heeft bijgedragen aan een genocide in de Derde Wereld. Die jaren geleden de Amerikaanse katholieke functionarissen op het hart drukte de beschuldigingen van jongensverkrachtingen uit de pers te houden. Opvallend daarbij is het toontje. Al die ongelovigen, heidenen, atheïsten, ja, al die vermaledijde verlichtingsfundamentalisten hebben geen oog voor de behoefte aan zingeving bij de bevolking. Net als het paarse establishment had geslapen en het succes van Pim Fortuyn (en het CDA) in 2002 niet zag aankomen. Bovendien drijven ze door hun religieekritiek onschuldige moslims in de armen van Al Q'aida. Deze redenering heet de stromantactiek. Een geliefde argumentatietactiek is het zelf construeren van je tegenstander en die constructie vervolgens genadeloos te attaqueren: de stroman. Die tactiek slaagt pas goed als je subtiel te werk gaat bij de constructie. Je selecteert de relatief zwakke punten van je tegenstander, vergroot die wat uit en extrapoleert ze een beetje. Daarmee suggereer je standpunten en uitspraken die de tegenstander nooit in die vorm heeft ingenomen.

'DEZELFDE RATZINGER DIE HEEFT BIJGEDRAGEN AAN EEN GENOCIDE IN DE DERDE WERELD'

Zo'n stroman is de ongelovige 'verlichtingsfundamentalist':

- (1) *Antireligieus*. Deze stroman stelt zijn leven in dienst van het bestrijden van religie, in zijn ogen de bron van alle kwaad. Want gebaseerd op gevaarlijke en schadelijke teksten zet godsdienst de gelovige kudde aan tot onderdrukking van andersdenkenden, zo niet tot doodslag en moord.
- (2) *Fundamentalist*. Zijn opvattingen verkondigt hij op zo'n radicale, niets en niemand ontziende manier dat hij zelf een gelovige blijkt, inderdaad een 'verlichtingsfundamentalist'.
- (3) *Blind*. Hij wil maar niet wil zien dat christendom en islam een explosieve groei doormaken in de Derde Wereld, dat de migrantenkerken zich in een groeiende belangstelling verheugen en dat de mens nu eenmaal hunkert naar zingeving.
- (4) *Schadelijk*. De seculiere opvattingen van de verlichtingsfundamentalist zijn niet alleen achterhaald – scheiding tussen kerk en staat is onmogelijk, het geloof moet kunnen gedijen in de publieke ruimte – maar ook schadelijk. Door de secularisering van ons land is de bevolking letterlijk van God losgeraakt, terwijl religieuze organisaties tot op de huidige dag juist voor de broodnodige sociale cohesie zorgen en hun leden van hufterigheid en misdaad afhouden.
- (5) *Retour*. Nederland ten slotte blijkt met zijn seculiere wetgeving voor abortus, homohuwelijk en euthanasie een ouderwets eiland in een wereld waarin de aanhang voor religieuze

waarden & normen juist spectaculair groeit. (Gelukkig, zou je zeggen, trekt ons land met Balkenende IV eindelijk internationaal wat bij. Terugdringen van abortus en euthanasie, homofobe ambtenaren toestaan om een huwelijksvoltrekking te weigeren, stimuleren van het traditionele gezin met moeder thuis en met de kerken een centrale functie in de sociale cohesie.)

STROMAN ONTMASKERD

Puntsgewijs zal ik de stromantactiek proberen te weerleggen

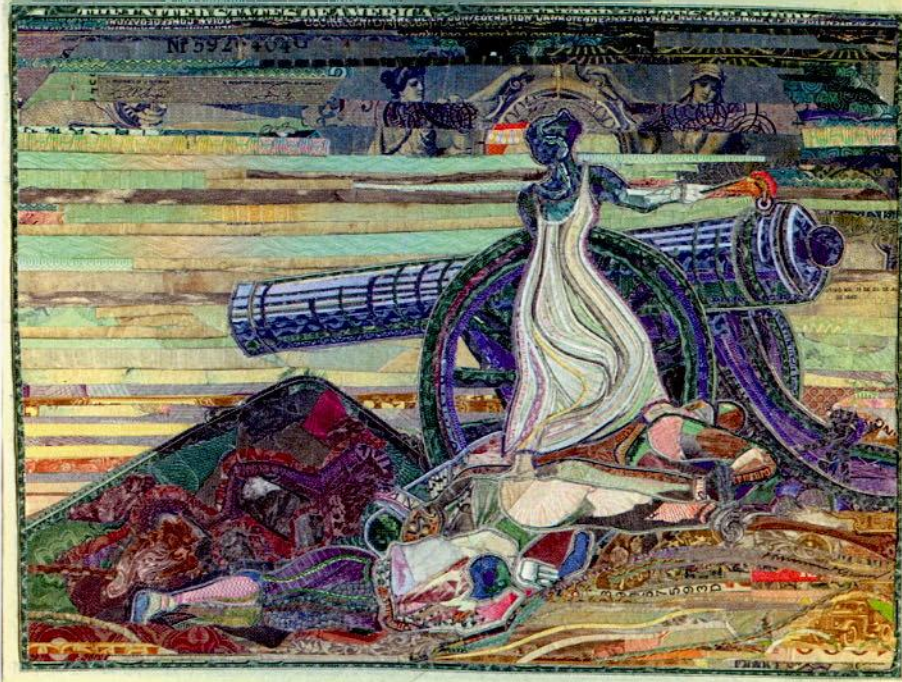
- (1) *Antireligieus*. Religie is, behalve voor gelovigen, een maatschappelijk verschijnsel als vele andere. Sport bijvoorbeeld. Daarom is religie op zich nooit 'achterlijk' te noemen of 'modern'. Als alle maatschappelijke verschijnselen wordt religie bepaald door de omstandigheden van het moment. De relatieve moderniteit van Mohammeds soera's onttaarde in de loop der eeuwen tot een gevaarlijke, aartsreactionaire visie op de rol van de vrouw. Een positief verschijnsel als sociale cohesie via een religieuze gemeenschap kan omslaan in een letterlijk dodelijke sociale controle. Reactionaire, reformatorische interpretaties van de bijbel kunnen echter weer evolueren tot een liberale en tolerante levensbeschouwing, waarin gelovigen juist niet aan andersdenkenden willen opleggen hoe te leven.

Onbegrijpelijk wellicht voor een gelovige, maar seculieren interesseren zich niet voor wat medeburgers in kerk en woning doen of laten, mits binnen de regels en wetten. Voor seculieren maakt het dus niets uit of 100 procent dan wel 1 procent van de bevolking een godsdienst aanhangt, of dat hun land twintig dan wel twee religies kent. Als de scheiding van kerk en staat maar wordt geëerbiedigd. Natuurlijk mogen kerken lobbyen, net als filmproducenten en afvalverwerkers. Wat kerken echter niet mogen claimen is dat hun standpunten in ethische en morele kwesties, net als dat van filmproducenten in filmkwesties en afvalverwerkers in afvalkwesties, superieur zijn aan die van anderen en derhalve onverkort door de politiek moeten worden overgenomen.

Een groot misverstand is dan ook dat wie religie wil beperken tot het domein van gebedsruimte en woning, eigenlijk elke vorm van godsdienst wil wortel en tak wil uitroeien als een gevaarlijke volksziekte. Dat is een negentiende-eeuwse, misschien zelfs achttiende-eeuwse notie. En destijds overigens terecht, want religie was toen nu eenmaal een tamelijk negatief maatschappelijk verschijnsel. Ondemocratische vorsten en adel, uitbuitende ondernemers, hun praktijken werden gelegitimeerd door de dominante religie. Net als kolonialisme en zeker de racistische component daarvan, tot en met slavernij. De autochtone bewoners van de koloniën moesten zich bekeren tot het christendom. Beter voor de openbare orde, de handel en hun ziel.

De Nederlandse overheid reduceerde tot halverwege de negentiende eeuw niet alleen anders gelovigen tot tweederangsburgers, maar ook ongelovigen en religieecritici tot nonpersonen. Zij werden vervolgd en gevangen gezet.

In *alle* islamitische landen is religie in wisselende mate nog steeds synoniem met maatschappelijke onderdrukking.

Que Valor!

Daarentegen heeft in democratische christelijke landen een proces plaatsgehad waarin gelovigen ook zelf een scheiding tussen kerk en staat verkozen. Zij wilden zich niet meer met de staat bemoeien, anders dan via democratische, politieke partijen. Zij wilden de spirituele kracht van hun godsdienst niet meer laten corrumperen door de overheid, niet meer door dwang. Zij wilden geen geforceerde machtspositie meer tegenover andersdenkenden.

Dit zijn de seculiere gelovigen. Zij erkennen hun minderheidspositie als gelovigen binnen een ongelovige samenleving waarin ze de religiemark met veel anderen moeten delen. Deze positie nemen ook veel 'ietsisten', humanisten en anderen in.

'DE ONGELOVIGE VERLICHTINGSFUNDAMENTALIST ALS ZELFBEDACHTE VIJAND'

Waarom zou je in vredesnaam deze groepen bestrijden? Ze kunnen juist fungeren als bondgenoot tegen fundamentalisten, orthodoxen en integristen die de hedendaagse scheiding tussen kerk en staat blijven afwijzen, waarbij de staat zich niet bemoeit met wat gelovigen doen, maar blindelings hun directieven volgt als het om zedelijke en ethische kwesties gaat.

Die fundamentalisten, orthodoxen en integristen moeten dan ook te vuur en te zwaard bestreden worden. Maar niet op de negentiende-eeuwse manier, omdat ze 'het volk dom houden opdat vorst en ondernemer het arm kunnen houden'. Eenen-twintigste-eeuws: omdat ze aan anderen hun regels en wetten willen opleggen en daardoor ondemocratisch, zelfs anti-democratisch opereren. Omdat ze in laatste instantie menen boven de wet te staan.

(2) *Fundamentalist*. Een kritische, sceptische houding kun je niet opleggen aan anderen. De film *Monty Python's Life*

of Brian (1979) geeft daarvan een grappig staaltje. De messias Brian die geen messias wil zijn spreekt de verzamelde menigte toe: 'You've got to think for yourselves! You're *all* individuals!' De kudde echoot de oproep na. Eén man echter zegt 'I'm not!' Hij ziet er nogal sceptisch uit.

Een nieuwe religie? Seculieren beschikken in tegenstelling tot gelovigen niet over heilige teksten waarmee elke argumentatie kan worden gesmoord. Natuurlijk zien zij voorgangers in de Verlichting, maar zij beschouwen *Les Lumières*, *Die Aufklärung*, *The Enlightenment*, slechts als een continu debat. Het gaat daarbij niet alleen om degenen die seculieren nu als voorlopers beschouwen. Want hun opvattingen scherpten die voorlopers in wisselwerking met opponenten die even interessant zijn. Jonathan Swift had problemen met de ideeën van Locke. Maar juist daardoor konden later denkers als Voltaire weer hun pen slijpen. En zonder Edmund Burke's conservatieve, maar scherpzinnige kritiek op de idealen van de Franse revolutie was Thomas Paine's *The Rights of Man* niet zo briljant geworden en had de Schotse dichter Robert Burns de reactie van Paine niet samengevat in zijn ontroerende gedicht 'A Man's a Man for A' That'. Bovendien waren veel van deze 'debaters', Swift, Locke, Voltaire en Hume bijvoorbeeld, gelovig. De grote bioloog Carl von Linné zelfs hevig: volgens hem was alles door Gods voorzienigheid voorbestemd.

(3) *Blind*. Het is waar dat christendom en islam een explosieve groei doormaken in de Derde Wereld. Maar de hele bevolking maakt daar een explosieve groei door. Toch blijft in veel Derde Wereldlanden anticonceptie, laat staan abortus, volgens priesters, rabbi's, pandits, imams en dominees uit den boze. Zelfs als bescherming tegen AIDS en andere venereische ziekten.

Traditionele gelovigen produceren relatief de meeste kinderen, want zij zijn meestal lager opgeleid. Een en ander heeft dus weinig te maken met de mondiale rem op het wereldwijde secularisatieproces, maar is puur een kwestie van demografie. Op kleinere schaal zie je dat bijvoorbeeld in Kosovo en Palestina. Kosovo kende vanouds een overgrote meerderheid van Serviërs, maar door de hogere kindertallen bij de lager opgeleide islamitische Albanese minderheid groeide

die na een aantal decennia uit tot de huidige fikse meerderheid. Ooit waren christenen substantieel aanwezig – de grote Edward Said – in de Palestijnse beweging. Hun huidige marginalisering is nauwelijks het resultaat van politieke of religieuze strijd, maar van het feit dat islamitische Palestijnen veel en veel meer kinderen krijgen. Dat laatste geldt ook voor de ultra-orthodoxe ‘joodse Talibaan’, die steeds meer buurten in de Israëliëse steden overneemt en navenant aan politieke invloed wint. Nota bene in een land waarvan de helft van de bevolking zich ‘niet religieus’ noemt.

George Bush’ *reborn christians* in Amerika produceren eveneens meer kinderen dan het landelijk gemiddelde. En dat geldt in ons land voor evangelische en reformatische christenen, voor bewegingen als de pinkstergemeente en voor migrantenkerken.

Overigens, het feit dat migrantenkerken op dit moment een functie blijken te vervullen bij de inburgering betekent nog niet dat zij het ideale instrument daarvoor zijn, laat staan dat andere instrumenten niet meer mogen worden benut.

‘DE TRADITIONELE KERKGENOOTSCHAPPEN VERTEGENWOORDIGEN EEN KWIJNENDE MINDERHEID’

(4) *Schadelijk*. Waarom wil een Nederlandse seculier religie beperken tot het domein van woning en gebedsruimte? In de negentiende eeuw viel de publieke ruimte grotendeels samen met die van de dominante religie. Het ontstaan van katholieke en gereformeerde zuilen maakte dat naast de klokken van de Nederlands Hervormde Kerk ook katholieke en reformatische aan het gebeier bijdroegen. Waarom zouden er niet ook moskeeën mogen meedoen aan zo’n oproep om tot gebed en samenkomst van gelovigen?

Het antwoord is simpel. Vergeleken met het midden van de negentiende eeuw kent Nederland tegenwoordig een zeer gedetailleerd en heterogeen religieus landschap, waarin dan de helft van de omgeving van een kerktoeren of minaret in het geheel niets met georganiseerde religie te schaften heeft. En die andere, kleine helft? Al die kerkjes, al die denominaties: regionaal, nationaal, dogmatisch? De ene moskee roept de ‘officiële’ Turkse Nederlanders van de Dyanet op, de andere slechts die van Milli Görüş. Weer een andere richt zich tot Berberse Marokkanen. Honderd meter verder louter tot Marokkaanse Nederlanders die Arabisch spreken. Elders wil een moskee eigenlijk alleen Surinaamse hindoestanen naar binnen halen. En vergeet ook niet de moslims uit Somalië, India, Pakistan, Indonesië en Maleisië die hier hun eigen gebedsruimte hebben.

Moeten al deze zeer diverse moslimdenominaties zich met een bandopname in het klokgebeier mengen omdat ze zonder deze kakofonische rechten zouden radicaliseren?

(5) *Retour*. Nederland een ouderwets seculier eiland in een religieuze wereld?

Nederlandse juridische praktijken van abortus, euthanasie en homohuwelijk krijgen steeds meer navolging. België, Canada, Frankrijk, Spanje en Zuid-Afrika hebben het homohuwelijk ingevoerd en in de Verenigde Staten en Italië is het op de agenda gezet. Spanje en Portugal moderniseren de abortuswetgeving.

Symbolisch dat ons land op het moment dat het christelijke kabinet Balkenende IV aantreedt in dit opzicht helemaal niet meer zo vooroploopt. Op dit moment overweegt de Britse regering om stamcelonderzoek aan de hand van embryo’s toe te staan, op instigatie van het CDA al jaren verboden in Nederland. Binnen Labour groeit de oppositie tegen de zelfde kleeft gezinspolitiek die het christelijke kabinet Balkenende IV in zijn vaandel voert.

In het WRR-rapport kunnen we zelfs zien dat sommige Europese landen onkerkelijker zijn dan Nederland, ook in de wetgeving. Het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens rept in artikel 9 van de ‘vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst’. Uitgebreider dan ons zesde Grondwetsartikel en het bevat ook de ‘vrijheid om van godsdienst of overtuiging te veranderen’. Die heeft het Hof dat de mensenrechtenzaken behandelt (EHRM) in de jurisprudentie uitgebreid met ‘de vrijheid om geen godsdienst te belijden.’ Het zou prettig zijn als wij die vrijheid in onze Nederlandse Grondwet opgenomen kregen.

Seculariteit ouderwets? In alle Europese landen worden boeken gepubliceerd die expliciet of impliciet pleiten voor een samenleving die niet door de vigerende godsdienstige organisaties wordt gedomineerd. In Amerikaanse kwaliteitsmedia als *The New York Times* lezen we verfrissende kritiek op de religieuze opvattingen van Bush en anderen. Talloze Amerikaanse auteurs – onder wie gelovigen – hekelen *religious right* in publicaties. In Israël bestaat al enige jaren een politieke partij die speciaal is opgericht om de invloed van orthodoxe religieuze organisatie te verkleinen. Zelfs in islamitische landen wagen auteurs hun vrijheid of zelfs hun leven voor zo’n pleidooi. Zijn die soms ook ouderwets en provinciaal?

Het valt dus allemaal wel mee met de mondiale *comeback* van religie. Maar zelfs als er sprake zou zijn van ‘meer geloof, minder kerk’, dan nog blijft het feit: de traditionele kerkgenootschappen vertegenwoordigen een kwijnende minderheid. Het is daarom niet alleen onjuist, maar ook ondemocratisch om hun nog steeds op allerlei manieren een bevoorrechte positie te blijven gunnen in wetten, regels, praktijken, gewoonten en attitudes.

Bovenstaande is een bewerking van de inleiding bij *Geloof als hype* dat dit jaar verschijnt bij Van Gennep, Amsterdam. *Nederland Seculier!* verscheen eveneens bij Van Gennep.

www.artichokekeyinkpress.com en www.pavelzoubok.com (C.K. Wilde)

ACHTER DE SCHERMEN IN DE THUISZORG

'Je bent véél meer dan een dom dweiltje'

TEKST KATJA KREUKELS

FOTO'S ERIK KOTTIER (PORTRET), WFA/REUTERS

Met zes uur schoonmaken per week maakte docent ethiek Jeannet van de Kamp het mogelijk dat oudere dames zelfstanding konden blijven wonen. Ze begon aan de baan met de bedoeling om eens achter de schermen van de thuiszorg te kunnen kijken. Het mondde uit in een pleidooi voor zorg op maat en de herwaardering van het werk van de alphahulp.

In het begin vond Jeannet van de Kamp het werk vies, saai en behoorlijk zwaar; ramen lappen, stofzuigen, balkons schrobben, bedden verschoonen, de badkamer soppen. “Ik moest bij sommige dames behoorlijk doorwerken om de boel op orde te krijgen.” Zelf verlangden de vier oude dames terug naar de tijd dat ze al die vervelende klusjes nog zelf konden doen, schrijft Van de Kamp in haar boek. ‘Het valt niet mee om iemand in je huis toe te laten en al die dingen te zien doen die je zelf niet neer kunt.’

‘IK WERD STEEDS MEER ALS EEN SOORT APARTE DOCHTER GEZIEN’

Het plan om de thuiszorg van binnenuit te leren kennen, ontstond tijdens de zorg voor haar eigen ouders en schoonouders. Door de kennismaking met wachtlijsten, ingewikkelde formulieren en soms belabberde hulp verschoven de veelbesproken problemen in de zorgsector van de krantenkoppen naar haar eigen wereld. “Ik besloot mensen in Houten te gaan helpen en aan den lijve te ondervinden hoe het is om in deze sector te werken.”

Ze knipte een advertentie uit de regiokrant en voordat ze het wist, zat ze in een sollicitatiegesprek bij thuiszorginstelling Vitras. De nood bleek hoog; ze kon meteen aan de slag. Dat ze er ook een boek aan zou wijden, drong niet erg door bij Vitras en de oudere cliënten. “Ze hadden zoiets van: ‘een hulp die schrijft, dat zal wel’. Een van de dames zei vriendelijk dat ze zelf ook wel eens wat schreef.”

WAT IS EEN ALPHAHULP?

Een alphahulp verzorgt het huishoudelijk werk voor mensen die om gezondheidsredenen niet meer in staat zijn alles alleen te doen. Een alphahulp is niet in dienst bij een zorginstelling, maar bij de cliënt. De instelling bemiddelt. Dit in tegenstelling tot een thuishulp A. Deze doet vergelijkbaar werk, maar heeft wel een dienstcontract, krijgt training en begeleiding en kent een grotere wisseling in cliënten. Het fenomeen alphahulp ontstond zo’n dertig jaar terug, herinnert Cor Saelmans, alphahulpcoördinator bij de Thuiszorg midden-Limburg zich, als een maas in het burgerlijk wetboek. “Met minder geld moest er meer hulp komen. Zonder sociale lasten, goedkoop mensen helpen. Voor sommige dames was het ideaal. In de schooltijd van de kinderen iets bijverdienen, zonder verdere verplichtingen. We merken nu een sterke toename van het aantal alphacliënten. De gemeente wil een zo goedkoop mogelijk product. Voor 15 euro per uur kunnen wij geen thuiszorg A inzetten. Zo wordt het in stand gehouden en alphahulpen geplaatst in sociaal of emotioneel soms moeilijke situaties, bijvoorbeeld bij dementerende klanten. Waar ligt de grens voor een alphahulp? Ik vind dat beleidsmakers hier vaker bij stil mogen staan.”

PERSOONLIJKE BAND

Haar eerste indrukken zijn nog haarscherp. “De stilte in de huizen. Het tikken van de klok. En ál die spullen; foto’s, beeldjes. Ik was echt benauwd dat ik met stoffen zo’n dierbaar voorwerp zou laten vallen.” Ze werkte bovendien voor echte schoonmaakprofessionals; dames die hun hele leven lang al het huishouden deden en er een duidelijk systeem op nahielden. “Mevrouw Achterdijk had voor alles een apart doekje en kwastje. Lopers en kleden nam ze af met een handstofzuigertje, schilderijen met een plumeau en de tv en tafel met een vochtige doek.”

Per schoonmaakbezoek stapelden de aantekeningen zich op en trad ze langzaam binnen in de levens van deze oudere alleenstaande dames van rond de tachtig. In chronologische volgorde beschrijft ze haar bezoeken, wat de saaiheid van het ouder-zijn nog meer benadrukt.

De lezer leert de wat bittere mevrouw Timmer kennen. Ze is slecht ter been en heeft eigenlijk een sterkere band met haar kanarie Pietje dan met de eigen kinderen die haar meestal negeren en alleen iets voor haar doen tegen betaling. “Ze is de oudste uit een gezin van tien kinderen en heeft haar hele leven lang voor iedereen gezorgd. Toen haar man door blindheid in de WAO kwam, heeft ze samen met hem op de grens van armoede geleefd. Niemand zorgt nu voor haar. Ik begrijp best dat ze bij een zorginstelling denken daar heb je die klagende mevrouw Timmer weer. Ze kijken niet verder. Ik denk dat mevrouw Timmer zich vooral miskend voelt. Ze heeft nooit gehoord; wat ben jij een leuk mens.”

Bij mevrouw Keizer is het schoonmaken een coproductie. De oude dame helpt actief mee, terwijl ze uit volle borst meezingt met haar favoriete cd’s. Soms heeft ze de badkamer en wc al gedaan voordat Jeannet nog maar een voet binnen heeft gezet. ‘Alsof ze mij te vlug af moet zijn,’ schrijft Van

ALPHAHULP MARLEEN THEUNISSEN (HUNSEL)

"Ik heb vroeger in een ziekenhuis gewerkt als verpleegkundige. Toen mijn kinderen naar de middelbare school gingen, heb ik me aangemeld als alphahulp. Dat is nu ongeveer acht jaar geleden. De ouderen bij wie ik kom, hebben soms al veel meegemaakt. Ik vind het bemoedigend dat ze zich toch staande weten te houden. Ik hecht me ook aan ze. Laatst is er een dame overleden. Daar heb ik het moeilijk mee. De man is nu alleen en kan niet veel. Ik zou me kunnen laten omscholen tot thuishulp A, maar ik heb geen behoefte aan meer verplichtingen. Twee ochtenden in de week vind ik genoeg en ik ben blij met mijn vaste adressen."

de Kamp. "Voor haar is een alphahulp perfect." Ook de meer kwieke mevrouw Keizer komt uit een groot gezin. "Ze stond al vroeg achter de wastobbe," vertelt de freelance-theoloog. "Ze werd van school gehaald omdat haar moeder ziek was. Ze maakt zich er nog steeds boos over dat haar broers niks hoefden te doen. Maar haar kansen keerden zich. Ze ontmoette een leuke partner met wie ze veel deelde."

Mevrouw Buys-Koning is net als mevrouw Timmer volgens Jeannet van de Kamp niet goed geïndiceerd door Vitras. Ze lijdt aan Alzheimer en vergeet steeds meer. "Ze heeft veel meer zorg nodig dan alleen huishoudelijke hulp. Stel dat ik was uitgevallen. Dat had niet gekund. De chaos nam alleen maar toe. Gelukkig deed haar dochter heel veel. Maar ik dacht wel; die brandt nog eens op als mantelzorger."

Mevrouw Buys-Koning zit inmiddels in een verpleeghuis. "De laatste keer dat ik haar bezocht, herkende ze me niet meer," vertelt Van de Kamp niet ongedaan. "Je leert mensen zo goed kennen. Je gaat je hechten aan elkaar. Ik werd steeds meer als een soort extra dochter gezien. Ze noemen me ook 'kind, ' terwijl ik al bijna vijftig ben," lacht Van de Kamp die nog steeds bij twee dames schoonmaakt.

'IN ONGENOEGEN ZIT OOK TIJD'

Mevrouw Achterdijk is fysiek slecht en leeft op pillen om de pijn te onderdrukken, vertelt de schrijfster. "Ze trouwde voor de tweede keer toen haar eerste echtgenoot omkwam bij een auto-ongeluk. Hij was dertig jaar. Ze vindt het onrechtvaardig dat de ene mens zo oud wordt en de ander niet. Ze waardeert haar hoge leeftijd misschien daarom wel des te meer en leeft met de dag. Alles wat ze nu heeft is extra, vindt ze. Ze belt vriendinnen om mee te winkelen en gaat regelmatig op reis."

Wat Jeannet van de Kamp bijna bij iedereen opviel, is dat het verlies van een partner nog een groot pijnpunt is. "Ik dacht zelf dat het langzaam zou slijten. Maar bij sommige dames is het verdriet om hun overleden echtgenoot nog steeds aanwezig. Ook al is hij tien, twintig jaar dood. Mevrouw Keizer vertelde dat het soms in alle hevigheid komt opzetten en dan

heeft ze een slechte dag. Haar man overleed aan een hersenbloeding die waarschijnlijk te laat is onderkend. Je moet veel incasseren als je oud bent en veerkracht hebben die je eigenlijk niet meer hebt. Dat vraagt om een sterk karakter en een zekere levenslust."

WEINIG BEZOEK

Zelfstandig wonen en een goed contact met kinderen, familie en vrienden is voor alle vier de dames heel wezenlijk. 'Zondag is het Moederdag,' sombert mevrouw Timmer in het boek. 'Ik moet nog maar zien of ze komen, want ze zeggen dat het mooi weer wordt en dan gaan ze naar de camping.' Mevrouw Timmer is volgens Van de Kamp het meest eenzaam. "Het kwam voor dat ik de enige was die in twee weken over de vloer kwam."

'DE RICHTLIJNEN VOOR EEN ALPHAHULP ZIJN SOMS ECHT BELACHELIJK'

Zelf hoopt Jeannet van de Kamp niet afhankelijk te worden van de zorg zoals die nu is. "Ik vind de richtlijnen die je meekrijgt als alphahulp soms echt belachelijk. Stel iemand is slecht ter been en zit altijd in een leunstoel naar buiten te kijken, dan is het belangrijk dat het raam schoon is. Maar volgens het protocol mag ramen lappen maar eens in de zoveel tijd. Daar word ik heel dwars van. Ik vind dat je per situatie moet bekijken wat nodig is. In ongenoegen zit ook tijd. Uiteindelijk hoeft er niet meer te gebeuren, maar wel meer op maat."

De oudere dames zelf zijn vaak te bescheiden vindt Van de Kamp. Het is de generatie van niet-klagen. "Ze zouden veel vaker aan de bel moeten trekken. Zo stond mevrouw Timmer een week in het donker te douchen, omdat ze niemand durfde te vragen de kapotte lamp te verwisselen."

Met de invoering van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO) dit jaar bestaat de kans dat gemeentes ook schoonmaakbedrijven gaan inzetten voor het werk van de alphahulp. "Iemand die door het huis vliegt en niet signaleert

ALPHAHULP LIESBETH VAN DE HEUVEL (NEDERWEERT)

"Ik dacht een huishoudelijke hulp doet boodschappen, maakt schoon, maar het werk houdt veel meer in. Ik heb allemaal oudere cliënten die sukkelen met hun gezondheid. Ze willen vooral vertellen. Ik heb zo'n band met die mensen opgebouwd. Ik ga met ze naar de dokter, help met het invullen van formulieren, bel met het taxi-vervoer. Ik trek me niet veel van de regels aan. Met een kordate stem krijg je gewoon meer voor elkaar dan met een bibberende stem. Veel oude mensen zijn te bescheiden. Ik merk dat de WMO veel onrust bij de oude mensjes brengt. Ze zijn bang je als hulp te verliezen. Ik doe het nu negen jaar. Ik hoop maar dat een gemeenteambtenaar doorheeft dat ons werk meer is dan schoonmaken alleen. Het is luisteren en signaleren."

ALPHAHULP COÖRDINATOR TINEKE KUIPERS

"Ik heb nu bij Vitras driehonderd alphahulpen en 550 cliënten onder me. Na de bemiddeling loopt het contact vooral tussen de hulp en de cliënt. Als er iets is, zal de hulp mij bellen. Veel alphahulpen leggen echt hun ziel en zaligheid in het werk. Maar ze moeten er voor waken dat ze niet te veel doen. Dat vertroebelt het beeld. Het is toe te juichen dat ze bijvoorbeeld boodschappen doen. Maar wie doet het als ze op vakantie zijn? Ik vind het boek van Jeannet heel herkenbaar. Twee dames zijn duidelijk niet geschikt voor alphahulp. Dat is schrijnend als je dat leest. Op het moment dat zij begon, waren er ook grote tekorten aan hulp. Inmiddels zijn er geen wachtlijsten meer en kan een alphahulp zich bij ons laten omscholen tot thuishulp A."

wat ouderen nodig hebben. Ik denk; kan het nog goedkoper? Nu wordt de bijdrage van de alphahulp al zo lang mogelijk opgerekt, terwijl er eigenlijk meer hulp nodig is. Misschien moeten we eens kijken of je managers ook kunt aanbesteden."

De maatschappelijke onderwaardering van de alphahulp vindt Van de Kamp onacceptabel. "Je doet belangrijk werk. Je zorgt ervoor dat ouderen langer de regie over hun leven kunnen behouden. Maar wat staat er tegenover? Een tientje

per uur, geen reiskosten, geen sociale zekerheid. Dat vind ik heel pover. Ook wordt er veel vrijwillig verwacht. Bijvoorbeeld het volgen van een training. Ongelooflijk, die vanzelfsprekendheid. In hogere functies wordt elke minuut gedeclareerd."

Het fundament van de WMO, mantelzorg en vrijwilligerswerk, noemt de schrijfster nogal wankel. "Deze wet baseert zich op een samenleving die niet meer bestaat. Gezinnen zijn kleiner geworden, kinderen wonen verder weg en steeds meer vrouwen hebben een baan. Je hebt recht op zorg, vind ik. Als kinderen willen helpen is dat grandioos. Maar het moet geen verplichting worden, daarmee verstoort je bestaande verhoudingen. Kinderen komen allereerst voor de gezelligheid en om hun ouders warmte en aandacht te geven."

De dames zijn trots dat hun hulp een boek heeft geschreven. Ook mevrouw Timmer voor wie het boek tegelijkertijd confronterend was. "Zij heeft toch wel de meeste narigheid meegemaakt. Ik wilde haar niet kwetsen, maar ook niet te veel schrappen in haar verhaal. Ze zei: 'Kind, ik word niet boos op jou.' Naderhand liet ze me weten dat ze het een goed boek vond, maar haar kinderen mochten het niet lezen. 'Ik stop het in een kast en pas na mijn dood zullen ze het vinden.'"

Jeannet van de Kamp, 'Kon ik het nog maar zelf'. Uitgave COSBO-stad-Utrecht. Tel. 030-296 51 08. Prijs € 15,00. ISBN 90 902 0660 4.

Militairen zijn altijd in beweging. Ons vak is erbij stilstaan.

De Dienst Humanistisch Geestelijke Verzorging is onderdeel van het Commando Diensten Centra. Hier zetten 38 humanistisch geestelijk verzorgers zich in voor het geestelijk welzijn van militairen. Onder invloed van maatschappelijke en internationale ontwikkelingen is de krijgsmacht veranderd en daarmee is het werk van de geestelijk verzorgers zeer intensief geworden. Doordat ze meegaan met oefeningen en uitzendingen zijn zij nauw betrokken bij het wel en wee van de militairen. Het gaat om tijd en aandacht voor vragen die de kern van het bestaan raken, zowel op individueel als op onderdeel- en organisatieniveau. Humanistische raadslieden werken samen met collega's van levensbeschouwelijke genootschappen en met personeelsfunctionarissen, artsen, psychologen en maatschappelijk werkers. In de contacten met commandanten leggen zij het accent op een humane werkomgeving in de krijgsmacht.

Het Humanistisch Verbond zoekt drie Humanistisch Geestelijk Verzoorgers bij de Krijgsmacht.

De functie: De voornaamste onderdelen van dit ambt zijn het begeleiden van militairen en hun naaste relaties bij levensbeschouwelijke, existentiële en ethische vragen. Naast individuele begeleiding, organiseert en begeleidt u bezinnings- en themabijeenkomsten, vormingsconferenties en trainingen. In het belang van een humane werkomgeving geeft u, gevraagd en ongevraagd, adviezen aan commandanten. U participeert in multidisciplinaire teams en onderhoudt en ontwikkelt uw eigen professionaliteit.

Functie-eisen: U heeft een doorleefde humanistische levensbeschouwing en kunt het Humanistisch Verbond op representatieve wijze vertegenwoordigen. Een afgeronde doctoraal- of masteropleiding aan de Universiteit voor Humanistiek (UvH), respectievelijk het diploma Humanistisch Opleidingsinstituut (HOI), combineert u met relevante ervaring. Voldoet u niet aan deze eisen maar heeft u wel een afgeronde academische of HBO-opleiding met relevante studie- en werkervaring? Dan vragen wij u een aanvullende masteropleiding aan de UvH te volgen. U heeft geen bezwaar tegen uitzendingen en wisselende plaatsingen in Nederland. Dit ambt vraagt van u dat u stevig in uw schoenen staat en reflectief, transparant, communicatief en pro-actief bent ingesteld. Uiteraard heeft u affiniteit met militairen en kunt u het humanisme op inspirerende wijze vertegenwoordigen. Daarbij werkt u vanuit respect en tolerantie samen met collega-geestelijk verzorgers. U bezit een rijbewijs.

Wij bieden: Veelzijdig, uitdagend en boeiend werk vanuit een internationaal en maatschappelijk georiënteerde context, maar altijd gericht op de mens achter de militair. U kunt rekenen op goede arbeidsvoorwaarden en een maximum salaris van € 4.756,- (in rang gelijkgesteld met Majoor) of € 5.300,- (in rang gelijkgesteld met Luitenant-Kolonel) bruto per maand.

Informatie/sollicitatie: Stuur uw sollicitatiebrief met cv naar de heer M.J. van Dorp, Hoofdkrijgsmachtraadsman, Frederikkazerne gebouw 10, Postbus 90701, 2509 LS Den Haag. Bel voor informatie met de heer M.J. van Dorp: 06 - 20 61 87 40. Om te kunnen solliciteren dient u een informatiebrochure op te vragen bij mevrouw Gemistaris, telefoon 070 - 316 62 89. Een psychologische en medische keuring alsmede een veiligheidsonderzoek zijn onderdeel van de sollicitatieprocedure.

ESTHER GERRITSEN

AANGENAAM GESPREK

Ik was nog maar net binnen, toen mijn schoonmoeder afgelopen zondag tegen mij zei: "Ik had dat allemaal nog wel willen doen, maar het was zo veel allemaal." Ik ging naast haar zitten, vroeg niet waar ze het over had, maar beaamde: "Het is ook veel ja, dat is bijna niet te doen voor een mens alleen." Ze zei: "Het is allemaal zo overdadig. En al die kinderen ook." "Ja," zei ik, "je bent al druk genoeg met die kinderen."

Naast me sprak mijn man mijnheer de Graaf aan. "En mijnheer de Graaf, weer even goedgehumeurd als altijd?" Meneer de Graaf keek lachend op. "Oh jawel hoor, jazeker!" "Zin in een slagroomtaartje?" "Och, jongens," zei mijnheer de Graaf. Mijn man ging de keuken van het verpleeghuis in om gebaksbordjes te halen en koffie.

"Die vent is weer bezig," zei mijn schoonmoeder, "met al die spullen, en allemaal daar in die hoek." Ik antwoordde iets te enthousiast: "Ja, die vent maakt er weer een rotzooitje van." Mijn schoonmoeder keek me boos aan. "Nee, dat moet je niet zeggen," zei ze, "hij maakt er helemaal geen rotzooitje van." "O nee!" riep mijnheer de Graaf. Ik had mijn hand overspeeld en werd terecht gecorrigeerd. Ik wist natuurlijk niet wie die vent was waarover ze sprak, en had niet zomaar wat mogen roepen over hem.

"Ik had het nog wel willen doen", zei mijn schoonmoeder tegen mijnheer de Graaf, "maar ik was zo moe." "Ja," zei mijnheer de Graaf, "dat kan ik me voorstellen." Mijn man serveerde slagroomtaart. "Kijk eens moedertje van me."

Ze zei: "Niet bij de Bijenkorf, maar bij de V&D en dan net daarna, van die plakken, van die hele grote plakken, ik overdrijf niet. Zo groot." Ze gaf het formaat aan met haar handen. "Die zijn echt heerlijk." "Ja, die zijn erg goed," zei mijn man. "O ja heerlijk," zei mijnheer de Graaf.

Zo spraken we met z'n vieren nog even door. Over de Bijenkorf waar mijn schoonmoeder vroeger werkte, over een auto die maar niet wilde starten, over de kinderen natuurlijk

en dat het er zo veel waren, over die grote plakken net na de V&D, waarvan we nog steeds niet weten wat voor plakken dat zijn, over de echtgenoot van mijn schoonmoeder die heel toevallig ook de vader van mijn man bleek te zijn, over dat gele plankje in de hoek daar, 'je bedoelt die gele container buiten?', 'nee, dat gele plankje', over die dingetjes aan mijn schoonmoeders vingers die ze niet los kreeg, 'welke dingetjes?' 'die dingetjes hier', 'o die, ja, daar zullen we straks even naar kijken' en vooral over dat ze het zo wel ging halen of zo zou gaan doen.

"Ik zal het zo meteen even pakken", zei ze bijvoorbeeld. "Ach, laat mij dat doen," zei mijn man dan, "jij hebt al genoeg gedaan." "Zo is dat," lachte ze.

Het was een genoeglijke zondagochtend. Een prettig gesprek. Ik heb geen flauw benul waar het gesprek over ging, maar ik herinner me de woorden en de vriendelijke sfeer.

'NIET TE VEEL INTERPRETEREN. JE LUISTERT EN JE BEAAMT'

Ik heb begrepen dat er tegenwoordig een soort clini-clowns zijn voor dementerende ouderen. Dat kan vast leuk zijn, zo'n clown, maar ik zou zelf ook willen pleiten voor het meer serieuze vermaak. Het zou geen slecht idee zijn om professionele gesprekspartners in verpleeghuizen in te zetten. Een soort conversatieteam. Ik zie mijn schoonmoeder en sommige van haar medebewoners erg opleven van een goed gesprek. Niet altijd wordt ze vrolijk, nee, we voeren net zo goed verdrietige gesprekken of boze. Het kost wat oefening, om met haar te praten, maar als je het eenmaal door hebt, is het een prettige bezigheid. Je moet niet te veel lastige vragen stellen, en niet te veel interpreteren. Je luistert en je beaamt. Af en toe vertel je zelf eens wat. Gewoon, zoals dat gaat, in een aangenaam gesprek.

Mensen met adelaarsgezichten.
Charles le Brun, 1827

Mensen met rundergezichten.
Charles le Brun, 1827

Gezicht van een mandril. Uit: A. Chorus, Het denkende dier, Londen 1963

*De vrije hoogte wil jij in, naar sterren dorst jouw ziel.
Maar ook jouw boze driften dorsten naar vrijheid.*

(Friedrich Nietzsche in: Also sprach Zarathustra)

HET REDELIJKE

TEKST MEIKE OOSTERWIJK

Behalve misschien de struisvogel, bestaat er geen eigenaardiger wezen dan de mens. De vreemde vogel klappert opgewekt met zijn vleugels. Maar vliegen kan het niet. Toch rent het harder dan het snelste paard.

Even buitengewoon als een struisvogel in rengalop, is de kunstenaar die zijn werken vervaardigt. Dankzij zijn 'naar sterren dorstende ziel' kan hij de werkelijkheid zo laten verschijnen, dat het net een sprankelend veld van ongekende mogelijkheden lijkt. Bijvoorbeeld de stomme film *Modern Times* uit 1931 van Charles Chaplin. Daarin verandert het dehumaniserende lopende bandwerk – de kille rationaliteit van de efficiëntie – in een ballet. Terwijl ook de sociale wantoestanden aan het einde van de jaren twintig van de vorige eeuw, op humoristische wijze aan de kaak worden gesteld. Maar dat de mens óók uit 'boze driften' bestaat, maken de nieuwsberichten dagelijks duidelijk. Martelingen, moord en genocide zijn de wereld nog niet uit: Darfur, Irak, Srebrenica.

Tijdens de Maand van de Filosofie die in april wordt gehouden, staat deze menselijke tweeslachtigheid centraal. Het thema is dit jaar 'het redelijke beest'; een thema dat aan de geschiedenis van de filosofie niet vreemd is. Zo typeerde de filosoof Aristoteles drie eeuwen voor Christus de mens al als een *animal rationale*, als een redelijk dier. De rede speelt een belangrijke rol, want daarmee onderscheidt de mens zich van het dier. De rede is dat wat de mens tot mens

maakt. Dankzij de rede kan de mens het goede doen en het verkeerde laten, en kan hij inzicht in wereld, en verlossing uit de onwetendheid krijgen.

'DE REDE IS DAT WAT DE MENS TOT MENS MAAKT'

Maar hoe zit het met dat beest in de mens? Is de rede wel tot 'ontbestialiseren' en humaniseren in staat? Of is de redelijkheid een illusie; een zoete droom, waardoor de mens denkt dat hij iets over zijn eigen leven te zeggen heeft, terwijl dat eigenlijk niet zo is? Friedrich Nietzsche (1844 – 1900) – filosoof, moralist, profeet en nar – noemt de mens 'het nog niet vastgestelde dier'. 'Ook nu nog is de mens meer aap dan welke aap ook' schrijft hij. De mens stamt af van de aap. Maar er schuilt nog veel aapachtigs in hem. Het niet vastgestelde dier – de mens – noemt Nietzsche een overgangswezen: 'een koord, geknoopt tussen dier en Bovenmens'; de *Übermensch* als een soort van vergoddelijkte mens; het genie dat grootse kunstwerken kan scheppen.

Gewoonlijk zijn we in de veronderstelling dat we eerst nadenken voordat we iets doen. Maar dat zou wel eens een ernstige zelfoverschatting kunnen zijn. Nietzsche heeft weinig vertrouwen in de rede als bron van het denken en het doen. Net als de neurowetenschapper Antonio Damasio overigens. Nietzsche

BEEST

Charlie Chaplin komt in 'Modern Times' los van de lopende band.

schrijft: 'Het intellect is het werktuig van onze driften. Daarmee keert hij zich tegen het idee dat het de rede is, die de mens tot mens maakt.' De rede is niets meer dan een dienaar, een slaaf, van de driften.

De rede op zich lijkt dus niet voldoende om 'het redelijke beest' van zijn beestachtigheid te bevrijden. Maar als slaaf van de driften kan de rationaliteit ook leiden tot een vernuftiger vorm van beestachtigheid. Niet het brute bloedelijke geweld, waar de beestachtigheid toch in de eerste plaats aan doet denken. Maar de kille rationaliteit van de bureaucratie; het administratieve geweld van de efficiëntie en de controle. De rationaliteit gaat als het ware in het systeem zitten, alsof het een eigen leven leidt.

Tot welke excessen die rationaliteit kan leiden, heeft de Joods-Duitse filosoof Hannah Arendt (1906 – 1975) in haar boek *Eichmann in Jeruzalem* laten zien. Adolf Eichmann zorgde er tijdens de Tweede Wereldoorlog voor dat duizenden goederentreinen met joden gevuld raakten en dwars door de wirwar van spoorlijnen in de vernietigingskampen in het Oosten terechtkwamen. Hij vergaderde over de vernietigingscapaciteit van Auschwitz alsof het een alledaagse werkbespreking betrof. Het bevreemdende van dat proces is volgens Arendt dat Eichmann, hoewel hij miljoenen mensen rechtstreeks de dood injoeg, er niet uitzag als een gruwelijk monster, maar als een onbeduidend persoontje;

niet meer dan een ambitieuze ambtenaar die zijn werk gewoon goed wilde doen. Een radertje in de bureaucratische machine, die zich niet verantwoordelijk achtte voor de mensenlevens die hij vernietigde.

'OOK NU NOG IS DE MENS MEER AAP DAN WELKE AAP OOK'

Een actueel voorbeeld van de werking van de kille rationaliteit, is te zien in de film *Our daily bread* (*Unser täglich Brot*) over de voedselindustrie, van Nikolaus Geyrhalter uit 2005. De film doet wat denken aan Chaplin's *Modern Times*. Maar waar Chaplin nog muziek bij zijn film componeerde (onder andere de prachtige *Nonsens Song: Se bella qui satore/ Je notre so cafore/ Je notre si cavore/ Je la tu ti la twaa*) is de film van Geyrhalter helemaal geluidloos. Zonder enige vorm van commentaar registreert hij hoe koeien, varkens en vissen worden opengereten. Zachtgele kuikentjes die in zwarte plasticen bakken opengestapeld naar de lopende band worden gereden, om te worden gesekst. De haantjes worden vergast om tot veevoer te worden vormalen. De snavelletjes worden van de kippetjes worden afgeknijpt,

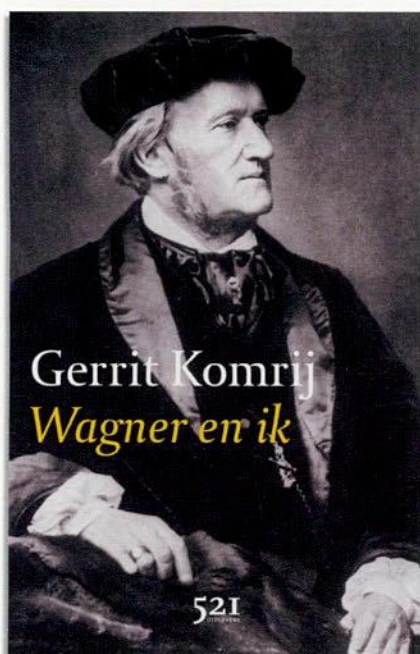
zodat ze elkaar niet doodpikken als ze op een gepropt in een hokje zitten.

Deze wantoestanden in de bio-industrie maken dat het thema van de Maand van de Filosofie 'het redelijke beest' ook uitnodigt tot reflectie over de rechten van het dier. Dierenbeschermers pleiten er al langer voor, mede omdat er onder de dierenliefhebbers - zoals het Dieren Bevrijdings Front - de neiging tot extremisme bestaat. Qua structuur doet deze organisatie wat terroristisch aan. Zo werken ze met cellen. En de kledingvoorschriften lijken wel erg op de wijze waarop Nietzscheanen in Hollywood films worden gekarikaturiseerd; een beetje militaristisch, met bivakmutsen, capuchons en zwarte kledij. Dierenrechten zijn echter niet onproblematisch. Want waar de rechten van de mens op onderlinge afspraken over rechten en plichten berusten, kun je de vraag stellen hoe je zulke afspraken met een dier maakt. Dat is tevens zo fascinerend aan het thema 'het redelijke beest'; want als de mens zelf een beest is, hoe moet dat dan met die afspraken?

Meike Oosterwijk studeerde filosofie aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Eerder publiceerde zij o.a. in Trouw (Religie & Filosofie), Filosofie Magazine en Volzin.

www.maandvande filosofie.nl

'Wagner proberen te zonder vooroordelen'

De fascinatie van schrijver en dichter Gerrit Komrij voor de muziek van Richard Wagner is niet in de laatste plaats het gevolg van zijn persoonlijke ervaring met vooroordelen. De annexatie van Wagners muziek door de nazi's heeft tallozen weerhouden van een *close reading*-beoordeling van diens muziek. Wagner was een antisemiet, zeker, maar toen Hitler zijn eerste putsch pleegde was hij al veertig jaar dood. Hoe dit zij, Komrij betoogt dat ons oordeel over Wagners muziek aan herziening toe is.

TEKST DIRK VERHOFSTADT

Richard Wagner is zonder twijfel de meest omstrede componist uit de muziekgeschiedenis. Hij telt zowel vurige aanhangers als hardnekkige tegenstanders. Die uitgesproken sympathie voor of bittere haat tegen de componist bestonden reeds tijdens zijn leven zelf maar kende een hoogtepunt onder het nazi-regime in Duitsland. Hoezeer de nationaal socialistische strijd vereenzelvigde met zijn muziek bleek na de aankondiging van Hitlers dood op de Duitse radio op 1 mei 1945 toen men de treurmars van Siegfried uit de *Götterdämmerung* in de ether slingerde. Hitler onderhield uitstekende relaties met Winifred, de schoondochter van

Wagner, die na het overlijden van haar echtgenoot de *Bayreuther Festspiele* leidde en de erfenis van haar beruchte schoonvader schaamteloos ten dienste stelde van de nazi's. Tot haar overlijden in 1975 bleef ze haar bewondering

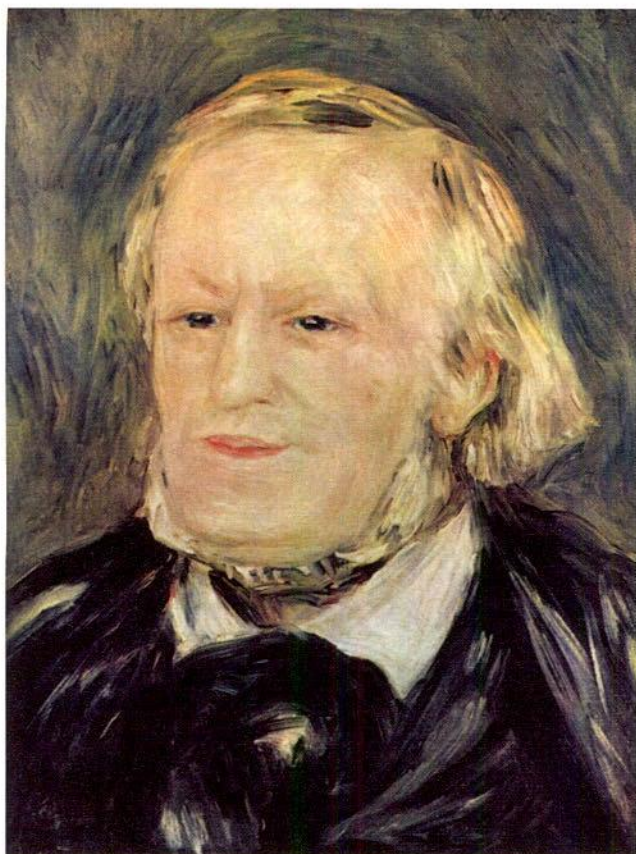
hemel. De betoverende en overdonderende muziek van Wagner paste bij de radicale omwenteling uit die jaren, de bombastische architectuur van Albert Speer en de raciale politiek ten aanzien van joden en andere 'minderwaardige'

'NAOORLOGSE NAZIBEELDEN STEEVAST BEGELEID DOOR WAGNERIAANSE KLANKEN'

voor de Führer uitschreeuwen. Voor de nazi's en vooral de propagandaminister Joseph Goebbels was die fanatieke steun van Winifred een geschenk uit de

volkeren en mensen. De nazi's hebben Wagner, met hulp van zijn familieleden, schaamteloos gebruikt en misbruikt. Het gevolg is dat niemand nog onbe-

beluisteren

Richard Wagner door Pierre Auguste Renoir (1865)

Richard en Cosima Wagner, mei 1872 in Wenen

vooroordeld kan oordelen over zijn muzikale kwaliteiten.

Vooral die laatste vaststelling vormt de kern van het boek *Wagner en ik* van Gerrit Komrij. Daarin beschrijft hij zijn fascinatie voor het werk van de componist. Een fascinatie die ontstond na een persoonlijke strijd van de auteur tegen de talloze oordelen en vooroordelen waar hij al vroeg mee te maken kreeg. Komrij werd geboren op 30 maart 1944 te Winterswijk in een kippenhok, waar zijn ouders tijdens een luchtaanval een veilig onderkomen hadden gevonden. Juist in die periode, en vooral na de ontdekking van de gruwelijkheden van

de concentratiekampen onder het nazi-regime, vormde zich het veralgemeende beeld van de 'slechte' Wagner, de man die met zijn muziek had bijgedragen tot

'MUZIEK KAN – MOREEL GESPROKEN – FOUT NOCH GOED ZIJN'

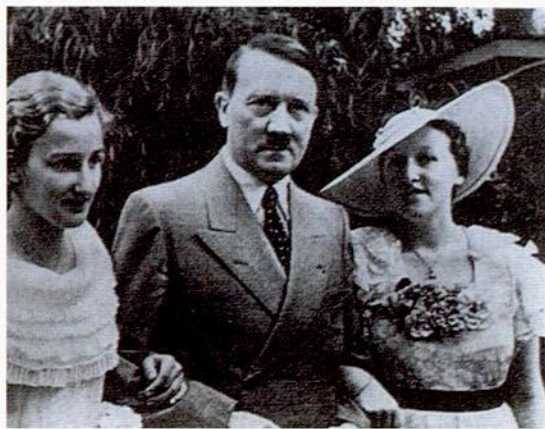
de rampzalige Untergang, niet alleen op fysiek, maar ook op moreel vlak. 'Film-beelden van veelkoppige, veelarmige en

veelbenige optochten met standaarden, hakenkruisen en geüniformeerde machinemensen gingen stevast gepaard met Wagneriaanse klanken,' zo schrijft Komrij die hiermee het beeld schept dat veel tegenstanders van de componist zich na de oorlog hebben eigen gemaakt. Ook daarvoor reeds had hij heel wat critici. "Is Wagner überhaupt een mens? Is hij niet eerder een ziekte? Hij maakt alles wat hij aanraakt ziek," zo schreef Friedrich Nietzsche.

POMPEUS EN DOMINANT

Het gaat Gerrit Komrij over die schaamteloze *Anschluss* door de nazi's van Wagners muziek en de daaropvol-

gende connotatie van zijn werk met de stank van verbrande joden in de nazi-vernietigingskampen. Voor tal van critici is Wagner zelfs een medeplichtige aan de grootste misdaad die ooit in de geschiedenis begaan werd. Die connotatie is volgens de auteur absurd. 'Hoe kan iemand een misdaad plegen als hij al hoog en breed dood is,' zo vraagt hij zich terecht af. Of zouden de gecomponeerde klanken van Wagner mensen hebben aangezet om te moorden? Was zijn muziek in die zin dan slecht? Komrij veegt die irrationele gedachtegang met één pennentrek van tafel. Muziek kan niet fout zijn, zoals muziek ook nooit (moreel) goed kan zijn. De auteur geeft toe dat hijzelf meegesleept wordt door 'Wagners imperiale klanken' maar dat hij geen lor geeft om zijn Germaanse godenverhalen. Het gaat om de genialiteit van zijn muziek. Waarop hij de boeiende vraag stelt: 'Is een meesterwerk minder als we weten

De kleindochters Verana en Friedelind Wagner met Hitler op het Wagnerfestival Bayreuth 1936

Hier valt geen speld tussen te krijgen. En toch knaagt er iets. Muziek beluisteren gebeurt steeds in een bepaalde context, in een bewuste of onbewuste vermenging van elementen die er op zich weinig of niets mee te maken hebben. Ik kan niet een operagebouw binnengaan, mij neerzetten in het pluche en onbevange naar Wagner luisteren. De associaties die zich in de loop van de geschiedenis vormden rond zijn figuur, zijn Germanenverhalen en zijn uitspraken kan men niet uitwissen. Zijn

natuurlijk gelijk dat het intrinsiek over zijn muziek gaat, en alleen daarover. Op de bij het boek behorende cd staat de Prelude uit Wagners *Parsifal*. Die is inderdaad van een betoverende schoonheid. Maar als de laatste goddelijke klanken zijn uitgestorven komen die vreselijke Walküren er weer aan en staat daar opnieuw Wagner. De Wagner van de waanzin, mede geboetseerd, vooral geboetseerd door zijn voluit antisemitische erven. Men kan Wagner niet kwalijk nemen dat fanatici zich zijn werk toeëigenden – hij leefde tenslotte in een vorig tijdperk – maar zijn executanten collaboreerden met massamoordenaars. Daarmee hebben zij het oeuvre van de componist verminkt, althans geestelijk. Hoopvol is dat Nike Wagner, een achterkleindochter, de gedachte opperde om in Bayreuth eindelijk ook eens ander werk te spelen dan dat van haar illustere voorouder. Het zorgde al voor kritische reacties van de fanatieke tifosi, de ijdeluitige bezitters van een kaartje dat recht geeft op een plaats bij de *Bayreuther Festspiele*, en waar ze verdomd Wagner, en alleen Wagner willen horen. De dag dat in het *Festspielhaus* muziek van Mendelssohn en Mahler zal te horen zijn, zal een grote stap vooruit zijn in de strijd tegen het bekrompen en intolerante provincialisme onder de nog zoveel apologeten van het Avondland.

'TOCH KAN MEN WAGNER'S GERMANENVERHALEN EN UITSPRAKEN NIET UITWISSEN'

dat de schepper een racist of een antisemiet of een kinderverkrachter of een moordenaar is?' Het hart zegt ja, het verstand zegt neen. Neen dus. Het zijn de klanken, en alleen die klanken, die maken dat zoveel mensen echt onder de indruk zijn van Wagner. Onder hen grote schrijvers als Charles Baudelaire, George Bernard Shaw, Thomas Mann en ...Gerrit Komrij.

De auteur gaat ook in tegen de kritiek als zou de muziek van Wagner louter elitair zijn. Hij verwerpt de tendens van het populisme, van 'het opvrijen van de massa om er beter van te worden'. Toegeven aan die kritiek zou een triomf van de mediocriteit betekenen. Alle kritiek ten spijt bleef de muziek van Wagner pal overeind. Juist de pogingen tot verguizing hebben er mede voor gezorgd dat zijn werk in de loop van de jaren groter werd, aldus de auteur.

jodenhaat schreef hij letterlijk neer in *Das Judentum in der Musik* en bij een opvoering van Nathan der Weise stelde hij ooit dat alle joden zouden moeten worden verbrand. Daarnaast waren er zijn manie voor grote, pompeuze decors, de jacht op effecten, zijn pathos, zijn symboliek, zijn commanderen, zijn dweepzucht, zijn 'instinct om te domineren' zoals Nietzsche zei, dat alles kan men niet zomaar even uit het geheugen bannen. Zeker niet als die protserige *Walkürenritt* de oren van de luisteraars teistert.

DE WAGNER VAN DE WAANZIN

Onbevange luisteren naar Wagner is niet mogelijk, tenzij misschien later, veel later. Als de herinneringen aan de gruwelen van de twintigste eeuw opgelost zullen zijn in de nevelen van de geschiedenis. Maar dat op zich is al een gruwelijke gedachte. Komrij heeft

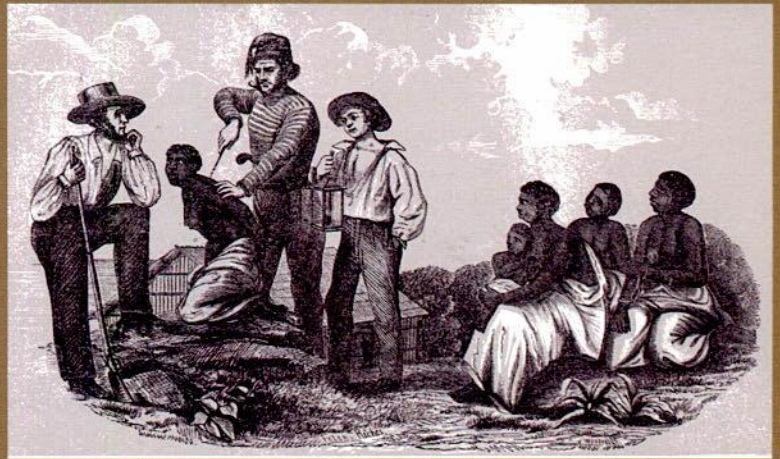
Gerrit Komrij, *Wagner en ik*. Uitgeverij 521, Amsterdam

Dirk Verhofstadt is kernlid van de onafhankelijke liberale denktank *Liberales*, www.liberales.be
E-mail: verhofstadt.dirk@pandora.be

Schuldgevoel over een schurkenverleden

TEKST ALICE BROEKSMA

Tweehonderd jaar geleden schafte het Verenigd Koninkrijk slavernij af. De Britten herdenken dit met passend schuldgevoel over een schurkenverleden, dat nu nationaal wordt erkend.

Brandmerken van slaven in Virginia (ca. 1725).

Jonah Albert, voor twee jaar gast-conservator van de National Gallery in Londen, wees er onlangs op dat dit museum vol beroemde meesters bijna alleen wordt bezocht door 'toeristen en de witte middenklasse'. Slechts vijf procent van de bezoekers is gekleurd, zegt Albert. Zelf werd hij door het museum aangetrokken onder het 'Inspire'-programma van het ministerie van cultuur, dat meer zwarte en Aziatische conservatoren wil zien op sleutelposities in Londen. De gast-conservator wijt het wegblijven van zwarte bezoekers aan het feit dat museumgangers 'gezichten willen zien die ze herkennen'. "De doeken in de National Gallery gaan over de grote thema's in het leven. Liefde, verlies, dood, jaloezie, verraad, oorlog, vrede, macht. Relevant voor mensen van iedere huidskleur." De thema's zijn universeel, zegt de conservator, maar op de schilderijen staan bijna alleen witten; zwarten zijn 'een schaduw'. "Of je moet een Wijze zijn uit het oosten of een bediende in een livrei." Of Miss LaLa, die in 1858 in Stettin geboren zwarte trapezeartieste, die ondersteboven een kanon kon afvuren met haar tanden en ver-eeuwigd werd door Edgar Degas.

Verder houdt het in de vooraanstaande Gallery aan Trafalgar Square bepaald niet over als het gaat om vertegenwoordiging van niet-blanken. "Toch is er een veel bredere geschiedenis terug te vinden in musea zoals deze", zegt Albert. "En we hoeven niet diep te graven om die aan te treffen." Want wie beter kijkt naar die gezichten van verwende witte vrouwen in overdadige japonnen, van mannen in vol ornaat, ziet bijvoorbeeld vaker wél dan niet het resultaat van de Britse slavenhandel.

Deze zichtbare rijkdom, die de basis werd van de Industriële Revolutie en dus ook van de huidige Britse samenleving, was Engeland binnengekomen door het transport van elf miljoen Afrikaanse slaven. Een handel die even vruchtbaar was als wreed. Ook andere Europese landen speelden hun duistere rol en slavernij was niet nieuw. Maar het Verenigd Koninkrijk had in achttiende en begin negentiende eeuw de grootste handelsvloot en talloze overzeese gebiedsdelen en hield er een meedogenloze driehoekshandel op na.

Vanuit havensteden als Londen, Hull, Liverpool, Glasgow en Bristol vertrokken duizenden handelsschepen met een lading

Slavenveiling
New Orleans.

alcohol, wapens, metaal en textiel. De goederen werden in West-Afrika verruild voor slaven die naar Amerika werden vervoerd, met als eerste stop vaak Barbados. De slaven die de reis hadden overleefd – twintig procent sterfte was niet ongewoon – werden te werk gesteld op suikerplantages die de Westerse welvaart voedden. Van de opbrengst werd suiker, rum en tabak gekocht voor de terugreis naar Europa. De handel, die alom werd geaccepteerd, had zo'n omvang dat er alleen al in Virginia op een gegeven ogenblik honderd plantages waren met ieder meer dan honderd slaven. Ook Britse gegoeden lieten zich thuis graag bedienen door slaven. Die dan soms als schaduw werd afgebeeld op de portretten die nu in musea in Londen hangen.

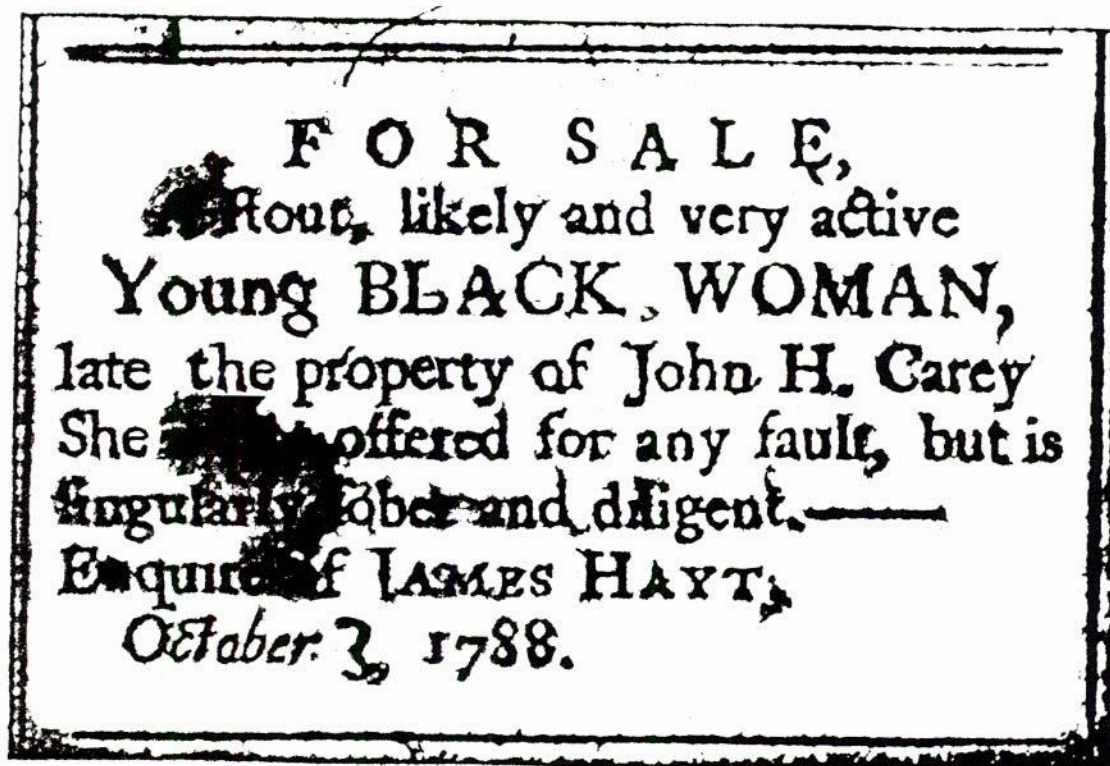
KAPITEIN COLLINGWOOD

Toch waren het de Britten zelf die de slavernij afschaften. Eind achttiende eeuw drong de volle gruwelijkheid door toen verhalen uitlekten zoals die over kapitein Luke Collingwood. Door sterke tegenwind had het de *Zong*, Collingwoods schip, geen weken maar maanden gekost om van Afrika over te steken naar Jamaica. Zijn lading was gaan rotten. Ruim vierhonderd slaven, die onderdeks geboeid tegen elkaar aan lagen, waren stervend. Over dit soort schepen, die vaak speciale platformen hadden om een extra laag mensen te vervoeren, werd later verteld dat je ze dagen voor aankomst

al kon ruiken. Ook dat het gekrijs van de vrouwen en het gekreun van de stervenden 'onvoorstelbaar' was. Uithongering, zelfdoding, zelfverminking en angstpsychose waren gemeengoed. Maar Collingwoods grootste zorg was, dat hij door de vertraging en sterfte geen winst zou maken. Hij verzoon een verzekeringslist.

Elke slaaf was verzekerd voor dertig pond (drieduizend Euro naar hedendaagse maatstaf), een bedrag dat zou worden uitgekeerd bij verlies. Collingwood gooide aldus ruim 130 slaven overboord om de rest te 'redden'. Sommigen van hen werden nog geboeid in zee gesmeten, anderen sprongen er uit eigen wil achteraan. De verzekeringsmaatschappij vertrouwde de zaak niet en daagde Collingwood voor de rechter. Maar de vertegenwoordiger van de gevestigde orde stelde de criminele kapitein in het gelijk.

Normaal gesproken zou het grote publiek hier niets over hebben gehoord als Granville Sharp er geen lucht van had gekregen. Deze voorvechter voor afschaffing van slavernij maakte de zaak openbaar en het *Zong*-drama werd een van de voorbeelden die het Britse publiek in beweging zette. Het protest werd steeds groter en voor het eerst waren er massabijeenkomsten, publiek debat laaide op en er waren boycotts. In 1792 ondertekenden 13-duizend inwoners van Glasgow een petitie voor afschaffing van slavernij. Veel Schotse activisten kwamen van de non-conformistische beweging, zoals

de Quakers. Josiah Wedgwood, van de beroemde pottenbakkersfamilie, maakte een broche met de slogan 'Am I Not a Man and a Brother?'

Ook ex-slaven mengden zich in het debat, maar het was uiteindelijk de conservatief William Wilberforce die de afschaffing in 1807 wist door te voeren. Niet dat Wilberforce nu zo was begaan was met het lot van de slaven, maar hij had een fanatieke visie op het morele verval in Engeland. Die kruistocht viel samen met een algemene roep om politieke en sociale hervorming. Slaven kwamen in opstand, slaafseigenaren vreesden voor hun eigen hachje en industrieel kapitalisme begon de plaats in te nemen van de koloniale suikerhandel. De tijd was rijp.

'POST-KOLONIALE GEVOELIGHEID'

De officiële afschaffing twee eeuwen geleden van slavernij wordt dit jaar door de Britten breed herdacht, met een passend schuldgevoel over het schurkenverleden dat nu nationaal wordt erkend. Dat is merkbaar. Musea onderwerpen hun collecties aan een nieuwe blik, voorstanders eisen de geschiedenis van de slavernij als vast lesonderdeel op school, in Liverpool komt een slavernij-mu-

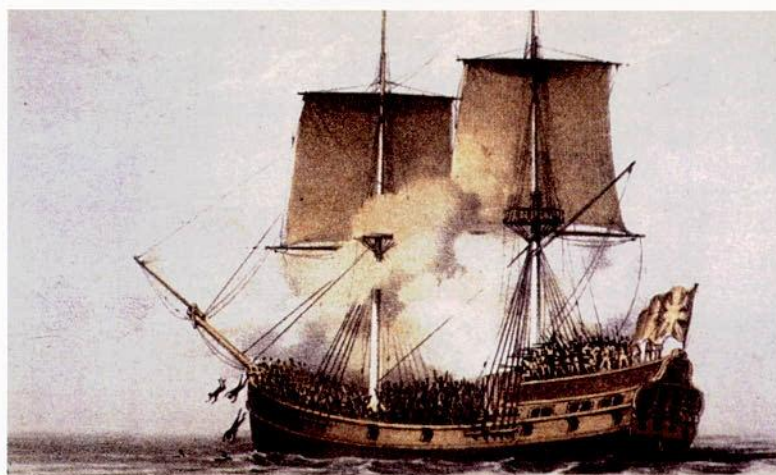

seum, ook in Hull, geboorteplaats van William Wilberforce, de voorvechter voor afschaffing van slavenhandel. In Lancaster komt een monument en Bristol en Liverpool hebben *slavery heritage trails* – slavernij erfgoed sporen. In vier steden met een directe connectie met de slavenhandel

worden vijftigduizend boeken gratis weggegeven van Andrea Levy's boek *Small Island*. Dit verhaal won de literaire Orange-prijs en behandelt de migratie van Jamaica naar na-oorlogs Engeland. Volgens de organisatoren ook een boodschap over de problemen van hedendaagse migranten. Al deze initiatieven laten volgens commentatoren 'Britse post-koloniale gevoeligheid' zien, die positief is tegen de achtergrond van huidige raciale spanningen.

Maar over Tony Blairs uiting van 'verdriet' over de slavenhandel is niet iedereen even enthousiast. Vlak voor het begin van het herdenkingsjaar zei de Britse premier: "Het is moeilijk te bevatten dat wat nu een misdad tegen mensenrechten is in die tijden legaal was. Persoonlijk geloof ik dat het herdenkingsjaar ons de kans geeft niet alleen te zeggen hoe diep beschamend de slavenhandel was – hoe we het bestaan ervan diep veroordelen en degenen prijzen die ertegen hebben ge-

Rejoice from the other side	1
Rejoice of old Castle	2
Rejoice in and from him	4
Rejoice of them in the house	12
Rejoice of them in the house	7
Rejoice of them in the house	12
Rejoice of them in the house	12
Rejoice of them in the house	8
Rejoice of them in the house	8
Rejoice of them in the house	8
Rejoice of them in the house	7
Rejoice of them in the house	2
Rejoice of them in the house	12
Rejoice of them in the house	8
Rejoice of them in the house	7
Rejoice of them in the house	1
Rejoice of them in the house	3
Rejoice of them in the house	4
Rejoice of them in the house	1
Rejoice of them in the house	3
Rejoice of them in the house	1
Rejoice of them in the house	4
Rejoice of them in the house	6
Rejoice of them in the house	5
Rejoice of them in the house	6
Rejoice of them in the house	6
Rejoice of them in the house	9
Rejoice of them in the house	3
Rejoice of them in the house	5
Rejoice of them in the house	5
Rejoice of them in the house	12
Rejoice of them in the house	12
Rejoice of them in the house	12

Inventarislijst van een Britse plantage-eigenaar (1785): na de meubels werden de slaven genoemd, met hun balanswaarde.

Brits slavenchip wordt aangevallen door piraten.

vochten. Maar ook dat we ons diepe verdriet uitspreken dat het ooit is gebeurd, dat het ooit heeft kunnen gebeuren en dat we dankbaar zijn dat de tijd waarin we nu leven anders en beter is."

BETERE TIJDEN?

Juist over dat laatste zijn critici gestruikeld. Betere tijden? Als onder 'slavernij' wordt verstaan dat dit werk is, afgedwongen onder dreiging van een straf en onvrijwillig uitgevoerd, dan telt de ILO (International Labour Organisation) wereldwijd toch zeker 12 miljoen mensen die geketend zijn: in de seks industrie, door meedogenloze schuldeisers en dwangarbeid. Dit is een uiterst voorzichtig cijfer, gebaseerd op aantoonbare gevallen in een illegaal circuit. De werkelijke omvang kan alleen maar worden geschat. Mogelijk gaat het om zeker 27 miljoen mensen.

Anderen vinden dat Blair niet ver genoeg is gegaan in zijn spijtbetoon. Een volmondig 'sorry' kon er niet van af voor de rol die het Verenigd Koninkrijk heeft gespeeld in het gedwongen transport van elf miljoen Afrikanen, in een handel die de economische basis heeft gelegd voor het Engeland van nu. Kofi Mawuli Klu, voorzitter van de Panafrikaanse beweging voor internationale dialoog, vindt dit beledigend. "Zo is de boodschap dat je misdaad kunt plegen tegen het Afrikaanse volk zonder daarvoor verantwoordelijk te zijn. Ook al geef je toe dat je er verkeerd aan hebt gedaan, het is blijkbaar niet nodig daarvoor je excuus aan te bieden."

Maar Blair is de enige niet. Ook Bill Clinton, die in 1998 Afrika bezocht, bood geen volledig excuus aan. De Amerikaanse president gaf wel toe dat 'in een tijd voordat wij zelf een natie waren, Europees-Amerikanen de opbrengst ontvingen van de slavenhandel en wij deden daar verkeerdt aan'. Over het uitblijven van een Britse verontschuldiging zei een

regeringswoordvoerder dat het een overeengekomen EU-standpunt is slavernij in heden en verleden te veroordelen. "Maar het is voor een regering niet verstandig verantwoordelijkheid te nemen voor de handelingen van voorgangers in het verre verleden." Ook niet handig met het oog op eventuele schadeclaims van nabestaanden. Clinton wist dat als advocaat ook.

Anderen zien Blairs uitspraken toch als positief. De zwarte activist Paul Stephenson vindt dat ze moeten worden verwelkomd als historisch voor een Britse premier. "Omdat het erkenning toont van het belang van mensenrechten en de mening aanvecht van diegenen, die niet willen toegeven dat het Britse Rijk zoveel sociale, lichamelijke en psychische schade heeft aangericht."

Zwaargewichten als David Richardson, hoogleraar en directeur van het Wilberforce Instituut voor Studie en Emancipatie (WISE) in Hull, kijken verder. Als Englands meest vooraanstaande slavernijdeskundige is hij 'eerder onder de indruk' van Blairs gedoodverfde opvolger Gordon Brown. Die heeft laatst gezegd dat het jubileumjaar aanleiding zou moeten zijn voor een internationale campagne voor gratis onderwijs in ontwikkelingslanden.

Richardson zelf werkt met een collega in Atlanta aan een slavernij-atlas die bestemd is voor middelbaar onderwijs, waarop het ongelooflijke aantal van 35-duizend zeereizen in kaart worden gebracht van slavenhandelaars tussen zestiende en negentiende eeuw. Dit overzicht komt, dankzij de beurs van een Amerikaanse humanitaire instelling, binnenkort eveneens op internet. Ook Richardson trekt de historische lijn door naar hedendaagse mensenhandel. Een van zijn conferenties in Hull dit jaar heet daarom *Slavery: Unfinished Business*. Een onafgesloten zaak, met in de schaduw andere gezichten die getekend zijn door het zelfde lijden.

MAX PAM

HET WARE GELOOF

Op de vraag naar de relatie tussen religie en geweld heerst in verschillende kringen een taboe. Liever wordt ons verteld dat religie staat voor liefde, goedheid en waarheid. Dat er niettemin gelovigen zijn die moorden plegen, vrouwen onderdrukken, of oproepen tot andere vormen van intolerant gedrag, wordt door geloofsgenoten vaak beschouwd als aberraties, die niets met religie te maken hebben. Het gaat hier om extremisten die het ware geloof bezoedelen. Ook is er het argument dat geweld eveneens door ongelovigen wordt bedreven en dat het gebruik ervan dus niet specifiek aan gelovigen kan worden toegeschreven.

Dat mag allemaal waar zijn, maar dat neemt niet weg dat zelfmoordenaars nog even "Allah Akbar!" roepen, voordat zij zich temidden van onschuldige mensen laat ontploffen. Zij roepen dus niet: "Geef mij maar een Mars!", of "Leve de relativiteitstheorie!", maar "God is de grootste!"

Omdat ik momenteel werk aan een boek over Theo van Gogh probeer ik mij af en toe ook te verplaatsen in de persoon van zijn moordenaar Mohammed Bouyeri. Het is makkelijk om B. af te doen als een psychopaat of een godsdienstwaaninnige, maar dan is er eigenlijk nog niets opgelost. Ook de opsomming van elementen uit een ongelukkige jeugd en een mislukte carrière brengen ons niet dichterbij het raadsel. Ik bedoel: zelfs als iemand kan aantonen dat Hitler in zijn jeugd een keer slecht is behandeld door een jood, dan nog is dat geen verklaring voor het feit dat hij er later in is geslaagd om 6 miljoen joden te laten vermoorden.

Dat er in de woning van Mohammed B. een handleiding is gevonden met de titel *How to use a combat kit* wekt geen verbazing en evenmin kijk ik ervan op dat er allerlei boeken zijn gevonden waarin de komende strijd tussen de islam en het Westen wordt beschreven. Maar waar ik mij wel over verwonder is zijn verzameling cd-roms met de meest afschuwelijke beelden, zoals: een openbare amputatie van een penis, een amputatie van een rechterhand, het breken van een rechterarm, het stenigen en andere vormen van mishandeling, onthoofdingen in alle vormen en maten en "een man met het hoofd op een steen en een voet daarop wordt op

langzame wijze de keel doorgesneden, er zijn gorgelende geluiden te horen." Tenslotte zijn er ook nog beelden gevonden van geslachtsgemeenschap met een vrouwelijk lijk.

Normaal gesproken schrijf je de interesse voor zulke wredheden toe aan strijders van Aga Khan of aan andere tartarenvolkere. Maar B. is in Amsterdam opgegroeid, en is naar een school geweest met aardige leraren. Het stukje dat hij schreef voor de wijkkrant is bijna aandoenlijk: "Hallo beste lezers, ik ben een nieuw redactielid van dit blad en zal mij zelf in het kort voorstellen. Ik ben 24 jaar. Ik ben opgegroeid in het Overtoomse Veld Noord en woon daar sinds 1985. Mijn doel als redactielid bij deze buurtkrant is om een beeld te schetsen van de jongeren in dit stadsdeel en met name van diegenen die in de Werkgroep Jongeren van Eigenwijks actief zijn. Hierbij doe ik dan ook een oproep aan alle jongeren om vooral hun mening te geven, zend dus vooral je mening naar ons toe."

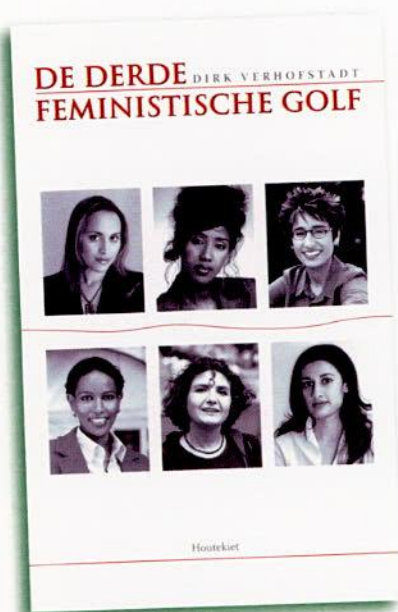
'WAAR IK ME OVER VERWONDER
IS ZIJN VERZAMELING CD'S
MET AFSCHUWELIJKE BEELDEN'

Een jaar later zat Mohammed B., die zo graag de mening van andere jongeren wilde horen, naar het amputeren van een penis te kijken en naar het copuleren met een vrouwelijk lijk. Weer een jaar later pleegde hij zelf een gruwelijke moord. Hoe is zoiets mogelijk?

Een oplossing heb ik er niet voor, maar als het niet iets met de islam te maken heeft dan toch wel met de kracht van religie. Op een gegeven moment moet er toch aan hem iets zijn geopenbaard. Hij moet het licht hebben gezien. Een flits, een boodschap, of wat dan ook. Dat hij daarmee in de duisternis terecht zou komen, is hij nu aan het ontdekken in de gevangenis.

Feminisme in crisis

TEKST CARLA RUS
ILLUSTRATIES DOLINDA TOEPOEL

Het debat over de emancipatie van moslima's heeft een stevige impuls gekregen met de recente publicatie van twee belangrijke boeken: *De derde feministische golf* door Dirk Verhofstadt en *'Wij zijn Nederland'* door Yolanda van Tilborgh. Psychiater Carla Rus, met veel cliënten uit de doelgroep, houdt de voorlopige opbrengst tegen het licht en neemt zelf stelling.

Westerse feministen laten het afweten als het om de onderdrukking van moslima's gaat. Dit zegt althans Dirk Verhofstadt in zijn boek *De derde feministische golf*. Zijn pleidooi voor de emancipatie van moslima's is – zeker vanuit de mond van een man – indrukwekkend te noemen, maar de materie is complexer dan hij voorstelt. Feministen zijn onderling namelijk diep verdeeld over hoe de nieuwkomers het beste te steunen. Zo probeerde Ayaan Hirsi Ali, één van zes vrouwen die Verhofstadt interviewt, moslima's bewust te laten worden van vrouwonvriendelijke aspecten van de islam middels kritische teksten en de confronterende film *Submission*. Dit riep echter niet alleen een felle tweestrijd op in de politiek en het publieke debat, maar ook onder feministen. Aan de ene kant van het spectrum bevond zich iemand als Cisca Dresselhuys, hoofdredacteur van *Opzij*, die Ayaan's voortrekkersrol toejuichte; aan de andere kant iemand als Eerste Kamerlid Anja Meulenbelt, die Ayaan 'een leider zonder volk' noemde.

Yolanda van Tilborgh, cultuursocioloog, deed onderzoek naar die tweestrijd in het publieke debat en vroeg de mening van een brede groep moslima's. Het is haar in haar boek *'Wij zijn Nederland'*

'HET ISLAMDEBAT ZAAIT TWEESPALT ONDER FEMINISTEN'

gelukt om neutrale toeschouwer te blijven in de beste sociologische traditie. Hierdoor komt zij tot een opmerkelijke analyse.

ISLAMDEBAT ALS GOLFBREKER

Veel feministen, waaronder ik, hadden gehoopt dat Hirsi Ali de vaandeldrager van de derde feministische golf zou worden. Gedurende de twintig jaar dat ik als psychiater getraumatiseerde moslima's behandelde, durfde ik in het openbaar nauwelijks te reppen over

misstanden als vrouwenbesnijdenis, eerwraak en andere door de islam gelegitimeerde onderdrukking en mishandeling van vrouwen, uit angst te discrimineren. Ondertussen liepen door de jaren heen de blijf-van-mijn-huizen steeds verder vol met allochtone vrouwen. In 2003 was het percentage nieuwkomers volgens het Trimbosinstituut circa 60 procent, waarvan een groot deel islamitisch is. Ook de zwaarte van de problemen nam toe: steeds meer ernstige trauma's, depressies en fysieke bedreigingen, waar de blijf-van-mijn-lijf-huizen nauwelijks op waren ingesteld. Ook in de psychiatrie waren we, ondanks interculturele bijscholingsprogramma's, vaak niet voldoende geoutilleerd om deze problematiek – die nogal eens met een tolk erbij behandeld moet worden – het hoofd te bieden.

Dus toen Hirsi Ali in 2003 in de Tweede Kamer kwam en bovenstaande misstanden stevig op de politieke kaart zette, werd zij – ongeacht onze politieke voorkeur – onze heldin. Bovendien voelden wij ons als niet-moslims bevrijd van de

aarzeling om publiekelijk aan te kaarten dat onderdrukking en mishandeling on-evenredig veel voorkomt bij moslima's. Immers, Hirsî Ali, die zelf uit de islamitische gemeenschap voortkwam, ging ons nu voor.

Door de artikelen die ik daarna over (seksueel) geweld tegen moslima's schreef, kwam ik in het 'Ayaan-kamp'

weest. Blijkbaar was ik terechtgekomen in wat Abraham de Swaan in zijn voorwoord van het boek van Van Tilborgh beschrijft als de dubbele klem: 'Wie de misstanden verzwijgt neemt de moslims in kleinerende bescherming en wie ze aankaart kleineert hen ook'.

Ook op andere plekken woedde en woedt onder feministen een heftige

Withuis en Mees het desastreus wanneer moslima's kiezen voor de verzorging van kinderen, terwijl Meulenbelt van mening is dat het hun eigen keus is en moslima's steunt die vinden dat onze individualisering is doorgeschoten. Aldus zaait Ayaan en het door haar aangewengelde islamdebat tweespalt onder feministen, zodat van één krachtige derde golf geen sprake kan zijn.

'WIJ HOOPTEN DAT AYAAN VAANDELDRAGER VAN DE DERDE GOLF ZOU WORDEN'

terecht. Niet alleen Van Tilborgh plaatste mij in haar boek in het kamp van de voorstanders, ook vanuit het kamp van de tegenstanders – bij monde van Meulenbelt – kreeg ik in *de Volkskrant* en op haar Weblog het verwijt dat ik door mijn steun aan Ayaan de 'wij-zijkloof' in de samenleving versterkte. Maar dat was natuurlijk nooit mijn bedoeling ge-

strijd. Zo zegden in 2004, toen Ayaan de 'Harriët Freezer ring' van *Opzij* ontving voor haar voortrekkersrol in de emancipatie van moslima's, verschillende door-gewinterde feministen hun abonnement op. Terwijl op dit moment feministen weer steggelen over de noodzaak van economische zelfstandigheid van moslimmoeders. Zo vinden de columnisten

DERDE GOLF OF DERDE RIJK

Waar ik en velen zich op hadden verkeken, is dat volgens moslims een afval-lige van het islamitische geloof elk recht van spreken over dat geloof heeft verloren. Wanneer Ayaan als gelovige problemen had aangekaart uit haar gemeenschap, had zij het al moeilijk genoeg gehad. De islamitische gemeenschap heeft immers een collectieve schaamtecultuur en het aankaarten van problemen wordt al gauw als nestbevuiling gezien. Maar een afvallige die problemen aankaart

is zeven bruggen te ver: dan ben je een overloper die hoogverraad pleegt aan de islamitische gemeenschap ten einde een wit voetje te krijgen bij dominante autochtonen.

Bijna alle moslima's die Van Tilborgh interviewt nemen dit Hirsi Ali zeer kwalijk. Zij menen ook dat de media vooral aan de kant van Ayaan staan en geven haar hierdoor meer symbolische macht dan ze feitelijk heeft. Van Tilborgh deed onderzoek naar het aantal en type publicaties dat over Ayaan verscheen en kwam tot de conclusie dat er juist meer artikelen zijn verschenen met kritiek op Hirsi Ali's opvattingen en optreden, dan artikelen die haar ondersteunen.

De tegenstanders van Hirsi Ali, waar zowel moslims als autochtonen onder vallen, bekritiseren Ayaan niet alleen als persoon (ze is 'rechtlijnig' of 'getraumatiseerd'), maar laten zich vooral kritisch uit over de 'fundamentalistische' wijze waarop ze de islam hekelt, waardoor ze de wij-zijkloof zou versterken. Geert Mak vergeleek de film *Submission* zelfs met de anti-jodenpropaganda van Goebbels. Ooit heeft Hirsi Ali de politieke islam vergeleken met totalitaire, joden-stigmatiserende regimes als het fascisme en nazisme. Hier vergelijkt Mak omgekeerd de derde feministische golf van Hirsi Ali met een dergelijk regime: de voor vrouwen bedoelde bevrijdingsbeweging zou juist een moslims-stigmatiserende beweging zijn, die te vergelijken is met een regime als het Derde Rijk (!)

Tegenstanders reppen nauwelijks over de inhoud van Hirsi Ali's missie. Bij mij be kroop bij lezing van deze artikelen

soms het gevoel dat deze morele *gatekeepers* de lieve vrede in de samenleving belangrijker vinden dan dat in het verborgene sommigen onder ons verschrikkelijk worden mishandeld.

Voorstanders vinden Ayaan juist 'moedig' of 'intelligent'. In tegenstelling tot de tegenstanders laten ze zich slechts sporadisch uit over de omstrede methodiek die Ayaan hanteert, maar gaan vooral op haar thematiek in. Zo is sinds het aantreden van Ayaan de media-aandacht voor vrouwenonderdrukking vervijfvoudigd. In zoverre heeft Ayaan zeker haar doel bereikt.

'MOSLIMA'S ZIJN MEESTERESSEN IN GUERRILLATECHNIEKEN'

ELIAS EN SCOTT

Om de verhouding tussen Hirsi Ali en moslimvrouwen te verhelderen gebruikt Van Tilborgh de sociologische perspectieven van Norbert Elias en James Scott. Beiden analyseren processen waarin 'kansarmen en machthebbers' onderweg zijn naar een andere verdeling van middelen.

Volgens Elias zullen de 'gevestigden' onder voortdurende beklemtoning van het eigen morele gelijk proberen de 'buitenstaanders' te stigmatiseren als minderwaardig. Direct na hun komst zijn de buitenstaanders als groep nog sterk verdeeld en zullen zij zich hierdoor in de hoek laten manoeuvreren. Na drie generaties zal volgens Elias

de verdeeldheid onder buitenstaanders minder zijn geworden en zullen er meer onderlinge afhankelijkheidsrelaties zijn ontstaan tussen gevestigden en buitenstaanders. Dit zorgt voor groepsemancipatie van de buitenstaanders, die zich niet langer identificeren met de slachtofferrol.

Tegenstanders van Ayaan nemen haar kwalijk dat zij als 'nieuw gevestigde' meewerkte moslims verder te stigmatiseren. Uit de analyse van Van Tilborgh blijkt echter dat de moslima's zich na 'de aanval' van Ayaan op hun identiteit helemaal niet in de hoek hebben laten drijven, maar dat ze door hun gemeenschappelijke verontwaardiging juist versneld tot groepsemancipatie aan het komen zijn. Dit uit zich onder andere in 'tegen-stigmatiseren'. Zo stellen moslima's – als reactie op de beoordeling van autochtonen dat hoofddoekjes symbool staan voor onderdrukking – dat juist autochtonen een minimaal eergevoel hebben jegens vrouwen. Anders zouden meisjes zich niet zo hoerig kleden met die naveltruitjes en korte rokjes. De toename van het aantal hoofddoekjes is dan ook geen teken dat ze in, maar juist uit de hoek zijn gekomen. Moslima's zijn na Ayaan's optreden dus wel degelijk meer geëmancipeerd, maar op een heel andere manier dan Ayaan had bedoeld: ze staan pal voor hun geloof en de kuisheid van de vrouw.

Interessant is ook Van Tilborgh's uiteenzetting van de theorie van Scott. Deze stelt dat onderdrukte groeperingen zich vaak van meet af aan tegen autoriteiten keren door zwijgend verzet: treuzelarij, geveinsde onwetendheid, negeren, liegen en roddel. Er is sprake van een 'publiek script' dat neerkomt op – al dan niet gespeelde – inschikkelijkheid en een 'verborgen script' dat bovengenoemde guerrillatactieken behelst. Zo proberen moslima's te bewijzen dat emancipatie (gaan werken) en islam wel degelijk samengaan, waarmee ze zowel autochtonen als hun achterban proberen tevreden te stellen.

Hoewel deze guerrillatactieken bijdragen aan een nieuw sociaal bewustzijn,

is het jammer dat Van Tilborgh onderbelicht laat dat hierdoor ook onzalige praktijken in stand worden gehouden. Niet alleen bewaken (oudere) vrouwen via roddel de maagdelijkheid van moslimmeisjes, ook hebben veel meisjes geen scrupules om met dubbele tong te spreken wanneer zij zich meer vrijheden veroorloven dan toegestaan. Liegen is dus een overlevingsstrategie. Vrouwen zetten die in om niet gestraft te worden door hun echtgenoot of schoonmoeder. *Taqiyya* (verdoezelen, liegen) is zelfs een religieus recht, waarbij een gelovige, zolang hij gediscrimineerd wordt, zich gematigder voor mag doen dan hij is.

Moslima's zijn dus meesteressen in guerrillatechnieken. Maar het feit dat zij deze ook binnen hun eigen gemeenschap nodig hebben, geeft voor mij opnieuw aan dat zij weinig (openlijke) individuele vrijheid en zelfbeschikking kennen.

ANGST VOOR DE VRIJHEID

Emancipatie kun je niet door de strot duwen, maar moet van binnenuit komen. Hedy d'Ancona stelt dan ook, dat hoewel normaalgesproken een emancipatiebeweging met behulp van een elite opgang komt, in dit geval moslima's het 'op hun eigen manier' moeten doen. Onduidelijk in deze uitspraak is, hoe ze denkt over de nieuwe niet-westerse elite moslima's van Verhofstadt, waarvan de aanpak aansluit op onze eigen emancipatiemodellen. Het lijkt erop of ze overwegend op de grootste groep moslima doelt, voor wie deze elite te snel gaat: de groep van Van Tilborgh.

Deze groep probeert uiterst voorzichtig vrijheden voor zichzelf te verwerven zonder daarmee de loyaliteit te verbreken met de mannen in hun leven en hun godsdienst af te vallen. Een loyaliteit die soms noodgedwongen gepaard gaat met onbewuste identificatie met de onderdrukker/ onderdrukkende gemeenschap. Het is dus niet zo, zoals Verhofstadt schrijft, dat de meeste westerse moslima's zich verplicht voelen zich te sluieren. Ze hebben juist het gevoel dat het hun éigen keus is en zijn zich

niet bewust dat impliciete verwachtingen van ouders en gemeenschap vaak sterker doorwerken dan een expliciete opdracht. Ze onderwerpen zich aan vertrouwde onderdrukking die veiliger aanvoelt dan onbekende vrijheid. Een positie die glans krijgt omdat zij als vrome vrouwen een hogere positie in het hiernamaals zullen verwerven. Hierdoor voelen zij zich niet minderwaardig, maar stiekem juist meerderwaardig aan westerse, ongelovige vrouwen.

'DE TOENAME VAN
HOOFDDOEKJES IS GEEN
TEKEN DAT ZE IN, MAAR
JUIST UIT DE HOEK ZIJN
GEKOMEN'

Ik denk dat moslima's niet alleen woedend op Ayaan zijn omdat zij hun geloof wil afpakken en hen definieert als onderdrukt (en wie wil dat nou?), maar ook omdat Ayaan hun bewustzijn in één klap probeert wakker te schudden. Een bewustzijn dat juist zo verschrikkelijk zijn best doet om voetje voor voetje langs het randje van het ravijn voorwaarts te schuifelen. En dan komt zij en geeft hen gewoon een duw in de rug: 'Doorlopen!' In veel boosheid op Ayaan proef ik dan ook angst. Angst, omdat de vrijgevochten Ayaan zo weinig respect heeft voor hun diepste zorgen die voortkomen uit gehechtheid.

DUBBELSPOOR

Hoe nu verder? Een eenduidige opstelling ten opzichte van ongeëmancipeerde moslima's blijkt onmogelijk. Daarom lijkt het beste een dubbelspoor te bewandelen. Zo verdient de islamkritische elite van moslima's die het stevige spoor van de emancipatie inzet onze onvoorwaardelijke steun. Zij verschaffen ons de broodnodige inzichten in de cultuurvormende islam. Tegelijkertijd verdient de grootste groep moslima's die het zachte spoor volgt

ons geduld. Hun geest is soms zo zwaar geketend dat deze de kans moet krijgen langzaam te ontwaken. De beste houding daarvoor is betrokken distantie: af te wachten wat zij van ons nodig hebben en af en toe wat te prikkelen.

Op mijn terrein probeer ik moslima's meer bewust te laten worden van het onevenredig veel voorkomen van (seksueel) geweld onder hen. Vaak bagatelliseren de *lucky* moslima's deze problematiek en zijn ze te weinig solidair met hun minder bevoorrechte zusters. Ze laten dit probleem grotendeels over aan 'witte kaaskoppen' als ik. De paar islamitische hulpverleners die er wel zijn, doen uitstekend werk. We hebben er dan ook meer van nodig!

Tot slot: ik hoop dat moslima's onze bemoeienis – of dat nu linksom of rechtsom is – niet langer opvatten als discriminatie, maar juist als welkomstgroet: 'Kom erbij, jullie horen bij ons.' Nu maar afwachten of ze durven én willen.

E-mail van de auteur:
rusvries@wanadoo.nl

Yolanda van Tilborgh, 'Wij zijn Nederland'. Moslima's over Ayaan Hirsi Ali. Van Gennep, Amsterdam.
Dirk Verhofstadt, De derde feministische golf. Houtekiet, Antwerpen.

"Sommigen van hen zullen sterven en de meesten van hen zullen veranderen in menselijke stof en het afval van de samenleving, en deel worden van de meest verarmde klassen in de Arabische landen."

Israëliisch overheidsdocument uit 1948 waarin het Palestijnse 'probleem' werd behandeld.

TEKST **STAN VAN HOUCKE**
[HTTP://STANVANHOUCKE.BLOGSPOT.COM](http://stanvanhoucke.blogspot.com)

Ilan Pappé,
 Benny Brunner
 (documentairemaker)
 en Stan van Houcke,
 jan. 2007.
 Foto: A. Meulenbelt.

In het midden van de jaren vijftig was de eerste premier van Israël en de belangrijkste leider van de zionistische beweging in Palestina, David Ben-Goerion, voor het eerst niet aan de macht en had zodoende tijd om door het land te reizen. Omdat hij het noorden niet goed kende, besloot hij door Galilea te trekken. Ben-Goerion bezocht er een fabriek, een kibboets, een militaire basis en al met al leek hij een aangename tijd te hebben. Maar 's avonds schreef de vader des vaderlands in zijn dagboek dat één ding zijn dag danig had verpest, namelijk het feit dat hij voor het eerst beseftte dat er zoveel Arabieren in Galilea woonden. Zijn ergernis benadrukt nog eens het feit dat Ben-Goerion een ideologische beweging leidde die al sinds het eind van de negentiende eeuw Palestina wilde veranderen in een joodse staat, waarin zo min mogelijk Palestijnen zouden leven, eigenlijk geen. Met andere woorden: als de aanwezigheid van zoveel Palestijnen de grondlegger van de joodse staat dwars zat, dan betekende dit dat het plan om het te ontvolken van alle Palestijnen niet gelukt was. En als de *leider* van het Israëliische zionisme - en dus geen marginale randdebiel - zich stoorde aan de aanwezigheid van zoveel Palestijnen, dan kunnen we zonder meer aannemen dat ook de meeste Israëliische joden in de jaren vijftig zich hieraan stoorden. Wat dat betreft is er anno 2007 niets veranderd. Vanaf het allereerste moment dat Palestina gekozen werd als territorium voor een zo-

Toen in de jaren negentig de militaire archieven in zijn land open gingen was de Israëliische historicus Ilan Pappé een van de eerste wetenschappers die ze raadpleegde. Pappé, die politieke wetenschappen doceert aan de Universiteit van Haifa, deed met name onderzoek naar de begintijd van zijn vaderland. Hij vond de bewijzen van vooropgezette plannen om de Palestijnen te verdrijven en schreef daarover het boek *The Ethnic Cleansing of Palestine*. Pappé was voor een aantal lezingen in Nederland. Stan van Houcke volgde die lezingen en sprak met hem.

'Europa zou Israël moeten boycotten'

geheten 'joodse staat' was de enige formule die zionistische leiders als Ben-Goerion konden bedenken het de-arabiseren van het land, aangezien het meteen voor hen duidelijk was dat er een ander volk leefde. Al in 1937 schreef hij aan zijn zoon Amos: "Geen zionist kan afstand doen van ook maar het kleinste gedeelte van het land van Israël. Een joodse staat in een deel van Palestina is geen einde, maar een begin." Het bezit van een eigen stuk grondgebied was, volgens hem, doorslaggevend want juist "daardoor vergroten we onze

'ZIONISTISCHE LEIDERS BESLOTEN IN 1948 TOT ETNISCHE ZUIVERING'

macht en elke machtstoename maakt het mogelijk het land in zijn geheel in handen te krijgen. Het vestigen van een [kleine] staat... zal dienen als een zeer krachtig instrument in onze historische inspanning om het hele land te bevrijden." Kortom, men wilde gewoon een lege ruimte om de zionistische droom te verwezenlijken. Dat was een vitaal onderdeel van de ideologie en het betekende in de praktijk: verdrijf alle inwoners van Palestina, en wel omdat men geen joodse staat kon stichten met destijds slechts 600.000 joden terwijl er ook nog eens 1 miljoen Palestijnen leefden.

GEDETAILLEERDE ORDERS

Die etnische zuivering werd militair voorbereid in een van de mooiste panden in Tel Aviv, bijgenaamd *Het Rode Huis*, waar sinds 1947 het hoofdkwartier was gevestigd van de Haganna, de belangrijkste ondergrondse zionistische militie, de gewapende tak van links. En in dit inmiddels gesloopte gebouw, er staat nu een Sheraton Hotel, werd op de koude woensdagmiddag van 10 maart 1948 door elf speciaal geselecteerde zionistische leiders van de joodse gemeenschap in Palestina (na een jaar lang op woensdag te hebben vergaderd) de laatste hand gelegd aan een plan om ongeveer 1 miljoen Palestijnen te deporteren. Diezelfde avond nog werden militaire bevelen rond gestuurd naar gevechtseenheden in het

hele land voor een systematische verdrijving van de Palestijnen. Die orders waren voorzien van gedetailleerde beschrijvingen van de methodes die gebruikt moesten worden om de Palestijnse burgers met geweld te verjagen: grootscheepse intimidatie; het belegeren en bombarderen van dorpen en bevolkingscentra; het in brand steken van woningen en eigendommen; en tenslotte het opblazen van bebouwde centra om te voorkomen dat de verdreven inwoners zouden terugkeren. Elke gevechtseenheid kreeg haar eigen lijst van dorpen en buurten die etnisch gezuiverd en met explosieven verwoest moesten worden. Deze militaire campagne kreeg als codenaam *Plan D*. Net als bij andere dergelijke catastrofale besluiten bestaan ook van deze bijeenkomst geen notulen. Politici en generaals die besluiten het lot van zoveel mensen in handen te nemen, laten doorgaans geen bewijzen hiervan achter. Maar er bestaat in dit geval genoeg indirect bewijs, stille getuigen, die het ons als historici mogelijk maken om te reconstrueren wat er tijdens die bijeenkomst werd besloten. Misschien veel belangrijker nog, we beschikken nu over de documentatie die resulteerde uit deze geheime bijeenkomst, te weten een reeks militaire orders aan de joodse gevechtseenheden om te beginnen met de systematische verdrijving van een miljoen Palestijnen uit hun woningen, dorpen en steden. In een tijdsbestek van zeven à acht maanden was de operatie voorbij en hadden tenminste 750.000 Palestijnen hun huizen verloren, hun velden, boomgaarden, bedrijven, bankrekeningen en hun leven in Palestina, waar hun families eeuwenlang zo niet langer hadden geleefd.

DE WERELD KEEK TOE

Het verbazingwekkende van deze campagne was dat het gemeld werd door de internationale pers. De meeste grote westerse kranten en radiostations berichtten destijds bijna dagelijks over de grootscheepse deportaties en verwoestingen. Bovendien waren ook waarnemers van het Rode Kruis en de Verenigde Naties ter plaatse die aan hun hoofdkwartieren uiterst feitelijk verslag uitbrachten van wat ze zagen. En toch was al deze informatie voor de internationale gemeenschap geen aanleiding om krachtdadige stappen te

ondernemen, met als gevolg dat driekwart van de Palestijnse bevolking kon worden verdreven en hun huizen en bedrijven konden worden verpulverd. Aan het eind van 1948, toen de omvang van de misdaad niet meer genegeerd kon worden, deed de VN nog wel een zwakke poging om het onrecht te stoppen. De Algemene Vergadering nam resolutie 194 aan die bepaalde dat Israël de terugkeer van de vluchtelingen moest toestaan, maar Israël negeerde die resolutie net zoals het naderhand alle andere resoluties zou negeren waarin een beroep wordt gedaan op de "joodse natie" om de Palestijnen menswaardig te behandelen. Voor enige tijd was de wereldgemeenschap tamelijk verbolgen over de Israëlische houding, zelfs de Amerikaanse regering ergerde zich eraan en, geloof het of niet, legde Israël enkele maanden lang sancties op, om het land te dwingen de verdreven Palestijnen te laten terugkeren. Maar uiteindelijk liet de wereldgemeenschap Israël

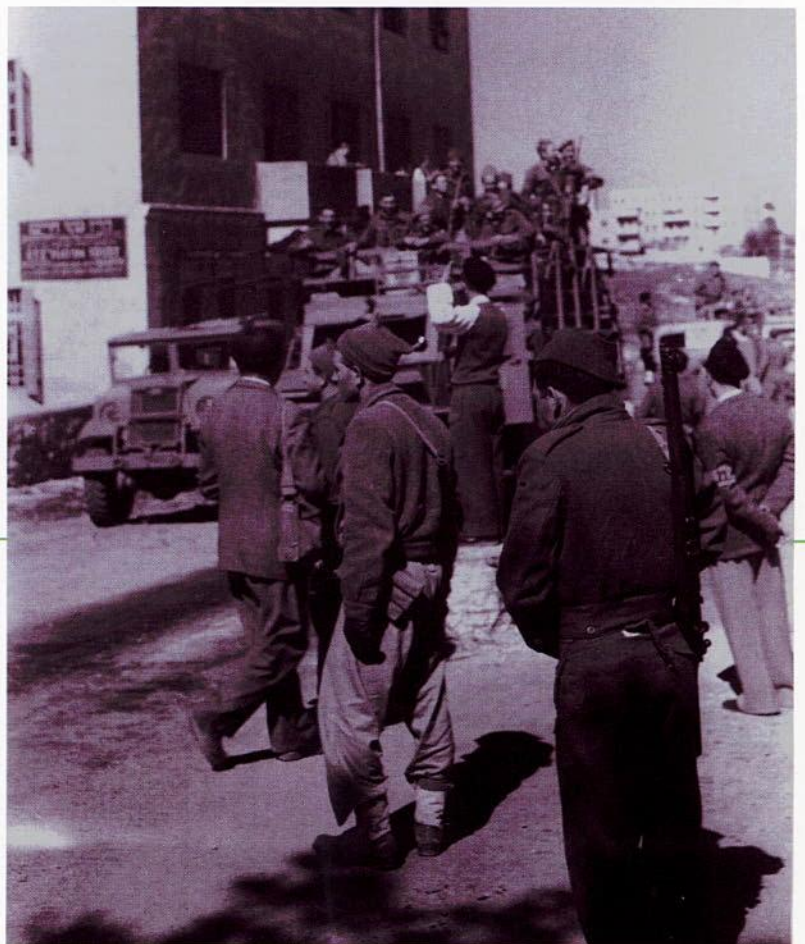
'EEN ANDER VERDRIJVEN OM MIJ VEILIG TE LATEN VOELEN, DAT IS VERWERPELIJK'

zijn gang gaan en werden zo de kiemen gelegd van wat nu eufemistisch heet het Arabisch-Israëliësch Conflict, een conflict dat niet alleen het Midden Oosten destabiliseert maar nu ook de veiligheid in de rest van de wereld in gevaar brengt. Dit alles als direct gevolg van het feit dat elf mannen, joodse leiders die claimden de slachtoffers van de holocaust te vertegenwoordigen, drie jaar na de holocaust koelbloedig beslo-

ten alle Palestijnen te deporteren. Het was de logische consequentie van het eerdere zionistische besluit dat Palestina de enige ruimte in de wereld was waar men niet alleen een veilige plaats voor de joden kon scheppen maar waar men tevens het judaïsme kon herdefiniëren als een nationale beweging. Deze speciaal door Ben-Goerion samengestelde denktank besliste bovendien dat in Palestina een *westerse* joodse staat moest worden gevestigd, ze wilden geen joden uit Arabische landen, want Ben-Goerion had verklaard dat die joden in feite Arabieren waren en die wilden ze niet. Later veranderde hij zijn standpunt, toen hij er meer joden bij wilde hebben. Ze werden toegelaten op voorwaarde dat ze allereerst gede-arabiseerd en verwestert zouden worden. En zo gebeurde het ook. Tegelijkertijd realiseerden de adviseurs zich ook dat de holocaust in Europa dermate drastisch was geweest dat emigratie daar vandaan nagenoeg verwaarloosbaar zou zijn. Ten derde wisten ze dat de demografische balans in Palestina ten nadele was voor de joden. Hoe ze ook de grenzen van een toekomstige joodse staat zouden laten lopen, de joden zouden altijd in de minderheid blijven. En dus kwamen ze tot de conclusie dat alleen een etnische zuivering een joodse staat mogelijk zou maken. En aldus geschiedde.

VERACHTELIJKE IDEOLOGIE

Het is duidelijk dat een ideologie waarbij een ander verdreven moet worden om mij veilig te laten voelen in moreel opzicht absoluut verachtelijk is. Bovendien is het juridisch volstrekt illegaal. Als elf mannen kunnen besluiten dat één bepaalde groep mensen, louter en alleen omdat ze Palestijnen

zijn, geen recht heeft om in hun eigen huizen te leven, dan beschouwd zeker vandaag de dag het internationaal recht, de internationale gemeenschap, dit als een misdaad tegen de mensheid. Met andere woorden: deze elf mannen zijn misdadigers, maar zo worden ze niet gezien door de Israëli's. Integendeel, zij behoren tot de meest gerespecteerde helden in het Israëli'sche pantheon, de bekendste is de vader des vaderlands David Ben-Goerion, die de bijeenkomst voorzat en die de etnische zuivering bedacht, het initiatief ervoor nam en de leiding erover had. Nu gaat het mij niet om het veroordelen van deze daders, die zijn inmiddels allemaal dood, maar in mijn boek hou ik me bezig met de *misdaad*, het verdrijven van al die burgers, het opblazen van 531 dorpen en zwaar beschadigen van 11 steden, het stelen van al hun bezittingen. Weliswaar slaagden de zionisten er niet in om heel Palestina te zuiveren, maar toch was het voor de joodse kolonisten en hun militaire eenheden geen slecht resultaat. Slechts 250.000 Palestijnen bleven achter, vooral in het Noorden waar de zionistische troepen op het laatst te uitgeput waren om hen te verdrijven. Het was een onvoorstelbare tragedie voor al die burgers die uit hun huizen werden verdreven, die ineens hun geboorte- en woonplaats verloren, en voor al die nabestaanden van mensen die waren afgeslacht, en al die vrouwen die waren verkracht tijdens de militaire operaties. Los van deze wreedheden ben ik van mening dat men anno 2007 de Israelische misdaden van 1948 moet erkennen, niet om rekeningen te vereffen, want wie zou moeten worden veroordeeld? De daders zijn al dood. Ik denk dat we het briljante idee van Desmond Tutu zouden moeten adopteren dat uitgaat van de

gedachte: we willen de daders niet eens misdadigers noemen, we willen dat ze de misdaad *toegeven*. Wij moeten die misdaad onder ogen zien. We zullen moeten erkennen dat de etnische zuiveringen waren gepland, dat Israël de oorlog in 1948 wilde om Palestina etnisch te kunnen zuiveren en niet - zoals de Israëli's beweren - dat die oorlog de reden was om de Palestijnen te verdrijven. Het was allemaal voorbereid, de orders lagen klaar. Niet alleen de joods-Israëli's zullen de misdaden moeten erkennen, maar ook de rest van de zwijgende wereld, en zeker Europa.

'DEEL VAN DE SCHEPPING'

De wereld heeft Israël al in 1948 een vrijbrief gegeven. En als een staat gebaseerd is op de verdrijving van een ander volk en de mensheid zwijgt daarover, dan moet men niet verbaasd zijn dat deze staat nog steeds de ideologie van het etnisch zuiveren als hoeksteen heeft. De boodschap die de zionistische beweging en later Israël van de wereld kreeg was dat dit geen misdaad was, maar dat het een legitiem onderdeel is van de schepping van de staat Israël. Geen officiële instantie in de wereld heeft Israël ooit veroordeeld voor de etnische zuiveringen van 1948. En nog steeds krijgt het de boodschap dat het onderdeel is van de beschaafde wereld en dat het ervan mag uitgaan dat in moreel, juridisch en politiek opzicht Israël volkomen gelijk heeft om een moderne staat te vestigen op een ideologische basis van etnische exclusiviteit. Zodra het gaat om de rechten van de joden om het enige volk te zijn op Palestijns gebied hoeven ze zich in de praktijk niet druk te maken over mensenrechten, of rechten van de burger

Foto's v.l.n.r.: Jitschak Rabin als ondercommandant van Palmach, de strijdmacht van de Haganna. Hagannastrijders in de buitenwijken van Jeruzalem, april 1948. Ben-Goerion tekent de Onafhankelijkheidsverklaring op 14 mei 1948 in Tel-Aviv.

of over de democratie. En omdat dit de boodschap was van de machtige westerse wereld gelooft elk zionistisch Knessetlid blind dat het belang van een joodse meerderheid in Palestina alle andere religieuze of humanitaire waarden teniet doet. Die mentaliteit is het product van de misdaden van 1948 en de stilzwijgende goedkeuring ervan door met name de Europese elites, die gepijnigd werden door de gedachten aan wat Europa de joden had aangedaan. Daardoor zijn ze nu blind voor wat de Israëli's de Palestijnen aandoen. Die boodschap heeft de merkwaardige tweedeling veroorzaakt in het denken van de joods-Israëli's. Enerzijds zijn ze ervan overtuigd geraakt dat ze de enige Verlichte mensen in het Midden Oosten zijn, de enige democraten, het enige westerse volk aldaar, het enige cultureel ontwikkelde volk in het Midden Oosten. En anderzijds menen de Israëli's dat ze het volste recht hebben om nu soms zelfs openlijk te zeggen dat Palestijnen verdreven moeten worden uit welk gebied

'DE ZWIJGENDE WERELD ZAL ISRAËLS MISDADEN ONDER OGEN MOETEN ZIEN'

dan ook waar de Israëli's joden geen meerderheid vormen. Zodra de Palestijnen in de ogen van de zionisten daar een zogeheten 'existentiële bedreiging' vormen, dan zijn alle middelen toegestaan, inclusief bloedbaden, inclusief het bombarderen van burgers met F-16's, inclusief het deporteren in vrachtwagens van Palestijnen en inclusief het economisch wurgen van hun samenleving door hen op te sluiten achter een muur, in de hoop dat hun leven zo miserabel wordt dat ze zelf besluiten te vertrekken. Om hiermee ongestoord door te kunnen gaan, moeten natuurlijk de westerse media worden bespeeld en daar zijn de zionisten buitengewoon effectief

in. Ze beseffen maar al te goed dat ze kleine wrede daden moeten begaan, want daar is de Amerikaanse en Europese pers niet echt in geïnteresseerd, die wil kolossale catastrofes. Zolang men vijf mensen of meer per maand verdrijft, hier en daar een dertigtal huizen vernietigt en permanent het leven van burgers bij militaire controleposten ondraaglijk maakt, zijn de massamedia niet geïnteresseerd. Ondertussen blijft het Israëli's beleid gebaseerd op het inpikken van zoveel mogelijk Palestijns grondgebied, maar dan zonder Palestijnen. Onderling debatteren ze over hoe ze dat doel het best kunnen verwezenlijken. Het meest doortrapt zijn de linkse partijen. De verlichte Israëli's maakt het niet uit om het grote gevangenkamp Gaza en de Bantoeestans op de Westbank een Palestijnse staat te noemen. Links doet het voorkomen alsof het bereid is tot een grootmoedig gebaar, namelijk het geven van wel 15 procent van het Palestijns gebied aan het Palestijnse volk. Maar rechts in Israël is niet zo hypocriet. De rechtsen willen het liefst ook nog die 15 procent. Die zeggen tegen links: "Als jullie Palestina willen, neem dan het hele grondgebied en verdrijf alle Palestijnen ineens. Wat voor spelletje is het van jullie om 85 procent in te pikken en vervolgens de bewoners van de resterende 15 procent langzaam weg te treiteren?" En ze hebben gelijk, het liberale zionisme is het meest verachtelijk.

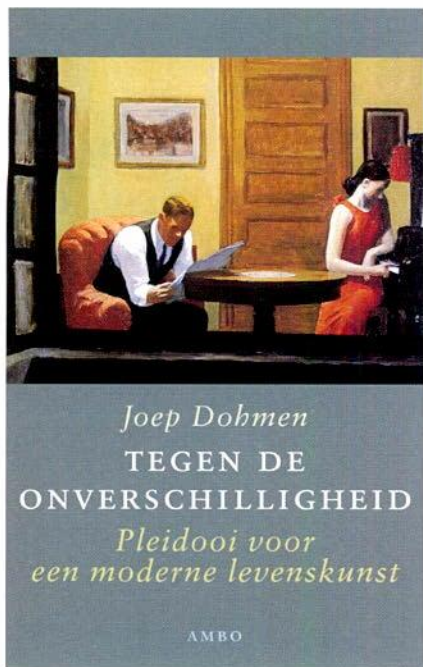
HET ONRECHT GAAT DOOR

Sinds de Oslo-akkoorden zijn er meer nederzettingen gebouwd dan voorheen. Het zogenaamde vredesproces is het middel bij uitstek dat Israël helpt het beleid van de langzame de-arabisering ten uitvoer te brengen. Daarom zal de wereld de Israëli's een duidelijke boodschap moeten geven, namelijk: als jullie vrede en verzoening willen zullen jullie allereerst moeten erkennen wat er in 1948 is gebeurd. Ze moeten ophouden het te ontkennen, ze moeten verantwoording voor hun misdaden nemen. Daarnaast zouden ze officieel moeten verklaren dat er een automatisch recht op terugkeer is voor de slachtoffers van de etnische zuiveringen, zoals overigens het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken op zijn website bepleit. Alleen verzwijgt Washington de Israëli's verdrijving van Palestijnen. Een tweede boodschap aan de Israëli's zou moeten zijn dat ze onmiddellijk ophouden met de politiek van het etnisch zuiveren die sinds 1948 wordt gevoerd. En de Israëli's moet duidelijk worden gemaakt dat het onmenselijke van de oorspronkelijke bevolking slechts tot misdaden leidt. Daarbij moet dit niet bij een vermaning blijven, het veroordelen van mijn volk helpt niet, Israël's zijn totaal immuun tegen veroordelingen, ze lachen erom, want ze weten dat die geen consequenties hebben dankzij het Amerikaanse vetorecht. Daarom zou Europa de 'joodse natie' moeten boycotten, net zoals het deed met Zuid-Afrika toen daar misdaden tegen de mensheid werden begaan. Anders gaat het onrecht gewoon door. Sterker nog: er is sprake van een escalatie, op korte termijn zullen de Palestijnen worden geconfronteerd met nog wrede Israëli's beleidsdaden. Het einde van de etnische zuiveringen in Palestina is nog lang niet in zicht. Op dit moment sturen ze aan op een etnische zuivering van de Westbank. Het resultaat van die politiek zal verschrikkelijke reacties oproepen tegen de joden in Israël en ik durf zelfs te zeggen tegen de joodse gemeenschappen in de rest van de wereld.

Rabin, Clinton en Arafat na de ondertekening van het later mislukte vredesakkoord met de Palestijnen, Washington 13 september 1993.

TEGEN DE ONVERSCHILLIGHEID

De vraag 'Hoe moet ik leven' is – in wisselende hoedanigheden – van alle tijden, maar de actuele filosofie van de levenskunst heeft zich ontwikkeld in het voetspoor van Michel Foucault. Joep Dohmen noemt deze filosofie 'een nieuwe vorm van morele educatie'. "Tot voor kort handelde de ethiek vooral over de sociale moraal. Als we het in de wandelgangen hadden over normen en waarden, bedoelden we doorgaans zorg voor de ander, sociale verplichtingen, verantwoordelijkheid." Maar nu doet 'het idee dat zelfrespect aan de basis ligt van de moraal' opgang en dat zelfzorg en verantwoordelijkheid voor jezelf meebepalend is voor de kwaliteit van leven. De moderne mens moet leren een goed leven te leiden. Dohmen wijst erop, dat dit gedachtegoed een reactie is op de zogeheten 'malaise van de moderniteit'. Erich Fromm kwam na WO II met de stelling, dat de ware morele problematiek van deze tijd de onverschilligheid van de mens jegens zichzelf is. 'Wij zijn de zin voor de betekenis en het unieke van de individuele mens kwijtgeraakt.' Sindsdien is het onbehagen over de moderne mens alleen nog maar toegenomen. Velen hebben weinig zelfkennis en overschatten zichzelf. Ze misken-

nen hun beperkingen en hebben geen idee van hun afhankelijkheid. Ze weten niet wat matigheid is en kunnen hun emoties niet beheersen. Dohmen: "Als gevolg daarvan wordt de samenleving geconfronteerd met een hele reeks handelingen in het openbare leven, op straten, pleinen, in het openbaar vervoer, in bioscopen, kroegen, wachtruimten en vergaderzalen die grof, lomp en achteloos is." Daartegenover pleit Dohmen voor 'een nieuwe cultuur van het zelf', een ethiek van zelfzorg. 'De publieke moraal moet heten: levenskunst.' Levenskunst – *cura sui* – als morele vorming ter bevordering van onze zelfverantwoordelijkheid.

Joep Dohmen, universitair docent aan de Universiteit voor Humanistiek, wil met *Tegen de onverschilligheid* een standaard bieden als houvast voor ons handelen, om zelfsturing mogelijk te maken. Dat klinkt pretentief, precies zoals de meer modieuze maar al te vaak gratis werkjes over levenskunst die de afgelopen jaren zijn verschenen. Maar Dohmen richt juist giftige pijlen op die pseudofilosofen van het positieve denken, zelfmanagement, lifestyle, hedonisme, zenboeddhisme en new age. Hij wijdt er een integraal hoofdstuk aan ('Waarom de populaire levenskunst niet deugt') en verwijst ze venijnig argumenterend naar de vuilnisbelt van het goede leven. Dat gedaan hebbend, zet hij zich aan een glasheldere beschrijving van de historische context van de actuele filosofie der levenskunst, van de levenskunstschole in de klassieke oudheid tot – Dohmen blijft zichzelf trouw – Nietzsche, die ons liet zien hoe moeilijk de weg naar de vrijheid is. Dan beschouwt hij in afzonderlijke hoofdstukken de basisconcepten van de moderne levenskunst: autonomie, authenticiteit, zelfzorg en tijd. Daarin worden de contouren van Dohmens kernopvatting van moderne levenskunst al zichtbaar. Maar eerst rekent hij nog vaardig af met de *deugdethiek*, 'leven volgens een ideaal'. Hij schetst deze vorm van levenskunst als fascinerend maar gevaarlijk.

In het slothoofdstuk met de titel 'Pleidooi voor een moderne vriendschapscultuur' ontvouwt Dohmen zijn

panacee. Weliswaar is levenskunst een individuele aangelegenheid, jezelf een goed leven bezorgen, maar dat doe je natuurlijk wel met anderen, vooral met vrienden. "Maar ook de vriendschapscultuur heeft veel te lijden van de liberale tijdgeest en is niet meer wat ze geweest is. Vriendschappen dienen tegenwoordig vooral het nut en het genot. Daardoor wordt de authentieke vriendschap uit het oog verloren." In klare pennenstreken schetst Dohmen dan de deugden van de vriendschap, refererend aan Aristoteles, Cicero, Nietzsche maar evengoed Henk Manschot of Paul van Tongeren.

Tegen de onverschilligheid bevat een aantal stukken die eerder zijn gepubliceerd, onder andere in *Tijdschrift voor Humanistiek* en enkele bundels. Met dit – voorbeeldig uitgegeven – boek wordt de samenhang in Dohmens werk van de afgelopen jaren zichtbaar en dat dwingt respect af. Dohmen schrijft voortreffelijk en zijn betoogtrant is zeer toegankelijk. Filosofie wordt met Dohmen vanzelf een groot genoegen, zijn boek wordt gaandeweg de lezing zelf je vriend. Dan weet je uiteindelijk ook: "Alleen echte vriendschap voert tot waar geluk." (BCh)

Joep Dohmen, *Tegen de onverschilligheid. Pleidooi voor een moderne levenskunst*. Ambo/Anthos, Amsterdam. Gebonden, 316 blz. € 19,95.

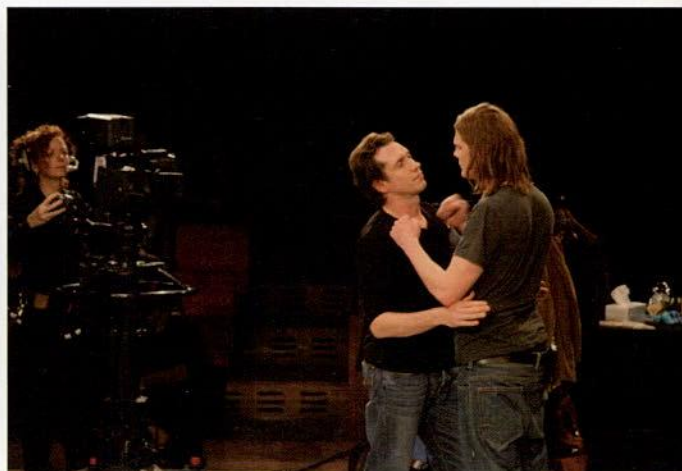
de **HUMANIST**

KORTINGSBON (actienr. 90132087)

Boek: *Tegen de onverschilligheid*
door Joep Dohmen

Met deze bon kunt u tot en met 21 juni 2007 bij iedere erkende boekhandel korting krijgen op de aanschaf van het boek *Tegen de onverschilligheid* door Joep Dohmen.
ISBN: 9789026311017

Standaard verkoopprijs: € 19,95
Actieprijs: € 17,50
Korting: € 2,45

LABORATORIUM VAN HET LEVEN

TEKST EN FOTO'S JOSEPHINE KRIKKE

De top van de toneelwereld improviseert voor het zesde seizoen in het tv-programma 'De Vloer Op', het pronkstuk van de Humanistische Omroep. Hoe komt een aflevering tot stand, en hoe ervaren de spelers hun rol?

Een scène spelen waarvan je niet weet hoe die afloopt: zelfs voor de meest doorgewinterde acteur blijft improviseren een zenuwslopende bezigheid. Vooral, of eigenlijk alleen maar, van te voren. Na afloop volgt de ontlading.

In het Amsterdamse Bimhuis doden vijf acteurs met een bord eten voor zich de tijd totdat de opname van 'De Vloer Op' begint. Jacob Derwig kijkt vaak op zijn telefoon en praat wat met een collega over reizen, het hebben van kinderen, over voorstellingen waarin collega's spelen. "Ik ben altijd zo zenuwachtig van te voren", zegt de acteur, die bij Toneelgroep Amsterdam speelt en optrad in films als 'Zus & Zo' (Gouden Kalf), 'Grimm', 'Lek' en 'De Jurk'. "Toen ik vorig jaar mijn eerste opdracht kreeg, werd het echt zwart voor mijn ogen. Zo erg is het niet meer, maar het zweet breekt me nog wel uit."

TOEGETAKELDE VROUW

Een uur later lijkt die angst op het podium verdwenen. Tien scènes worden er opgenomen, waarvoor doorgaans twee spelers per keer een opdracht krijgen. Ze weten niets van te voren en krijgen in een paar zinnen te horen waar de scène over moet gaan. In een van de opdrachten moet Derwig een arts op een eerstehulp post te spelen. Daar treft hij een vrouw aan, gespeeld door Saskia Temmink, toegetakeld door haar man. De arts dringt aan op aangifte, maar de vrouw wil dat niet. Ze is bang voor discriminatie omdat haar man Marokkaans is. Met die informatie gaan Derwig en Temmink de vloer op.

MORELE DILEMMA'S

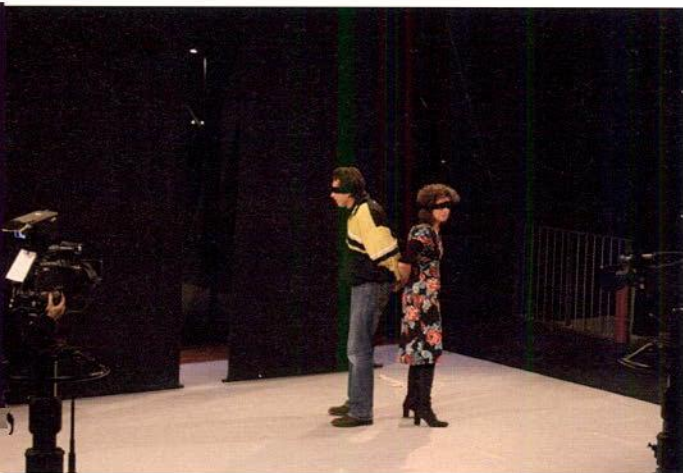
"In dit programma leggen we morele dilemma's voor over het eigenbelang en daarnaast het nemen van verantwoordelijkheid voor je medemens", vertelt Bert Janssens, directeur van de Humanistische Omroep (Human). Samen met regisseur Peter de Baan bedacht hij het programma. "De opdrachten die de acteurs krijgen zijn, hoewel wat uitvergroet, heel herkenbaar."

Dat verklaart volgens Janssens ook het succes. "Kijkers herkennen zich in de scènes. Ze denken: wat zou ik doen in die situatie?" Hij somt een reeks voorbeelden op van opdrachten die morele dilemma's in zich dragen. Zoals de opdracht van acteurs Stefan de Walle en Margôt Ros deze avond. Hij moet een man spelen wiens beste vriend door zijn toedoen is omgekomen bij een auto-ongeluk. Als boetedoening woont hij bij de vrouw van zijn dode vriend en hij doet voor haar alles wat ze vraagt. Janssens: "Hoe ver gaat hij daarin mee? En wanneer kiest hij voor zichzelf? Dat zijn interessante vragen."

LABORATORIUM VAN HET LEVEN

Saskia Temmink speelt al mee vanaf het eerste seizoen, maar geeft toe nog altijd nerveus te zijn van tevoren. "Lef, dat heb je nodig. De kunst is om er op het juiste moment te zijn, om open te staan voor wat de ander doet, om te reageren op wat er op dat moment gebeurt en dat niet vooraf willen bedenken." Improviseren is zoals het leven is, filosofeert Temmink: "Soms moet je het leven richting geven, sturen, en soms moet je een terugtrekkende beweging maken."

Volgens Human-directeur Janssens is het programma 'een laboratoriumsituatie van het leven'. "Hier worden met minimale opdrachten situaties nagebootst uit het echte leven. Mensen moeten het ook hier doen met wat ze hebben, meer dan een korte opdracht is er niet. Niemand helpt hen daarbij, ze moeten het maar uitvinden." De zoektocht van de acteurs die daar op volgt, wordt op tv niet vaak vertoond, meent Janssens. "Je ziet ze denken, je ziet hoe hun intuïtie werkt omdat ze zich ergens uit moeten redden. Dat heeft iets

ontroerends; ze leggen zich er niet bij neer maar vinden de kracht om zich uit een onbekende situatie te redden.”

ONTSLAGEN VAN VERKRAMPING

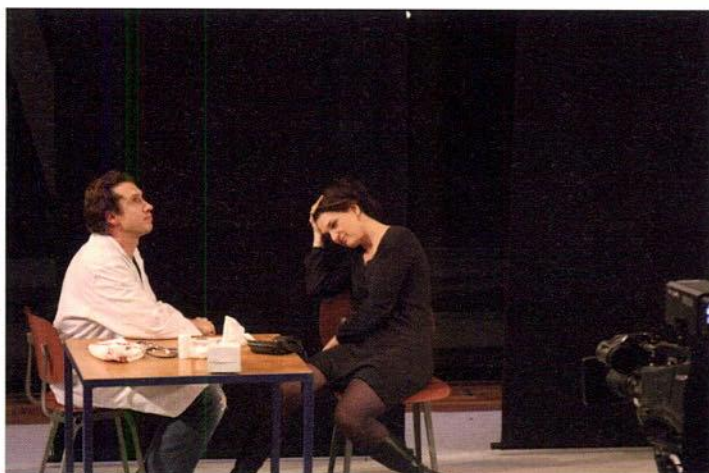
Daarvoor moet je een ander ruimte geven, zegt acteur Peter Blok. Dat is de kunst van het improviseren. “Het moet geen wedstrijd worden tussen twee acteurs. Als twee violisten een duet spelen, heeft de een er ook niets aan als de ander sneller speelt. Dat klinkt niet, dus ze moeten met elkaar meegaan om een mooi samenspel te krijgen.” Bij improvisaties moet je volgens Blok ook geen plannen maken. “Wil mijn tegen-speler een andere kant uitgaan, dan moet ik van mijn ideeën afstappen. Weten dat het zo werkt, ontslaat me van verkramping.”

Maar dat meegaan met de ander is ook meteen zijn valkuil, meent Blok. “Ik kan gemakkelijk een ander de ruimte geven op het toneel en kan heel lang meegaan met die ander. Ik ga dan achterover leunen.” Blok vindt het vooral leuk om dit improviseren gedáán te hebben. “Van te voren vind ik het helemaal niet zo fijn. Op zo’n avond duik ik onder in een andere wereld. Als ik bovenkom en de zenuwen zijn verdwenen, voel ik me aangeraakt.”

ZOEKEN NAAR EEN INGEVING

Jacob Derwig neemt na de opname ontspannen, bijna opgelucht, een drankje. “Een paar dagen voor de opnames betrap ik mezelf er altijd op dat ik probeer al wat te oefenen. In de auto, in de badkamer, waar ik ook ben. Dan denk ik bijvoorbeeld: ‘stel dat ik een man moet spelen wiens vrouw...’ enzovoorts. Maar dat kan natuurlijk helemaal niet. Je kunt niet je niet voorbereiden op het onbekende.” Improviseren is goed voor acteurs, vindt Derwig. “En hoe vaker je het doet, hoe meer ontspannen je eraan begint. Het helpt mij ook in toneelstukken, waarin ik met een vaste tekst werk, om het moment, het hier en nu, te blijven voelen. Om elke keer weer zo oprecht mogelijk verwonderd te zijn.”

Maar het eindresultaat van ‘De Vloer Op’ op tv bekijken, bekent hij later, kan hij niet. “Dan voel ik weer diezelfde paniek

als bij de opnames en denk ik toch alleen maar: waarom heb ik dit niet gezegd of anders gereageerd? Ik durf dan wel vaak stiltes te laten vallen in een scène, in mijn hoofd gaat het tekeer. Ik ben altijd op zoek naar een ingeving.” Maar, besluit hij relativerend: “In het dagelijks leven weet je het antwoord soms ook niet meteen.”

‘De Vloer Op’ is vanaf vrijdag 8 juni te zien op Nederland 3 rond 23.00 uur

DE ALLIANTIEDAG: 5 APRIL 2007

Het humanisme in beeld en geluid. Letterlijk en figuurlijk. De jaarlijkse bijeenkomst van de Humanistische Alliantie vindt plaats in het *Instituut Beeld en Geluid* in Hilversum-Noord. Die dag is ook de start van de vernieuwde website www.human.nl Verder onder meer: een live column, zeepkistdiscussies, sjoelbakken, film en stemmen uit de oude doos. Een razende reporter doet live verslag.

De Alliantiedag – voorheen de ‘netwerkdag’ – biedt een mooie kans om collega’s, medewerkers, bestuurders en vrijwilligers van Alliantieleden te ontmoeten. De nieuwe voorzitter, Lodewijk de Waal, schetst zijn visie op het humanisme en op het jaarthema: ‘Humanisme en religie, voor humaniteit’. Vooraf en/of achteraf is een bezoek aan *Beeld en Geluid* een aanrader (zie www.beeldengeluid.nl)

De entree is gratis. Aanvang 13.30 uur. Voor informatie, het programma en aanmeldingen: www.human.nl

DE DOORDENKER

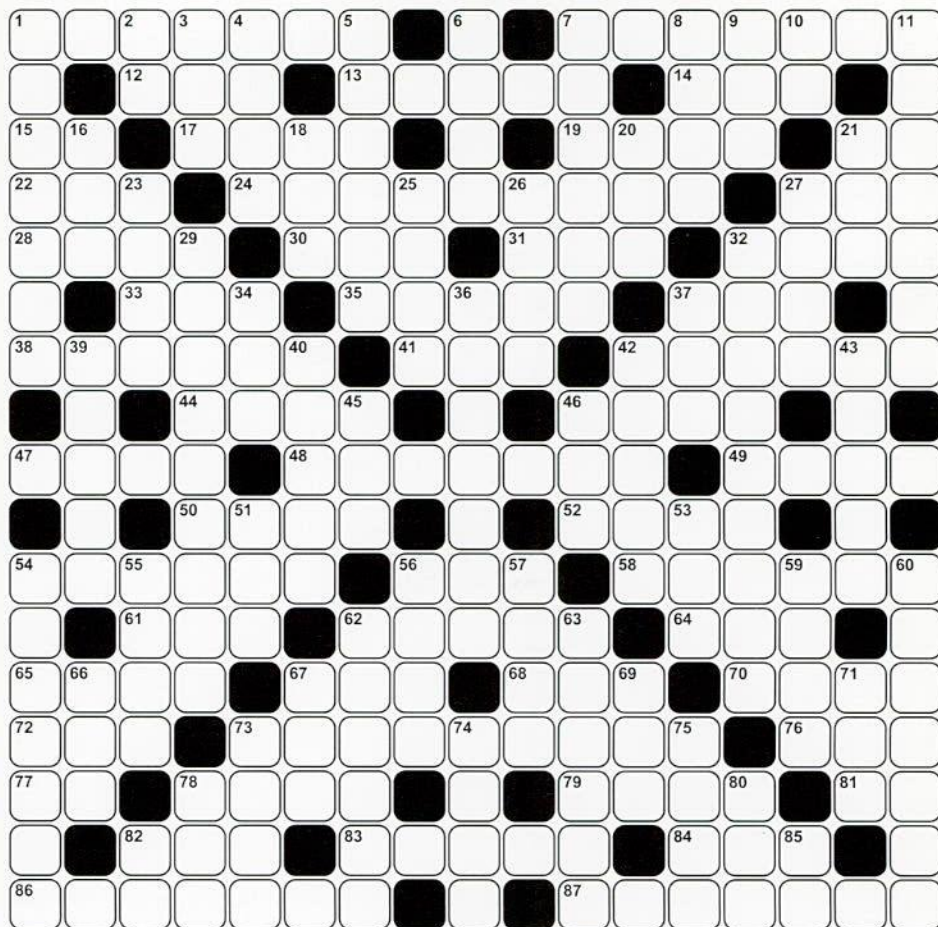
Horizontaal

1. peuter; 7. kunstmatige dam in een rivier; 12. meisjesnaam; 13. land in Azië; 14. laagte tussen bergen; 15. besloten vennootschap (afk.); 17. uiting van blijdschap; 19. gespitste mond; 21. buitengewoon onderwijs (afk.); 22. doorschijnend; 24. noordelijk eindpunt van de aardas; 27. duw (stoot); 28. op het genoemde of bedoelde; 30. jongensnaam; 31. uitroep van schrik; 32. land in Azië; 33. Europese rekeneenheid (afk.); 35 telwoord; 37. een zekere; 38. bruin vlekje op de huid; 41. rijksluchtvaartschool (afk.); 42. van geringe diepte; 44. plezier; 46. jongensnaam; 47. deel van trap; 48. de gezamenlijke ministers (regering); 49. akelig; 50. klei-achtige grondsoort; 52. toespraak; 54. plaats in Duitsland; 56. loshangende bloes; 58. hekwerk van gevlochten ijzerdraad; 61. boomsoort; 62. bontsoort; 64. plaats in Brazilië (afk.); 65. in hoge mate; 67. diereengeluid; 68. evangelische politieke volkspartij (afk.); 70. insectenetend zoogdier; 72. lidwoord; 73. tot draad getrokken ijzer; 76. paling; 77. marginale kosten (afk.); 78. plaats in Noord-Holland; 79. plaats in Duitsland; 81. uitroep van pijn; 82. engels bier; 83. plaats in Duitsland; 84. niet raak; 86. oplegger bij een truck; 87. winter-sportattribuut.

Verticaal

1. twijfelachtig (onzeker); 2. eminentie (afk.); 3. nachtroofvogel; 4. hemellichaam; 5. leren voetbekleedsel; 6. zangwijze op tekst; 7. boomwol; 8. nobel; 9. knaagdier; 10. inhoudsmaat (afk.); 11. chocoladebol; 16. op grote afstand; 18. bergpas (Fr.); 20. wijfjesschaap; 21. reuzenslang; 23. iemand een poets bakken; 25. deel van schip; 26. huisdier; 27. soort van look; 29. deel van helikopter; 32. land in Azië; 34. roem; 36. iemand die slinkse streken uithaalt; 37. loot (stek); 39. huidopening; 40. sein; 42. marterachtig roofdier; 43. verdieping; 45. mak; 46. sterk ijzerhoudende grondsoort; 51. telwoord; 53. mannetjesbij; 54. onderaards bomvrij gewelf (bunker); 55. plaats in Noord-Brabant; 56. gentleman; 57. hemellichaam; 59. ambtskleed (tabbaard); 60. afsluiting voor ramen en deuren; 62. deel van breuk; 63. Europese taal; 66. eikenschors; 67. biedt zich aan (afk.); 69. beroep (stiel); 71. East African Airways (afk.); 73. pronkzuchtig; 74. inlandse gemeente op Java; 75. overjas van dunne stof; 78. priester van Silo; 80. muurholte; 82. rivier in Noord-Brabant; 85. heilige (afk.).

PUZZEL AD VAN DUN

79 13 18 22 1 43 62 86 76 50 32 38 11 83

Als u wilt meedingen naar de boekenbon van € 25,- die onder de goede inzenders wordt verloot, ontvangen wij graag uiterlijk 21 april 2007 uw oplossing. U schrijft op een ansicht- of briefkaart het sleutelwoord van De Doordenker. Stuur uw oplossingen naar Redactie De Humanist, Postbus 257, 1000 AG Amsterdam.

Oplossingen De Doordenker in de Humanist 6/2006

Puzzel 1: Vrijdenkersfeest

Puzzel 2: Jaap van Praag

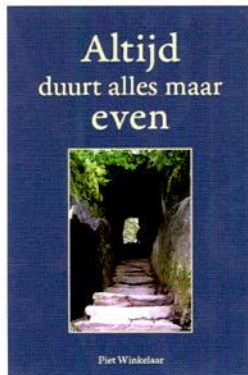
Winnaar: C. Bal, Vught

Altijd duurt alles maar even

Verslag van een reis

Piet Winkelaar

Een verhaal over een reis naar Bourgondië, een pelgrimage, waarbij de tocht zelf belangrijker is dan het eindpunt. De hoofdpersoon gaat met twee vrienden op reis. De een herinnert hem aan vroeger, hoe hij als kind was en dacht. De ander wijst hem op mogelijkheden in de toekomst, hoe hij zou kunnen worden. Verleden en toekomst spelen hier een centrale rol omdat ze zowel een voorwaarde als een hindernis vormen om toegang te krijgen tot het nu.

ISBN 978 90 6665 847 9
224 pagina's - € 15,90
www.swpbook.com/963

Uitgaven van Uitgeverij SWP zijn verkrijgbaar in de boekhandel

Voor meer informatie:
Uitgeverij SWP / Postbus 257 / 1000 AG Amsterdam
T 020 330 72 00 / F 020 330 80 40 / www.swpbook.com

Deeltijdopleidingen voor volwassenen Diepte-counseling, Psychologie en Psychosociaal Werk

'Anderen helpen zichzelf te helpen'

In september 2007 begint het nieuwe studiejaar waarvoor u zich kunt aanmelden.

Onze vierjarige opleiding is bedoeld voor diegenen die de hulpverlening of begeleiding op een professioneel niveau willen brengen en voor diegenen die op een effectieve en humane wijze anderen hulp willen verlenen of willen begeleiden.

Onze particuliere beroepsopleiding, met een gerenommeerd docenten- en trainerscorps, kenmerkt zich door een brede aanpak. We zijn de enige opleiding in Nederland die zowel reguliere als alternatieve benaderingen bestudeert en praktisch toepasbaar maakt, waarbij het integrale en zielsmatige aspect van de mens centraal staat. Onze studenten komen dan ook uit geheel Nederland en het buitenland. Afgestudeerden vinden doorgaans een bevredigende werkomgeving.

De opleiding is op hoger onderwijsniveau en er is mogelijkheid tot het behalen van een internationale bachelors-degree.

Kijk ook naar onze gespecialiseerde (voortgezette)opleidingen.

www.spsso.nl

Informatiedag: 21 april.

ACADEMIE INTEGRALE MENSWEETENSCHAPPEN - SPSO

Wijnsteinlaan 4, 3525 AL Utrecht, tel. 030 - 280 38 19

Als nalaten u een zorg is

Na een overlijden moet er in korte tijd veel geregeld worden. Dat gaat gemakkelijker als u zelf al maatregelen heeft genomen. Veel mensen vinden het moeilijk of onaan- genaam om daar over na te denken. Toch is het belangrijk dat op tijd te doen, want het geeft veel rust als deze zaken van te voren goed geregeld zijn.

U kunt de Stichting Steunfonds Humanisme benoemen als executeur-testamentair. Het Steunfonds heeft deskundige mensen in dienst die uw laatste wens kunnen uitvoeren. Een jarenlange ervaring met deze vorm van dienstverlening staat borg voor zorg- vuldigheid en integriteit.

Het Steunfonds Humanisme is opgericht door het Humanistisch Verbond. Het Humanistisch Verbond zet zich in voor een humane, tolerante samenleving. Vraag gerust meer informatie, telefonisch via nummer **020 521 90 36** of met behulp van de bon. U kunt ook kijken op: www.humanistischverbond.nl/steunfonds.

Stuur de bon in een envelop zonder postzegel naar:
**Steunfonds Humanisme,
Antwoordnummer 10938,
1000 RA Amsterdam**

JA ik wil meer informatie over een executeur-testamentair van het Steunfonds Humanisme

naam m/v
adres
pc/woonplaats
telefoon H

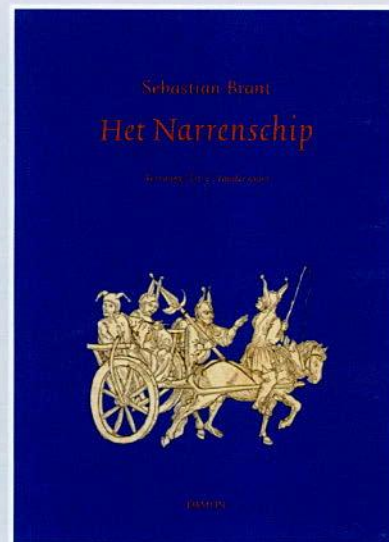
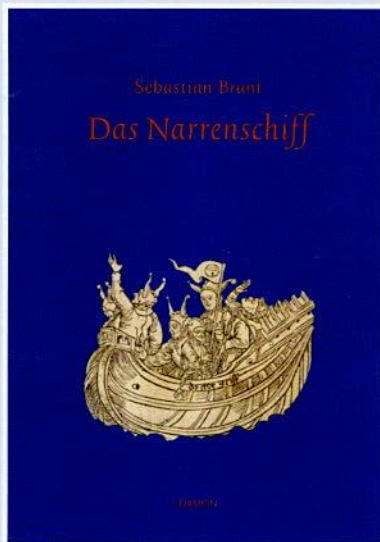
STEUNFONDS
Humanisme

SEBASTIAN BRANT

Het Narrenschip

Ingeleid, vertaald en toegelicht
door E. Vandervoort

Das Narrenschiff / Het Narrenschip
van Sebastian Brant heeft grote invloed
gehad binnen de Europese cultuur.
Erasmus' *Lof der Zotheid* werd er in
meerdere opzichten door beïnvloed.

Dit werk is nu in twee banden verschenen: de Nederlandse vertaling door dr. E. Vandervoort en een fotografische herdruk van de eerste druk uit 1494. Hiermee komt de oorspronkelijke uitgave voor het eerst in boekvorm beschikbaar. De Nederlandse vertaling bevat een berijmde vertaling, een inleiding op het leven en werk van Sebastian Brant, toelichtingen en een bespreking van de gravures van Dürer. De delen zijn los verkrijgbaar of samen in een prachtig foedraal.

Oorspronkelijke Duitse uitgave: Isbn 978 90 5573 801 4, 320 pp., € 24,90
Nederlandse uitgave: Isbn 978 90 5573 802 1, 416 pp., € 24,90
Beide banden in een foedraal: Isbn 978 90 5573 788 8, € 44,90

Verkrijgbaar in de boekhandel of
rechtstreeks bij Uitgeverij DAMON,
Postbus 2014, 6020 AA Budel,
telefoon 0495 - 499 319,
fax 0495 - 499 889, info@damon.nl,
www.damon.nl.

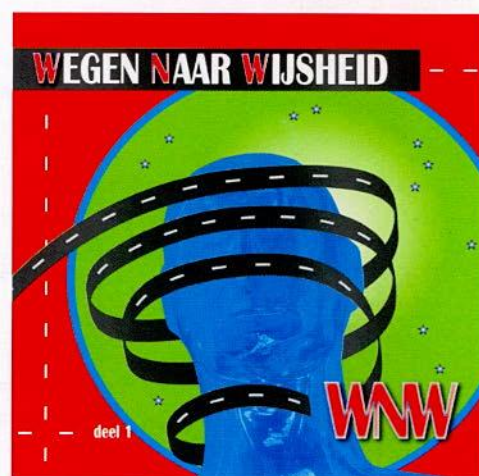
WNW

TON VINK

Een inhoudelijk uitdagende methode (HAVO-VWO)
filosofie en levensbeschouwing, met serieuze aandacht
voor burgerschapsvorming

De eerste drie delen voor de basisvorming vormen een afgerond
geheel en bieden een goed doordachte voorbereiding op de tweede
fase. In deel 2 komt het humanisme uitgebreid aan de orde.

WNW is aantrekkelijk voor scholen die filosofie als eindexamen-
onderdeel aanbieden én voor scholen die daar levensbeschouwing
programmeren - al dan niet als eindexamenvak. WNW haakt ook
uitdrukkelijk in op de groeiende behoefte aan burgerschap en
sociale integratie.

deel 1:
leerboek: Isbn 978 90 5573 755 0,
124 pp., € 19,90
werkboek: Isbn 978 90 5573 756 7,
88 pp., € 7,25
docentenboek: Isbn 978 90 5573 757 4,
124 pp., € 19,90